

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Katolická teologická fakulta

Mgr. Lenka Jeřábková

Premonstrátské školství na českém území v 19. století

Premonstratensian Education in the Czech Territory
in the 19th Century

rigorózní práce

Praha 2012

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracovala samostatně a v seznamu pramenů a literatury uvedla veškeré informační zdroje, které jsem použila

V Praze dne 25. května 2012

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Popis pramenů a literatury	10
3. Školský systém v 19. století.....	15
3.1 Od tereziánských školských reforem po Politické zřízení školské.....	15
3.2 Od Politického zřízení školského po zřízení ministerstva kultu a vyučování	24
3.3 Od zřízení ministerstva kultu a vyučování po tzv. Hasnerův zákon.....	36
3.4 Od Hasnerova zákona do konce 19. století.....	49
4. Právní zakotvení výuky náboženství	62
4.1 Výuka náboženství za tereziánských reforem a Politického zřízení školského....	62
4.2 Konkordát	64
4.3 Výuka náboženství v období Hasnerova zákona	66
5. Realizace školní výuky náboženství v období 19. století	69
5.1 Výuka náboženství ve škole	69
5.2 Náboženská výchova a uvádění do křesťanské praxe.....	74
5.3 Katecheta	77
5.4 Katechismy a ostatní učebnice náboženství.....	81
5.5 Závěry	99
6. Řád premonstrátů, jeho historie, spiritualita a vztah ke školství a výchově.....	101
6.1 Organizace a struktura řádu	101
6.2 Dějiny řádu, spiritualita a vztah ke školství.....	101
7. Strahovský klášter a jeho školská zařízení	113
7.1 Školy v dějinách strahovského kláštera	113
7.2 Teologická kolej Norbertinum.....	117
7.3 Gymnázium v Žatci	124
7.4 Strahovské reálné školy	130
8. Ostatní premonstrátské školy v 19. století	142
8.1 Tepelské gymnázium v Plzni.....	142
8.2 Želivské gymnázium v Německém Brodě.....	146
8.3 Novoříšské „domácí“ gymnázium	149
9. Závěr	152
10. Seznam použitých zkratk	155
11. Seznam použitých pramenů a literatury.....	156
Archivní prameny	156
Tištěné prameny.....	156
Slovníky a encyklopedie	159
Sekundární literatura a internetové zdroje	160

12. Přílohy.....	166
Příloha 1 – Vyučující žateckého gymnázia a premonstrátsí duchovní na tamější faře	166
Příloha 2 – Základní tabeľa pro výuku náboženství dle Felbigerovy Knihy methodní.	170
13. Annotation	171

1. Úvod

Titulní strana jakékoliv studie vzbuzuje oprávněnou otázku, proč autor zvolil právě toto a ne jiné téma. Při volbě zaměření své licenciátní práce jsem se částečně inspirovala již svým předchozím bádáním v okruhu historie premonstrátského řádu, jenž významným způsobem vstoupil do dějin církve i společnosti u nás. K dějinám školství mne pak vedl fakt, že tato oblast je sama o sobě nejen významným fenoménem předávání vzdělání a kultury, ale i výchovy a kultivace lidské osoby. Téma náboženské výchovy, jež bylo jedním z klíčových úkolů premonstrátského řádu, který ve zdejším prostoru působil a působí primárně v pastoraci, přirozeně vytváří mezioborovou vazbu výše zmíněných dějin pedagogiky s pastorální teologií. Prolnutí těchto okruhů pak vytvoří přirozený prostor pro krystalizaci tématu mé práce.

Záměrem této práce bude jednak přispět specifickou studií k poznání dějin řádu na našem území v 19. století, jež nejsou podrobněji zpracovány, zvláště prozkoumat působení premonstrátských řeholníků na vyšších školách, jež sami zřizovali. Specifickým otázkám premonstrátského školství se až na výjimky uvedené v kapitole Popis pramenů a literatury totiž nevěnují prakticky žádné samostatné studie, a to ani v českém prostředí, ani v zahraniční literatuře.

Cílem práce bude ukázat zapojení řádu do školského systému jeho doby. V předešlých staletích se premonstráti vzdělávání věnovali téměř výhradně na úrovni domácích, převážně teologických studií, případně nižších klášterních škol. Výjimku tvořila gymnázia v místech, kde řád dlouhodobě působil, jak je možné vidět na příkladu žateckého gymnázia, jehož zřizovatelem byl strahovský klášter již v 17. století. Licenciátní práce bude zkoumat proces obnovování škol zrušených za tereziánských reforem a zhodnotí úlohu, který řád sehrál v případě přejímání edukačních zařízení opouštěných jinými řády. Práce bude explikovat vztah vzdělávací činnosti a pastorece i otázku rozsahu a povahy školského systému, jak byl řádem přijímán.

Tato licenciátní práce postupuje metodami pramenného bádání, analýzou relevantních pramenů a komparací již publikovaných prací a sekundární literatury. Těží z interdisciplinárního přístupu a komparuje právní, katechetické, historické a spirituální aspekty. Klade důraz na dobové podmínky náboženské výchovy v edukačním systému a zaměřuje se na podchycení stavu a úrovně praktické katechetické činnosti i zasazení katechetiky do celkového kontextu vzdělávání v 19. století. Nověji se koncentruje na

profil katechety v 19. století a jeho formační zázemí z hlediska právního a katechetického rámce.

Těžiště licenciátní práce spočívá v kapitolách o premonstrátském školství. Ty jsou koncipovány tak, aby byly typologicky postiženy všechny školy, které na našem území ve zkoumaném období řád zřizoval, tedy reálky a gymnázia.

Hledisko vlastního zájmu řádu bude pro tuto licenciátní práci rozhodující. Premonstrátský řád ve všech inkorporovaných farnostech pečoval i o obecné školy, nicméně z hlediska rozsahu práce i z hlediska principu školního patronátu není nutné o nich pojednávat v kontextu daného tématu. Na obecných školách působili premonstráti vesměs jako řádní katecheti bez jakýchkoliv specifik vyplývajících z jejich příslušnosti k řeholi. Vzhledem k zaměření na nižší a vyšší školství i vzhledem k odlišnému statutu univerzit nebylo úmyslem zaměřit se ani na působení premonstrátů ve zmíněném vysokém školství. Výjimku bude tvořit teologická kolej Norbertinum. Tato kolej představovala ukázkou historicky významného fenoménu řádových kolejí v období od 14. století, jehož je třeba si povšimnout. Existence této jediné koleje svého druhu ve středoevropském prostoru sahá historicky až ke spodní hranici zkoumaného období a tvoří stěžejní formačně-edukační základ pedagogických osobností, které budou zmíněny. Prošli jí rovněž někteří pedagogové zkoumaných nižších a vyšších škol a v neposlední řadě s ním byla provázána tradice tzv. domácích studií, která trvala v menší míře i v 19. století. Této tradici jsem se již věnovala v předchozím bádání.¹

Zajímavou kapitolu představují jednotliví řeholníci, kteří působili zejména po předání řádových škol jiným zřizovatelům. Učili především individuálně jako řádoví profesori různých aprobací na vyšších školách v Čechách i na Moravě. Typickým příkladem může být např. strahovský opat Metoděj Zavoral, jenž v rámci svého působení v Jihlavě působil jako profesor češtiny na tamějším gymnáziu.² Nicméně takovéto působení se vztahuje spíše do sféry státního školství, proto mu nebude věnována v licenciátní práci zvláštní pozornost.

Nastíháme nyní strukturu licenciátní práce. Ve druhé kapitole budou popsány užité prameny, zhodnocen jejich význam a nastíněna jejich relevantnost pro otázky vyplývající ze zkoumání dějin jednotlivých řádem zřizovaných škol. Budou podstatné zvláště v případě vyšších škol zřizovaných strahovským klášterem, pro něž sejevila

¹ Srov. JEŘÁBKOVÁ, Lenka. *Strahovský opat Metoděj Zavoral*. Praha, 2008. Diplomová práce. Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, s. 16.

² Srov. tamtéž, s. 23–24.

pramenná základna bádání jako klíčová, a dále kapitola postoupí k problematice jejich vlastního fungování, ekonomického zajištění a personálních otázek.

Bádání v primárních zdrojích doplňuje recepce sekundární literatury a její kritika. Přímo k tématu dějin premonstráty zřizovaných škol není sekundární literatura příliš bohatá. Využité publikace poskytly především základ pro první, teoretickou část práce, zejména třetí až pátou kapitolu. Cennými zdroji informací, z nichž jsem mohla bohatě čerpat, se ukázala být kompendia dějin školství i systematické studie o dějinách katechetiky a právním zakotvení výuky náboženství, které poskytly hojný materiál pro vytvoření komplexního přehledu dané problematiky.

Ve třetí kapitole bude podána charakteristika organizace systému škol a vzdělávání z obecného hlediska. Za tímto účelem bylo sestaveno pojednání o vývoji školského systému v 19. století, a to počínaje tereziánskými školskými reformami, jež organizaci vzdělávání postavily na zcela nový základ, a konče závěrem zkoumaného období. Ačkoliv je toto období hodnoceno jako období relativně kontinuálního vzdělávacího systému, daný systém prošel díky reformním snahám o vylepšení úrovně škol poměrně obsáhlými změnami. Kapitola nastíní personálně-kvalifikační důvody, proč byl premonstrátský řád nucen se těchto zařízení po několika dekádách vzdát. Zmíněná charakteristika se opírá zejména o evaluaci výše zmíněných kompendií, zejména autorů Jana Šafránka, Otakara Kádnera a Zdeňka Tobolky.

Čtvrtá kapitola o právním zakotvení vyučování náboženství stručně charakterizuje a shrne kodifikaci výuky náboženství ve zkoumaném období, a to metodou analýzy a komentáře především nejdůležitějších klíčových státních norem, vesměs základních školských zákonů a předpisů. Výsledkem komparace základních právních pramenů s paralelním využitím výkladových právních kompendií, zejména Jana Paulyho, bude text, který načrtne rámec, v němž bude popsána zejména pozice výuky náboženství jako školního předmětu. Zohledněno bude rovněž zákonné vzdělávání příslušných vyučujících, právo dozoru nad výukou náboženství a další normy vyplývající z povahy každé jednotlivé kodifikace. Zvláštní pozornost bude věnována období konkordátu, kdy se změněný vztah státu a církve výrazně promítl i do školské legislativy.

Pátá kapitola pojednávající o výuce náboženství ve školách naváže na kapitolu předchozí. Tento úsek má být rovněž příspěvkem k dějinám pastorální teologie, zejména katechetiky, jelikož se snaží rovněž v jisté míře komplexnosti dané otázky postihnout. Ve své první části podá výklad o vlastní výuce náboženství, zejména s přihlédnutím k obsahům a metodám výuky. V druhé části budou popsány základní

linie realizace náboženské výchovy, zejména s přihlédnutím k jejímu výchovnému cíli, tedy osvojení si náboženské praxe. Pozornost bude věnována zejména systému školních bohoslužeb, jež byly nedílnou součástí výchovně-vzdělávacího procesu tohoto předmětu. Odbornému profilu a činnosti učitele-katechety se věnuje třetí část této kapitoly, na niž navazuje část závěrečná popisující výuku náboženství s akcentem na používaný výukový materiál – školní učebnice, především katechismy a biblické dějepisy, a dále na středoškolské učebnice. Úloha katechety byla tedy do jisté míry určena podobou tohoto výukového materiálu. Pro tuto kapitolu bylo využito zejména spisů z dějin školství, cenným zdrojem byla kniha Františka Kožáka, jež se speciálně věnuje dějinám české katechetiky. Výhradně zde, a to speciálně v pasážích o školních učebnicích, tedy katechismech a biblických dějepisech, budou využity prameny v podobě dobových článků a polemik, jež hlouběji osvětlí vývoj dané problematiky.

Kapitola šestá charakterizuje premonstrátský řád. Z hlediska jeho vývoje sleduje s využitím pohledu spirituální teologie jednotlivé etapy dané redakcemi řádových statut, a hodnotí školské působení řádu v průběhu jeho dějin. Zaměří se zejména na vztah řádu a školství mimo naše území, zhodnotí rozsah této oblasti činnosti a celkově bude charakterizovat podíl řádu na edukační a výchovné činnosti.

Sedmá kapitola je věnována strahovskému klášteru jakožto zřizovateli škol; působení tohoto institutu ve školách se úzce dotýká zpracovávané disertační práce. První část věnovaná teologické koleji Norbertinum postihne kromě vlastní charakteristiky tohoto institutu, kde se vzdělávali někteří pedagogové škol zřizovaných klášterem v 19. století, rovněž poslední fázi edukačních aktivit kláštera před tereziánskými školskými reformami. V druhé části bude kapitola charakterizovat jednotlivé klášterem zřizované vyšší školy, a to s přihlédnutím ke starším dějinám od znovuzřízení či převzetí strahovským klášterem až po jejich předání jiným zřizovatelům. Kapitola bude věnovat zvláštní pozornost zejména pedagogickým sborům, počtům a struktuře studentů, usouvztažní dějiny jednotlivých vzdělávacích zařízení s vývojem školské soustavy, přihlédnou v rámci systému vyučovaných předmětů zvláště k oborům vyučovaným řádovými kněžími a popíše mimoškolní činnost, dotýká-li se primárně zejména náboženské výchovy. Při sestavování těchto typologií bude využito především tištěných pramenů, zejména výročních zpráv škol, částečně i nečetné monografické literatury.

Osmá kapitola ve třech částech bude charakterizovat ostatní řádové školy, vesměs gymnázia, na našem území, bude si všimnout jejich případných specifik, jež uvede do

kontextu historie konkrétních zřizujících kanonií. K jejich pochopení je nutné znát dějiny škol v každém jednotlivém domě v plném rozsahu, je rovněž vhodné si uvědomit některé historické kontexty, které zapříčinily založení nebo převzetí škol ve zkoumaném období. Podklady pro tuto kapitolu budou tvořit převážně jednotlivé zmínky o zřizování škol v monografických dílech o dějinách jednotlivých klášterů.

2. Popis pramenů a literatury

Předkládaná licenční práce se opírá o specifickou pramennou základnu a její reflexi v sekundární literatuře.

Co se týče katalogizovaných archivních pramenů, je nutné uvést, že archivní materiály daného období jsou v příslušných fondech sice poměrně bohaté, bohužel však z velké většiny archivně nezpracované, což platí stejným dílem o pramenech ke školské problematice. Většina pramenných fondů škol korespondenční povahy s představenými, zejména jednotlivými opaty či případně provizory kanonie, byla registrována a uchovávána ve fondu Premonstráti Strahov prvního oddělení Národního archivu.³ Přesto byly dostupné poměrně hodnotné dokumenty převážně ekonomické povahy, jejichž obsah poskytuje svědectví o ekonomické situaci zřizovaných reálných škol a hospodaření s finančním odkazem arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského z Přestavlk, odkázaném v roce 1816 na zřízení reálných škol v Rakovníku a Liberci.⁴

Cenným zdrojem informací se staly převážně soubory povinně vydávaných výročních zpráv jednotlivých škol,⁵ jelikož především z nich bylo možno načerpat množství údajů k vybavení, pedagogickým sborům, ale i k ostatním činnostem vyvíjeným školou, žactvem atd. Obsahovaly rovněž některé drobnější studie k dějinám jednotlivých vzdělávacích zařízení.⁶

O tištěnou pramennou základnu se práce opírala rovněž při hodnocení vývoje školních katechismů a biblických dějeprov, zejména o konkrétní jednotlivé publikace, a to domácího⁷ i zahraničního⁸ původu, jež sloužily především jako srovnávací literatura.

³ K liberecké reálné škole srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 658-663, 810, k rakovnické reálné škole srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 810, k žateckému gymnáziu srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 133-135, 441-442, 456 a 391.

⁴ Srov. Informace o hospodaření obou reálných škol v kapitole 7.4.

⁵ Srov. výroční zprávy gymnázia v Žatci z let 1809 – 1872, výroční zprávy reálné školy v Liberci z let 1851 – 1867 a výroční zprávy reálné školy v Rakovníku z let 1851 – 1878.

⁶ Srov. např. DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saazer Schulen.] In: *Programm des sechsklassigen öffentlichen Gymnasiums in der k. Stadt Saaz*. Saaz: Ferdinand Ritter v. Schönfeld, 1851, dále [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. Errichtung der Realschule zu Rakonitz. In: *Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1855*. Prag: Fried. Rohlíček, 1855 a [WEYRAUCH, Erwin Anton]. Historische Nachrichten. In: *Programm der öffentlichen Ober- und Unterrealschule zu Reichenberg*. Reichenberg: Phillip Gerzabek, 1851.

⁷ Srov. např. BERNARD, Jan. *Katechismus čili výklad katolického náboženství pro národní školy*. Praha: Karel Bellmann, 1873, dále SKOČDOPOLE, Antonín. *Katechismus náboženství katolického pro školy obecné*. Jindřichův Hradec: A. Landfrass syn, 1872 a zejména *Velký katechismus s otázkami a odpověďmi*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1866.

⁸ Srov. DEHARBE, Joseph. *Gründliche und leichtfassliche Erklärung des Katholischen Katechismus*. Paderborn, 1858.

Sekundárním zdrojem k nastíněné problematice byly četné recenze a další články v Časopise katolického duchovenstva, a to zejména autorů Karla Aloise Vinařického,⁹ Jana Lóra a Antonína Skočdopola. Jejich kritický přístup prostřednictvím řady polemik¹⁰ napomohl cenným způsobem úvahám o podobě katechismu plně vyhovujícího školní výuce náboženství. Tyto zdroje poskytly rovněž hodnotné srovnávací údaje o analogických, nicméně běžně nedostupných učebních materiálech tohoto typu, zejména formou středně obsáhlých recenzí.¹¹

Problematiku vývoje školského systému komplexně nastínilo zejména monografie Jana Šafránka,¹² Otakara Kádnera¹³ a Zdeňka Tobolky¹⁴, celkový obraz pak dokreslily zejména studie Františka Morkese věnující se partikulární problematice dějin rakouského školského systému.¹⁵ Monografie poskytly přehledně uspořádané údaje, jež pokrývaly jak obecnou problematiku školství a jeho vývoje, tak se v příslušných kapitolách věnovaly konkrétním příkladům, které byly dobrými a názornými ilustracemi původních východisek. Jmenované monografické tituly však bylo nutno objektivně zhodnotit, neboť zejména první a třetí z nich byly velmi ovlivněny dobou svého vzniku. Šafránkova monografie se k rakouskému školství staví v některých partiích až nekriticky pozitivně, naproti tomu Tobolkovo zpracování výrazně akcentuje hodnotící postoje první republiky, jež podrobovaly tatáž fakta až neobjektivní kritice.

⁹ Publikoval zpravidla pod autorskou zkratkou a.

¹⁰ Srov. např. a. Úvahy o školních katechismech. *Časopis katolického duchovenstva*, 1866, 7(6), dále LÓR, Jan. Který katechismus by se místo katechismu Kanisiova měl uvést do našich škol? *Časopis katolického duchovenstva*, 1869, 4(3) a ZDOBINSKÝ, Josef. Hlas venkovského faráře o školním katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1874, 15(2).

¹¹ Srov. např. a. Dra. J. Schustera Biblický dějepis starého i nového zákona pro obecné školy. *Časopis katolického duchovenstva*, 1863, 4(4), dále NOVÁK, Frant. X. Katechismus náboženství katolického pro školy obecné... Antonín Skočdopole. *Časopis katolického duchovenstva*, 1872, 13(6), dále WAGNER, Ivan. Biblická dějprava pro žáky škol obecných... Jan Doležel. *Časopis katolického duchovenstva*, 1889, 30(9).

¹² Zejména ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., Rok 862 – 1848. Praha: Matice Česká, 1913 a ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., Rok 1848 – 1913. Praha: Matice Česká, 1918.

¹³ KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první. Praha: Sfinx-Bohumil Janda, 1929.

¹⁴ Zdeněk Tobolka byl editorem rozsáhlé řady odborných studií, jež vyšly pod souhrnným názvem *Česká politika*; školské problematice se věnuje díl pátý. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, Kulturní zvláště školské úkoly české politiky. Praha: Jan Laichter, 1913.

¹⁵ Zejména MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích: Období let 1848 – 2001*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2002, dále MORKES, František. Politické zřízení školské z roku 1805. *Metodický portál: Články* [online]. 16. 01. 2007, [cit. 16. 2. 2012]. Dostupný z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/1092/POLITICKE-ZRIZENI-SKOLSKE-Z-ROKU-1805>, nebo MORKES, František. Největší reforma školství v dějinách: 230. výročí Všeobecného školního řádu. In: *Učitelství noviny.cz* [online]. Říjen 2004, 3(33) [cit. 15.2.2012]. Dostupné z: <http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&rocnik=2004&cislo=33&PHPSESSID=38295fccb13e3a478a422125dbb43964>.

K právní úpravě výuky náboženství ve školství zpracovala příkladnou systematickou studii Jančarová,¹⁶ v níž bylo metodicky podnětné zejména její pojetí systému školské výuky a příslušných právních norem. Tuto studii doplňuje souhrnná monografie o vztahu církve a českého školství Záboje Horáka,¹⁷ jež se věnuje spíše této problematice v rámci 20. století, nabízí však jasnou představu o novodobém právním rámci výuky náboženství na školách vůbec. Společně tak tvoří vysoce hodnotný informační rámec k této problematice.

Souborným dílem o dějinách české katechetiky je monografie Františka Košáka, jež se v druhém díle tohoto titulu zahrnujícím dějiny od tereziánských školských reforem věnuje katechetice především jako teologické disciplíně.¹⁸ Praktické postřehy z oblasti školní praxe výuky náboženství zahrnují zejména díla Josefa Hronka, dále rovněž zmíněná studie Markéty Jančarové a monografie Jana Šafránka, Otakara Kádnera a Zdeňka Tobolky. Jejich převážným přínosem k této kapitole je pohled na výuku náboženství jako na integrální předmět v rámci běžné školní výuky, v rámci monografií se nacházejí rovněž cenné informace z běžné praxe, jež sami autoři zřejmě čerpali z necitované pramenné základny.

Postavu katechety i učitele obecně dokreslily typologické črty, jež ukázaly osudy některých dobových učitelů v konkrétních životopisných zpracováních i v obecnější rovině. Jednalo se zejména o díla Václava Gabriela,¹⁹ Emanuela Havelky²⁰ a Emanuela Strnada,²¹ která osvětlují drobné historické detaily ze sféry každodennosti. I k nim je však nutno přistupovat kriticky, neboť jsou rovněž zásadně poznamenány společenským náhledem na katolickou církev, zejména v dílech pocházejících z období první republiky.

Stěžejním tématem kapitoly o premonstrátském řádu jsou jeho dějiny a spiritualita. Podstatné studie předložili francouzský řádový historik Bernard Ardura²² a německý badatel Norbert Backmund.²³ Výsledkem jejich obsáhlé činnosti bylo

¹⁶ JANČAROVÁ, Markéta. Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století. *Revue církevního práva*. 2008, **14**(1).

¹⁷ HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*. Praha: Grada, 2011.

¹⁸ KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., Od doby Marie Terezie do nejnovější doby. Olomouc: Matice cyrillo-methodějská, 1922.

¹⁹ GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*. Praha: Spolek pro vydávání latiných knih českých, 1891.

²⁰ HAVELKA, Emanuel. *Ze života konkordátního učitele*. Praha: Dědictví Komenského, 1921.

²¹ STRNAD, Emanuel. *Vlastenecký učitel*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

²² ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*. Saint – Etienne: Université de Saint – Etienne, 1995.

²³ BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*. Grafenau: Morsak Verlag, 1986.

ve jmenovaných monografiích nejen vymezení vlastního pole působnosti i charakteristiky řeholního života premonstrátského řádu, ale zejména cenné systematické uspořádání řádových dějin jako celku s přihlédnutím jak k okruhům cirkárií, tak i jednotlivých domů. Ardurova práce je pak vysoce ceněna zvláště pro obsáhlou charakteristiku řádové spirituality od založení premonstrátů až po současnost. Přehled řádových dějin doplňují dvě publikace českých autorů z okruhu premonstrátského řádu: prvním je Dominik Čermák, jehož syntetická studie o dějinách řádu na českém území²⁴ je poslední takto zpracovanou monografií svého druhu, Tadeáš Zdeněk Řehák svou knihu²⁵ podal spíše popularizačním způsobem, nicméně i zde bylo možné využít některé informace především k dějinám jednotlivých řeholních domů.

Sekundární literatura k samotným řádovým školám není rozsáhlá. Samostatné studie prakticky neexistují. Vzácnými výjimkami je obsáhlá studie o premonstrátské koleji Norbertinum Hedviky Kuchařové,²⁶ jež se však nevztahuje přímo ke zkoumanému období, a syntetická studie o žateckém gymnáziu kolektivu autorů pod vedením Jiřího Matyáše,²⁷ která se přirozeně věnuje nejen období působení premonstrátů na tomto ústavu.

Pouze ve zpracovaných monografiích o dějinách jednotlivých klášterů se najdou cenné zmínky, které pomohou dokreslit obraz jednotlivých škol: k tepelskému gymnáziu v Plzni je to obsáhlá publikace Milana Hlinomaze,²⁸ k novoříšskému gymnáziu rozsáhlá práce o obci Nová Říše Milana Duška²⁹ a souhrnné stručnější publikace o dějinách kláštera vydávané zejména k nejrůznějším výročím,³⁰ k želivskému gymnáziu pak několik drobnějších studií o dějinách kláštera.³¹

Celkově lze hodnotit dostupné prameny i tematickou literaturu jako přínosné a pro obsah práce nezbytné. Navazující dizertační práce kromě sekundární literatury, pro niž

²⁴ ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna V. Macana, 1877.

²⁵ ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*. Řím: Křesťanská akademie, 1971.

²⁶ KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století. Praha: Casablanca – Václav Žák, 2010.

²⁷ MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia: Schola Zatecensis*. Ústí nad Labem: Albis International, 2009.

²⁸ HLINOMAZ, Milan. *Klášter premonstrátů Teplá: Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary, 2003.

²⁹ DUŠEK, Milan. *Nová Říše*. Nová Říše: Novoříšský kulturní spolek, 2007.

³⁰ KOSÍK, Marian Rudolf a MÍLEK, Václav. *Osm století: Zábřovice – Křtiny – Nová Říše*. Brno: Kartuziánské vydavatelství, 2009, dále pak např. *Klášter praemonstrátský v Nové Říši 1211 – 1911*. Nová Říše, 1911.

³¹ CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Premonstrátský klášter Želiv*. [b.m.]: [b.r.], dále KŘIVSKÝ, Pavel. *Klášter premonstrátů v Želivě*. Pelhřimov: E. Šprongl, 1939, nebo PETRŮ, Václav. *Klášter Želiv: Cestopisná črta*. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898.

budou využity i některé výše uvedené tituly, bude pracovat ve větší míře s dalšími prameny, které mohou téma osvětlit a poskytnout klíčové a hlubší informace ke zpracovávanému tématu.

3. Školský systém v 19. století

Tato kapitola si klade za cíl uvedení do problematiky školství ve zkoumaném období, bude tedy charakterizovat organizaci systému škol a z obecného hlediska problematiku tehdejšího vzdělávání, a to počínaje tereziánskými školskými reformami, jež organizaci vzdělávání postavily na zcela nový základ, a konče závěrem zkoumaného období. Ačkoliv se tato kapitola týká primárně spíše dějin pedagogiky, nezanedbatelné jsou i přesahy zejména do oblasti pastorální teologie, jejíž nedílnou součástí byla zejména zpočátku nejen teorie vyučování jako takového (zejména pro účely školní výuky, ale rovněž homiletiky), ale i praktická náboženská výuka a výchova, která ve školách v 19. století hrála nezanedbatelnou roli. V rámci vývoje škol bude tedy sledován i širší rámec pojetí významné a klíčové pasáže pastorální teologie.

3.1 Od tereziánských školských reforem po Politické zřízení školské

Tereziánské školské reformy sahají sice více než čtvrt století před zkoumané období, je však nutno jim věnovat při popisu školského systému v našich zemích a jeho proměn náležitou pozornost, neboť na tomto základu bylo školství v celém Rakousku organizováno prakticky až do 20. století.

Tereziánský školní řád se stal základem reformovaného školského systému, kdy stát fakticky převzal nad školami dozor.³² Důvody pro školskou reformu nebyly nijak idealistické: císařovna Marie Terezie potřebovala kvůli nutnému rozšíření armády adekvátní finanční zajištění. V té době však hospodářsky vyčerpaná říše nebyla již schopna další navýšení nároků unést, bylo tedy nutné ekonomickou výkonnost státu navýšit. Pozornost se proto obrátila ke školám, které měly zvýšit úroveň vzdělání nejnižších vrstev, které by pak byly schopny pozvednout zanedbané hospodářství.³³ Tento ekonomický motiv byl zároveň těsně svázán s idejemi politickými týkajícími se existence státního útvaru, jež by výchovně působil na poddané v duchu zájmů panovnického rodu. Příznivé podmínky pro školskou reformu doplňovala osvícenská filosofie a rovněž jisté filantropické motivy.³⁴

V rámci nutné státní centralizace – tato idea se stala pro celé tereziánské a josefínské reformy klíčovou – byla roku 1749 zrušena česká dvorská kancelář a zaveden

³² Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 23.

³³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 121.

³⁴ Srov. MORKEŠ, František. *Největší reforma školství v dějinách*.

jednotný úřední jazyk, němčina. Ta měla být neněmeckým národům vštěpována již od nejnižších stupňů škol.³⁵ Od šedesátých let 18. století bylo ve školách formou guberniálních nařízení prosazováno vyučování jak němčině jako jazyku, tak i jiným předmětům na bázi němčiny, v národních školách měli být přijímáni výhradně učitelé znalí obou jazyků, a to zejména na místa těch, kteří němčinu neovládali a svá učitelská místa z jakéhokoliv důvodu opustili. O deset let později neměli být učitelé neznalí němčiny do škol přijímáni vůbec.³⁶

Pro řízení školství v celé říši byla roku 1760 zřízena zvláštní dvorská komise, jíž předsedal generální studijní direktor; tím byl z titulu své funkce vídeňský arcibiskup. Pro každou korunní zemi pak byla ustavena provinciální studijní komise, která dohlížela na školy na daném území a byla povinna podávat zprávy a návrhy komisi centrální, jež měla rozhodovací pravomoci.³⁷

3.1.1 Nižší školy

Těmito přípravami byla půda pro realizaci reformy škol připravena. Klíčovým mužem, s jehož jménem je spjata, byl augustiniánský opat Jan Ignác Felbiger. Reorganizaci škol se věnoval již ve svém původním působišti ve slezské Zaháni. Felbiger těžce nesl, že katolíci posílají děti do protestantských škol, které měly lepší úroveň, a proto začal mimo jiné prosazovat i novou vyučovací metodu, již si osvojil při svých studiích v Heckerově ústavu v Berlíně u Jana Bedřicha Hähna, a rozvinul ji tak, že se stala povinnou pro všechny katolické školy ve Slezsku a Kladsku.³⁸ Sloužila především rozvoji mechanické paměti a zvládnutí velkého objemu učiva; základní myšlenka spočívala v tom, že vše, co se mají žáci naučit, je třeba přednášet vědeckým způsobem dle přehledných pomůcek ve formě tabulek. Ty se žáci mají učit a při vyučování je opisovat; pro ušetření času a místa však jenom v počátečních písmenech. Proto se tato metoda nazývala „literní tabulková“.³⁹ Kromě nové vyučovací metody však Felbiger pro zefektivnění školního provozu zavedl např. i přesný rozvrh hodin pro jednotřídní školy, třídní výkazy a přehledy probrané látky.⁴⁰

³⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 122.

³⁶ Srov. tamtéž, s. 136.

³⁷ Srov. tamtéž, s. 130.

³⁸ Srov. HRONEK, Josef. *Národní škola a katecheta*. Praha: Cyrillo-methodějské knihkupectví Gustav Franci, 1931, s. 80.

³⁹ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 138.

⁴⁰ Srov. ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 19.

V českém království však nebyly Felbigerovy metodické návrhy žádnou novinkou. Již v roce 1771 byly vyzkoušeny farářem Ferdinandem Kindermannem a postupně se rozšířily na Vyšebrodsku, v Liberci a v Broumově.⁴¹ Kindermann mimo jiné rovněž položil základy k vytváření tzv. hospodářských škol, jejichž žáci se v rámci výuky zabývali i výrobou zboží pro trh; získané peníze byly určeny na udržování školy.⁴² Tyto tzv. industriální kurzy vznikaly od roku 1779 a měly přinášet poučení o pěstování rostlin i chovu zvířat, o nejrůznějších ručních pracích, ale např. i vaření; výsledky práce měly žáky motivovat v získávání praktických dovedností. Na přelomu 18. a 19. století existovalo takovýchto industriálních kurzů při triviálních školách více než 500.⁴³

Střediskem reformy se měla stát první „normální“⁴⁴ škola, která zahájila vyučování 2. ledna 1771 ve Vídni. Zde byla rovněž zřízena tiskárna, aby mohly být školy v rámci reformy zásobovány novými učebnicemi. Právě v této souvislosti byl Felbiger povolán, aby předložil potřebné návrhy na opravu školského systému a aby je rovněž uvedl v život, neboť ředitel vídeňské hlavní školy, který byl realizací reformy původně pověřen, neprojevil požadované organizační schopnosti.⁴⁵ 6. prosince 1774 se Felbigerovu systému dostalo oficiálního schválení a jeho myšlenky byly prohlášeny za stěžejní body nové školské reformy. Jeho „*Allgemeiner Schulplan für die deutschen Normal-, Haupt- u. Trivialschulen in saemtlichen k. k. Erbländer*“, tedy tzv. Všeobecný školní řád, byl zákonitým reformním statutem normálních škol hlavních i obecných. Byl zaveden původně pro Horní a Dolní Rakousy, ale jeho platnost byla vztahována i na Čechy a další rakouské země.⁴⁶ Školský systém, který tento řád zaváděl, prakticky rušil dosavadní převahu vyšších stupňů škol a budoval systém škol veřejných, jež měly poskytovat vzdělání nejširším vrstvám.⁴⁷ Nebylo to originální dílo, ale Felbiger se přidržel dobrých vzorů, např. školního řádu pro města Minden a Ravensburg z roku 1754 a hlavně prvního pruského školského zákona z roku 1761.⁴⁸

Nová podoba školského systému uvádí jako základní tři typy škol – normální, hlavní a triviální. Vzorem pro všechny školy v každé provincii se měla stát škola

⁴¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 140.

⁴² Srov. MORKES, František. K historii českého církevního školství. In: *Církevní školství.cirkev.cz* [online]. 2000. [cit. 15.2.2012]. Dostupné z: <http://skolstvi.cirkev.cz/Dokumenty>.

⁴³ Srov. KASPER, Tomáš a KASPEROVÁ Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2010, s. 89.

⁴⁴ Název školy „normální“ byl odvozen od slova „norma“ ve smyslu „škola sloužící za vzor“.

⁴⁵ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 198.

⁴⁶ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 139.

⁴⁷ Srov. MORKES, František. *Největší reforma školství v dějinách*.

⁴⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 147.

„normální“, která měla být otevřena v příslušném hlavním městě. Ta měla být vzorem pro všechny ostatní školy; podle ní se mělo řídit jak vzdělání učitelů, tak i vyučování. Ve větších městech, minimálně v krajských, případně při klášterech, měla být zřízena tzv. hlavní škola o čtyřech třídách s vyučováním shodným se školou normální a pod vedením vlastního ředitele; v hlavní školy měla být přeměněna i některá gymnázia.⁴⁹ V menších městech, kde bylo možno otevřít jen školu se třemi či dvěma třídami, měly vzniknout školy městske.⁵⁰ Žádoucí bylo i zřizování dívčích škol.⁵¹ V městysích a vesnicích byly zřizovány školy triviální, kde se kromě katechismu učilo jen třem základním předmětům (trivium): psaní, čtení a počítání. Školní docházka byla stanovena v rozmezí šesti až dvanácti let; po dosažení tohoto věku měl žák navštěvovat tzv. opakovací nedělní hodiny, a to až do zhruba osmnácti či dvaceti let.⁵² Docházka však nebyla bezpodmínečně povinná, spíše doporučovaná. Příslušné úřady ji ani z objektivních důvodů nevyžadovaly, ale veškerá opatření směřovala k tomu, aby se počty dětí chodících do škol soustavně zvyšovaly.⁵³

Normální školy měly vyjma učitelského sboru, který zpravidla prakticky kopíroval počet tříd ve škole, ředitele a zvláštního katechetu, na hlavních a městských školách býval ředitel zároveň katechetou, na školách triviálních tuto úlohu plnil místní farář. Učitelé museli být absolventy zvláštních kurzů při normálních školách.⁵⁴

V roce 1775 byla pro české země zřízena příslušná komise, jejímž nejvýznačnějším členem byl již zmíněný Ferdinand Kindermann, který se stal referentem a vrchním zemským školdozorcem pro normální školy.⁵⁵ 15. listopadu téhož roku byla v budově bývalého jezuitského gymnázia na Malé Straně otevřena v Praze první normální škola, která byla roku 1784 přestěhována do Karmelitské ulice. Učební osnova byla schválena 6. listopadu 1776 a platila zároveň pro školy hlavní. Městské školy si pak podle počtu tříd příslušné učivo z této osnovy vybíraly.⁵⁶

⁴⁹ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 199.

⁵⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 139.

⁵¹ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 199.

⁵² Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 23.

⁵³ Srov. MORKES, František. *Největší reforma školství v dějinách*.

⁵⁴ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 140.

⁵⁵ Za své zásluhy o školství byl roku 1777 Kindermann povýšen do šlechtického stavu s predikátem „von Schulstein“. Stal se i děkanem kapituly u kostela Všech svatých v Praze a později litoměřickým biskupem. Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*. Hradec Králové: Ladislav Pospíšil st., 1881, s. 147.

⁵⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 140

Roku 1777 vyšlo poprvé v Čechách Felbigerovo základní dílo pro realizaci reformy v metodice výuky, jeho *Kniha methodní*.⁵⁷ Velkým pozitivem tohoto vydání byla jeho dvojjazyčnost, takže nové pojetí výuky mohli zavést i ti učitelé, jimž němčina nebyla zcela běžná a kteří učili převážně česky. *Kniha methodní* obsahovala obecnou i speciální metodiku všech vyučovaných předmětů a lze v ní objevit i některé základní myšlenky Komenského Didaktiky.⁵⁸ Vyučovací postup založený na zmíněné literární tabulkové metodě měl pět součástí – společné vyučování, společné čtení, písmenkový postup, tabulkové znázornění a katechisování, čímž bylo míněno memorační opakování; užíván byl rovněž název sokratická metoda.⁵⁹ *Jádro methodní knihy*, jež bylo praktickým výtahem *Knihy methodní*, pak ukládalo, aby se učitel „katechizováním“ pokaždé přesvědčil, jestli žáci výklad pochopili a vyloženou látku si zapamatovali.⁶⁰

Podmínkou rozvoje škol byl dostatečný počet vhodných učebnic. Zprvu měla privilegium pro tisk školských knih Schönfeldova tiskárna, její kapacita však nedostačovala, proto byla pro účely školního fondu vyčleněna jezuitská klementinská tiskárna. Pro školy, na nichž se vyučovalo česky, byly vydány např. hláskovací a slabikovací tabulky, slabikáře pro města i vesnice, slabikář pro evangelická vyznání, velký a malý katechismus a základy počtů. Náklady částečně hradil školský fond, jenž byl dotován zejména výnosy solné komory a příspěvky dobrodinců; jimi byla jak například panovnická rodina, tak církevní i jiné instituce a jednotlivci.⁶¹

Lze říci, že Felbigerova reforma byla nejrychleji zavedena právě v Čechách, a to hlavně díky Ferdinandu Kindermannovi jako vrchnímu školnímu dozorcí, i když i zde bylo nutno přistoupit na mnohé kompromisy vyplývající z dobové reality. Systém byl základem ke koncepci moderní školy jako státního zařízení.⁶²

Po nástupu Josefa II. na trůn se situace ve školství proměnila, neboť nový císař kladl na školství poněkud odlišné nároky. Požadoval úplné zestátnění a zesvětštění škol, proto kněží neměli být – kromě výuky náboženství – vůbec učiteli.⁶³ Tento postoj zcela

⁵⁷ [FELBIGER, Jan Ignác]. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen... Kniha methodní pro učitelé českých škol v císařských královských zemích...* Praha: Císařská královská pravidelná školská kněhotiskárna, 1777.

⁵⁸ Srov. HRONEK, Josef. *Česká škola národní v historickém vývoji a v dnešní podobě*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Franci, 1932, s. 48.

⁵⁹ O metodě jako celku srov. [FELBIGER, Jan Ignác]. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen*, s. 59–83.

⁶⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 198.

⁶¹ Srov. tamtéž, s. 200.

⁶² Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 203–205.

⁶³ Srov. HRONEK, Josef. *Národní škola a katecheta*, s. 81.

odpovídal josefinským nárokům na svrchovanost státu a dohled nad církevními organizacemi.⁶⁴

Kvalifikované učitelské síly, jejichž nedostatek byl stále citelný, měly dodat učitelské kurzy; ty však bylo možno zřídit výhradně při normálních školách, k jejichž zřizování byly vyzývány zejména zbylé, lépe situované kláštery.⁶⁵ V průběhu posledních desetiletí 18. století se v Čechách neustále zvyšoval počet triviálních škol, neboť měly být zřizovány všude, kde ve vzdálenosti půl hodiny pěšky bylo nejméně sto školou povinných dětí. Tyto školy zřizovaly obce nebo vrchnost.⁶⁶ Ke konci století už jich bylo v Čechách asi 2 600, přičemž je navštěvovalo zhruba 80% dětí. V této době vzrostl tlak na realizaci výuky v jediném úředním jazyce, tedy němčině, a to i na nejnižším stupni škol, ve skutečnosti však tento předpis z praktických důvodů nemohl být v jazykově českém prostředí realizován.⁶⁷

V tomto období začala být intenzivněji řešena otázka financování škol, neboť školní fond, sestávající z majetku zrušeného jezuitského řádu a několika dalších zdrojů z konfiskovaného církevního jmění, již nedostačoval. Do popředí se tedy dostala koncepce školního patronátu, neboť v souvislosti se školskými reformami nebyla vypsána žádná nová účelová daň. Školní patronát příslušel na konfiskovaných církevních statcích náboženskému fondu, v ostatních případech odpovídal patronátu příslušného farního kostela. Roku 1787 byl tento institut ustanoven definitivně; podíly na financování příslušných škol byly rozděleny mezi světskou vrchnost, církevní vrchnost a obec.⁶⁸

Po roce 1791 nastalo zmírnění jazykového tlaku a triviální školy dosáhly jistého stupně stability: docházka se postupně zlepšovala, byl položen základ podpory chudých žáků a učitelé důslednou aplikací jednotných metodik dosahovali při výuce i lepších výsledků.⁶⁹ I jejich hmotné poměry se zlepšily; pro učitelský stav byla za Josefa II. zavedena kongrua, která činila 130 zlatých ročně pro učitele, 70 zlatých pro učitelského

⁶⁴ Srov. MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010, s. 267.

⁶⁵ Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 155.

⁶⁶ Srov. HRONEK, Josef. *Národní škola a katecheta*, s. 81.

⁶⁷ Srov. HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*. Díl 5, Od časů Marie Terezie (1740) do konce napoleonských válek (1815). Praha: Baronet-Via Facti, 1996, s. 45.

⁶⁸ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 208–212.

⁶⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 197.

pomocníka.⁷⁰ Roku 1784 byl učitelům přiznán status státních úředníků včetně výslužného; tento stav však platil jen čtyři roky.⁷¹

3.1.2 Vyšší školy

Počátky oprav a reforem vyššího školství, mezi něž gymnázia v tehdejšímu systému patřila, začaly ještě dříve než výše zmíněná školská reforma. První nástin změn v humanistickém a filosofickém vzdělání se objevil již v roce 1753; podnítil jej Gerhard van Swieten, osobní lékař Marie Terezie a správce dvorní knihovny. V jeho dikci nemělo být studium již jen pouhým učením z paměti, ale byla preferována důkladná znalost jazyků a schopnost samostatného vyjadřování.⁷²

Zásadní změny v koncepci a rozsahu vyššího vzdělávání umožnilo až zrušení jezuitského řádu roku 1773. Vzhledem k tomu, že školská reforma preferovala rozvoj nižšího školství, byla brzy naplánována značná redukce gymnázií. Ta měla být proměněna v hlavní a městské školy. Sídla zbylých gymnázií byla pevně určena: v Praze měla zůstat celkem tři gymnázia, další měla být zachována v Českých Budějovicích, Chebu, Kosmonosech, Klatovech, Hradci Králové, Litomyšli, Litoměřicích, Plzni, Doupově a Broumově. Na Moravě zůstala zachována gymnázia v Olomouci, Brně, Znojmě, Jihlavě, Mikulově, Kroměříži a Žďáru.⁷³ Je však nutno poznamenat, že zvláště v městech, která gymnázia mívala, se ujímalo hromadné vyučování soukromé, například v Táboře či v Pelhřimově. Soukromě vyučovali gymnaziálními předměty i augustiniáni v Domažlicích, piaristé v Rychnově či premonstráti v Žatci.⁷⁴

Redukcí počtu gymnázií se zjednodušila situace dvorské studijní komise, která se mohla začít věnovat vlastní reformě vyučování na zbylých ústavech, za niž zodpovídal Ignát Matěj Hess. Komisi byly předloženy dva návrhy: autorem prvního byl Karel Antonín Martini, druhý pocházel od samotného Hesse. Martini položil důraz na vědomosti z historie, matematiky a přírodních věd a preferoval rovněž moderní jazyky. Hess však jako první postuloval obecně vzdělávací úkol gymnasií, hájil četbu klasiků, uznával cenu formálního vzdělání, přičemž chtěl rovněž obohatit mládež vědomostmi z praktických oborů. Dobu studia na gymnáziu vyměřil na pět let, načrtl i objem učiva a

⁷⁰ Srov. HRONEK, Josef. *Národní škola a katecheta*, s. 81.

⁷¹ Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 155.

⁷² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 132.

⁷³ Srov. tamtéž, s. 150.

⁷⁴ Srov. tamtéž, s. 153.

připojil metodické pokyny.⁷⁵ Hessova koncepce měla více zastánců, nicméně ani ona nebyla přijata.

Marie Terezie proto uložila piaristovi Gratianu Marxovi, aby vypracoval dobrozdání k oběma návrhům a sám vypracoval návrh nový. Marx do svého konceptu zapracoval některé body z předešlých návrhů a získal pro svůj studijní a organizační plán i přes zásadní odpor dalšího člena studijní komise Ignáce Felbigera, jenž požadoval přiřazení gymnázií k hlavním a normálním školám zejména z důvodů sjednocení metodik,⁷⁶ jak souhlas dvorské studijní komise, tak i státní rady a císařovny. Koncepce tak byla schválena v říjnu roku 1775. Gymnázia byla organizována jako pětitřídní školy, a to o třech gramatikálních třídách a dvou humanitních; němčina se stala vyučovacím jazykem ve dvou prvních gramatikálních třídách. Byla zavedena soustava třídních učitelů; v každé gramatikální třídě měl jeden profesor přednášet všechny předměty kromě náboženství a postupovat se svou třídou podle ročníků, v humanitních třídách vyučující přednášeli každý svůj předmět. Gymnázia byla postavena pod státní dohled, v pečeti směla užívat zemský znak a podřízena byla vrchnímu dozoru zvláštního studijního direktora.⁷⁷

Klíčovými vyučovanými předměty byly na gymnáziích klasické jazyky, které měly i nejbohatší hodinovou dotaci. Cílem výuky latiny bylo, aby student uměl plynně latinsky hovořit, řecky měl plynně překládat čtený text. Po celou dobu studia byl rovněž přednášen dějepis se zeměpisem, matematika, přírodopis a samozřejmě náboženství.⁷⁸

Pro vstup na gymnázium byly předepsány přijímací zkoušky, které byly zavedeny od září 1776. Uchazeči o studium museli prokázat znalost německého textu prvního a druhého katechismu a biblických dějin, museli ovládat čtení a psaní tištěné latinky i švabachu, napsat správně diktát v latině a němčině, ovládat německou a základní latinskou mluvnici a základní matematické znalosti,⁷⁹ tedy zhruba vědomosti absolventa školy normální nebo hlavní. Veřejné zkoušky se konaly po každém pololetí;⁸⁰ pokud chtěl žák po absolvování gymnaziálních studií pokračovat na filosofii, musel se rovněž podrobit příslušným přijímacím zkouškám v rozsahu gymnaziálního učiva.⁸¹

⁷⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 142.

⁷⁶ Srov. tamtéž, s. 143.

⁷⁷ Srov. tamtéž, s. 143–144.

⁷⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu: Obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svato-václavské*. Praha: J. Otto, [1898], s. 41–43.

⁷⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 154.

⁸⁰ Srov. tamtéž, s. 144.

⁸¹ Srov. tamtéž, s. 145.

Ředitelem gymnázia byl krajský hejtman, jemuž byl svěřen dohled nad ústavem a řízení veřejných zkoušek. Pokud se gymnázium nenacházelo v sídle krajského úřadu, byl ředitel zastupován viceředitelem, obvykle duchovním, který býval také komisařem náboženským.⁸² Přímým představeným každého gymnázia byl prefekt, který měl za povinnost nejméně dvakrát v roce sestavit pro ředitele podrobnou zprávu o stavu školy; byl rovněž zodpovědný za správu ústavu a vedení příslušné dokumentace.⁸³

První středoškolské reformy však nespĺnily naděje, které do nich byly vkládány, a to zejména z důvodů nedořešené otázky, kde získat kvalitní učitele. Zrušením jezuitského řádu se totiž projevil zásadní problém nedostatku učitelů vůbec; na vyšších školách nemohl učit kdokoliv a na učitelská místa byly vypisovány veřejné konkurzy. Záhy bylo proto nařizeno, aby stávající učitelé, kteří se konkurzu podrobí, měli při obsazování příslušných míst přednost.⁸⁴

Gratian Marx odmítal zavedení institutu světských učitelů a nedoporučoval ani diecézní kněžstvo. Snažil se dokázat, že pouze řeholníci, kteří se mohou díky knihovnám a bohatým sbírkám svých klášterů řádně vzdělávat, mohou být učiteli, které stát potřebuje. Navrhoval proto, aby byli k vyučování na středních školách vedle piaristů povoláni benediktini, dominikáni, augustiniáni, minorité a řeholní kanovníci. Tyto jeho návrhy však dvorská studijní komise zamítla⁸⁵ a preferovala světské učitele s tím, že jedinou vhodnou přípravou pro výuku na gymnáziu jsou univerzitní, nikoliv klášterní studia. Otázka zůstala v oné chvíli nedořešena.⁸⁶

Po nástupu Josefa II. na trůn se charakter výuky na gymnáziích proměnil podobným způsobem jako na školách nižších. Císař ihned zavedl v úpravě studijního řádu z roku 1781 němčinu jako vyučovací jazyk ve všech gymnazijních třídách, tedy i v humanitních, a to ve všech předmětech. Veškerá výuka se měla konat jednotně a přesně dle předepsaných osnov, jimiž byl předpis *Ordo et distributio docendorum et agendorum per singulas classes*, a učebnic.⁸⁷ Jako vyučovací metoda byla vyučujícím důrazně doporučena Hähnova a Felbigerova tabelární metoda obvyklá na hlavních

⁸² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 155.

⁸³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 43–44.

⁸⁴ Srov. MORKES, František. *K historii českého církevního školství*.

⁸⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 157.

⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 158.

⁸⁷ Srov. ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*, s. 79

školách.⁸⁸ Roku 1781 bylo rovněž poprvé zavedeno řádné školné, které činilo 12 zlatých;⁸⁹ které způsobilo úbytek žactva téměř o polovinu.⁹⁰

Po nástupu Leopolda II. doznala celková státní koncepce změn: josefínská myšlenka státní jednoty nebyla již dále udržitelná, proto nový císař tuto ideu opustil a znovu zavedl zemské sněmy. Síly rovněž hlasy volající po úpravě studijního systému a vyučovacích metod. Vypracováním nového plánu studia pověřil císař předsedu studijní komise Martiniho. Ten svou práci založil na tezi, že nejlépe postřehnou nedostatky a zjednájí nápravu samosprávné sbory znalců z praxe, jež by si volili sami učitelé. Proto byly ustanoveny při každé škole učitelské sbory, které rokovaly o osnovách, učebnicích, metodách a kázní.⁹¹ Učitelské sbory hlavního města pak volily tzv. studijní konses, jakousi prvotní formu zemské školní rady, která podléhala politické správě. Zde se například rovněž konaly zkoušky kandidátů na učitelská místa na gymnáziích, zmíněné konkurzy. Týkaly se všech míst, včetně míst učitelů náboženství.⁹²

Více se začalo přihlížet ke kvalitě učitelů: zvláště nadaní gymnazijní vyučující byli určováni k přednáškám na univerzitách. Každý profesor byl povinen každý rok publikovat dva odborné články. Ve skladbě předmětů a vyučovací metodě však nenastala žádná změna, pouze některé předměty měly být znovu vyučovány v latině.⁹³

Idea studijních konsesů se neudržela dlouho, pouhých jedenáct let. 29. dubna 1802 byly studijní konsesy a učitelské sbory zrušeny a vrchní správa školství odevzdána opět dvorské studijní komisi.⁹⁴

3.2 Od Politického zřízení školského po zřízení ministerstva kultu a vyučování

Tento úsek dějin školského systému v českých zemích je vymezen přijetím nové právní kodifikace pro nižší školství a událostmi roku 1848, které byly přelomové nejen pro společnost jako celek, ale i pro celou oblast školství.

Osvícenské chápání školy, jak je nastolily tereziánské reformy, na počátku 19. století za vlády císaře Františka I. a působení jeho kancléře Rotterhanna prakticky vymizelo. Obavy z případného pronikání idejí a vlivů francouzské revoluce cestou

⁸⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 155.

⁸⁹ Srov. tamtéž, s. 156.

⁹⁰ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*, s. 66.

⁹¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 49–50.

⁹² Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 529.

⁹³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 212–213.

⁹⁴ Srov. tamtéž, s. 216.

osvícenských zásad praktikovaných ve školství byly příliš intenzivní.⁹⁵ Školy byly – koneckonců jako většina společenských institucí – podrobeny intenzivnímu dozoru včetně cenzury, což na jejich stav a další vývoj mělo po několik desetiletí rozhodující vliv.⁹⁶ Výchova i výuka měla být co nejtěsněji spjata s církví a zavedena byla rovněž opatření, která měla snížit počty žáků postupujících do vyšších škol. Na triviálních školách, které se měly do jisté míry stát „školami pro chudé“, měl být zrušen školní plat, který měl na druhé straně narůst u škol hlavních a vyšších.⁹⁷

3.2.1 Nižší školy

21. ledna 1804 byla ohlášena nová organizace obecné školy ve výše naznačeném duchu, jež ji postavila na zcela odlišné základy než doposud, a to jak po stránce administrativní, tak didaktické. Stalo se tak právním předpisem sjednocujícím veškerá dosud vydaná školská nařízení v jeden celek, jenž nesl název *Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k.k. österreichischen Provinzen*;⁹⁸ zkráceně byl označován jako tzv. *Schulkodex*, v češtině *Politické zřízení školské*. Obsahoval 478 paragrafů, byl to tedy nejrozsáhlejší školský předpis v českých dějinách. Vyhlášen byl 11. srpna 1805 a stal se základem pro obecné školství na dlouhá desetiletí.⁹⁹

Hlavním principem těchto změn byla idea, že obecná škola má z převážné většiny svých žáků vychovat loajální občany, kteří nebudou aspirovat na žádné vyšší vzdělání ani společenské cíle: měli si osvojit pouze to nejzákladnější, co potřebovali k praktickému životu, naučit se dodržovat křesťanskou mravouku a být schopni plnit své povinnosti. Jedinými předměty mělo být čtení, psaní, počty a náboženství; nanejvýš bylo povoleno vyučovat základním slohovým dovednostem. Učební metoda měla především vycvičit paměť, přičemž cvičení emocí a rozumu bylo druhořadé. Učení nazpaměť mělo být trvalé a učitelům bylo výslovně zakázáno při vyučování zmiňovat cokoli, co neobsahovaly metodní knihy.¹⁰⁰

Hlavním mottem *Politického zřízení školského* byla často citovaná myšlenka, že Rakousko nepotřebuje učené lidi, ale dobré poddané. Vedeno touto ideou vrátilo

⁹⁵ Od roku 1801 museli např. učitelé podepisovat reverz, že nejsou členy žádného „tajného spolku“. Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 158.

⁹⁶ Srov. MORKES, František. *Politické zřízení školské z roku 1805*.

⁹⁷ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 214–215.

⁹⁸ *Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. köngl. Deutschen Erbstaaten*. Wien: Verlagsgewölbe der deutschen Schulanstalt bey St. Anna, 1807.

⁹⁹ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 26.

¹⁰⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 217.

Politické zřízení školské nižší školství o mnoho let nazpět a zakonzervovalo pozitivní rozvoj škol až do 50. let 19. století, i když samo o sobě obsahovalo i mnoho praktických a progresivních jednotlivých bodů. Školy tak ztratily vývojový náskok daný právě tereziánskými reformami a začaly se opožďovat za celoevropským vývojem.¹⁰¹

Politické zřízení školské stále zachovávalo tři typy nižších škol. Triviální školy měly být zřízeny v každé farnosti; kde po roce 1805 byla fara zrušena či neobsazena, mohla škola zůstat, pokud si ji obec vyžádala. Bývaly zpravidla jednotřídní či dvoutřídní; limit na jednoho učitele byl 80, respektive 100 žáků. Pro zřízení třetí třídy triviální školy bylo potřeba žáků 200.¹⁰² Platil však přísný zákaz přijímat do školy děti z jiných školních obvodů.¹⁰³ V triviálních školách byly děti děleny na oddělení: v prvním, jehož žáci se nazývali slabikanti nebo abecedáři, strávilo dítě dva roky, v druhém oddělení pak čtyři roky, a to dva roky jako tzv. čtenář, dva roky pak jako počtář.¹⁰⁴

Vyučování bylo na venkově zpravidla koedukované, ve městech pak oddělené alespoň v jedné třídě. Do případné třetí třídy však postupovali pouze chlapci, dívky jen v případě, že chlapců bylo málo. Ve velkých městech potřebám dívčího vzdělání sloužily školy „pro dívky vzdělanějšího stavu“, tzv. Mädchenschule für gebildetere Stände.¹⁰⁵

Hlavní školy o třech nebo čtyřech třídách byly ve větších městech, školy normální pak v hlavním městě každé země. Hlavní školy disponovaly tolika učiteli, kolik měly tříd; nejváženější z nich byl ředitelem. Vzorná hlavní škola jich měla víc, aby se mohli vzájemně zastupovat.¹⁰⁶ Náboženství vyučoval na triviálních školách místní duchovní správce, hlavní a normální školy měly katechetu vlastního.¹⁰⁷

Ředitelé normálních nebo vzorných hlavních škol byli navrhováni konzistoří, která příslušná jména předávala zemskému úřadu a dále dvorské komisi. Ředitele a učitele ostatních hlavních škol jmenoval zemský úřad na návrh konzistoře. Katechety hlavních škol, kteří pobírali plat z náboženského fondu, jmenoval zemský úřad.

¹⁰¹ Srov. MOROKES, František. *Politické zřízení školské z roku 1805*.

¹⁰² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 223.

¹⁰³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769 – 1895: Příspěvek k dějinám českého vyučování*. Praha: F. Kytka, 1897, s. 58.

¹⁰⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 220–221.

¹⁰⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 45–46.

¹⁰⁶ Srov. tamtéž, s. 48.

¹⁰⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 218–219.

Na klášterních ústavěch bylo jmenování učitelů vyhrazeno představenému, schvalování však probíhalo stejným způsobem.¹⁰⁸

Politické zřízení školské rovněž upřesnilo povinnost školní docházky; ta byla nyní již striktně prohlášena za všeobecnou, a proto se každý rok konaly soupisy školou povinných dětí. Ve školách se kromě neděle učilo každý den kromě středy a soboty odpoledne. Prázdniny byly ve městech od poloviny srpna do začátku října, na venkově se řídily aktuální místní potřebou.¹⁰⁹

Cílem triviálních škol bylo, aby se žáci dobře naučili náboženským pravdám, správně chápali své životní poměry, uměli posuzovat různé životní okolnosti a žili podle křesťanské věrouky. Z praktických dovedností si osvojili zpravidla dle předpisu pouze čtení, psaní, počty a základy slohu.

Na hlavních školách se vyučovalo širšímu spektru předmětů: zůstávalo náboženství a biblická dějprava s výkladem evangelií, čtení, psaní a počty, přibyla však německá mluvnice a sloh; kdo z žáků chtěl vstoupit na gymnázium, musel zvládnout ještě základy latiny. Čtyřtřídní hlavní školy měly poslední třídu dělenou na dva roční běhy. V obou se učilo náboženství, počty, mluvnice, sloh, stavitelství a rýsování. V prvním ročním běhu pak geometrie a zeměpis rakouského státu, ve druhém stereometrie, mechanika, fyzika, zeměpis Evropy a přehled světadílů. Přírodopis přibyl až v roce 1841.¹¹⁰

Zkoušky se ve školách konaly veřejně, a to na konci každého pololetí. Předkládal se při nich výkaz o docházce jednotlivých žáků do školy a výkaz o prospěchu. Právo zkoušet měli učitelé, nicméně hosté se mohli žáků rovněž dotazovat.¹¹¹ Vysvědčení se tehdy vydávalo formou školní zprávy, kterou dostal žák až při ukončení školy, při přestupu na jinou školu nebo při odchodu do učení.¹¹²

Po ukončeném dvanáctém roce byl žák až do završeného osmnáctého roku povinen navštěvovat tzv. opakovací hodiny pro dospělou mládež, které se konaly o nedělích a svátcích. Chlapci se učili počtům, a to kvůli uplatnění v řemesle a obchodu, dále korespondenci a základům mechaniky, fyziky a chemie. Náplní dívčích hodin bylo vedení domácnosti.¹¹³ Od roku 1823 byla povinnost tyto hodiny navštěvovat snížena na

¹⁰⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 53.

¹⁰⁹ Srov. MORKES, František. *Politické zřízení školské z roku 1805*.

¹¹⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 47.

¹¹¹ Srov. tamtéž, s. 49.

¹¹² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 220–221.

¹¹³ Srov. tamtéž, s. 226.

dovršený patnáctý rok, nicméně byl zpřísněn dohled a osoby zodpovědné za docházku mládeže do opakovacích hodin k tomu byli úředně nuceni.¹¹⁴

Předpis upravil i přípravu budoucích učitelů; pro výkon učitelského povolání bylo nutno absolvovat pedagogický kurz, tzv. praeparandii, při některé hlavní škole nebo při škole normální. Pro triviální školy byly kurzy tříměsíční, pro hlavní školy šestiměsíční, učitelé čtyřletých hlavních škol měli učitelskou přípravku navštěvovat celý jeden rok. Poté, co kandidáti absolvovali kurz, museli podstoupit ještě zkoušku praktické učitelské způsobilosti. Učitelky dívčích škol musely vyučovat i ruční práce; ke zkouškám se připravovaly soukromě a konaly je před vrchním školním dozorcem.¹¹⁵

Od učitelů bylo požadováno dobré zdraví i rozum a velká výřečnost. V chování měli být bezúhonní, žít spořádaným životem a vyvarovat se všeho, co by je nebo celý učitelský stav mohlo přivést v opovržení. Učitelé se měli věnovat výhradně svému poslání, proto jim byl zakázán jakýkoliv přivýdělek formou hudebních produkcí v hostincích i na soukromých slavnostech. K rodičům se měl chovat učitel přátelsky, žákům pak být opravdovým otcem a přistupovat k nim nestranně. Žáci měli být především pilní, loajální a naprosto poslušní, samozřejmostí bylo co nejhorlivější plnění náboženských povinností. Školáci však si ze školy příliš vědomostí neodnášeli, a ani ty získané nebyly zcela trvalé.¹¹⁶

Felbigerova *Kniha methodní* byla stále primární předepsanou příručkou, postupně se však začaly objevovat alternativní varianty. Jako jeden z prvních se objevil spis Bernarda Overberga *Anweisung zum zweckmässigen Schulunterricht*, který pod názvem *Navedení k náležitému školnímu vyučování* vyšel roku 1826. Zcela v duchu Schulkodexu se nesla příručka vídeňského děkana Antona Hye *Methodenbuch*,¹¹⁷ který se však nedočkal českého překladu. Z méně hodnotných příruček lze zmínit instruktivní spis Engelberta Jahna z roku 1814, v české verzi s názvem *Rádce pro školní čekance, pomocníky a učitele*, většího ohlasu dosáhl Dundrův překlad titulu *Methodenbuch oder Anleitung zur zweckmässigen Führung des Lehramtes* od Josefa Peinla.¹¹⁸

Dozor nad školami příslušel místnímu duchovnímu, který nejenže učil náboženství, ale dohlížel na vyučování, metodickou vyspělost učitele, na jeho životní

¹¹⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 51.

¹¹⁵ Srov. MORKES, František. *Politické zřízení školské z roku 1805*.

¹¹⁶ Srov. tamtéž.

¹¹⁷ Celý obsáhlý název zněl *Methodenbuch oder ausführliche Anweisung, alle in der Politischen Verfassung der deutschen Schulen in den k.k. deutschen Erbstaaten erhaltenen, den Unterricht und Lehrstand betreffenden Anordnungen zu erfüllen*.

¹¹⁸ Srov. ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*, s. 88–89.

poměry i na kázeň žáků. Nápravu měli případně zjednat okrskoví vikáři, kteří kontrolovali katechety i učitele, dohlíželi na školní docházku, na stav budov i na platy učitelů. O všech těchto oblastech podávali souhrnné zprávy konzistoři. Dozor nad školami v hlavním městě příslušel knězi, který byl referentem školství pro celou konzistoř; nazýval se tradičně kanovník scholastikus. Vyšším nadřízeným orgánem byla zemská vláda.¹¹⁹

Školy procházely pravidelnými vizitacemi; v každém školním okrsku byla polovina škol navštěvována na podzim, polovina v létě. Vizitace byla předem ohlášena; vizitátorovi se předkládal seznam dětí, výtah o prospěchu, měsíční výkazy o docházce, krasopisné sešity, slohové úkoly, seznam předmětů s probranou látkou, seznam knih pro chudé žáky a jednací protokol. U katechety se posuzovala pilnost a vyučovací dovednost, u učitele navíc mravnost, vychovatelský takt a ochota k dalšímu dobrovolnému vzdělávání. U místního duchovního jako dohlázele bylo kontrolováno, zdali o školu pečuje, dodržuje hodiny náboženství, zachází slušně s učiteli a dohlíží na jejich vzdělání.¹²⁰

Na obecných školách, zejména venkovských, se i v této době učilo převážně česky. Čeština se udržovala rovněž díky učebnicím. V platnosti zůstával starý předpis povinných knih, tedy *Malá kniha k čtení pro žáky obecných škol*. Její tzv. první díl byl zároveň učebnicí náboženství a čítankou. Podával výklad pojmu náboženství, jeho cíle a užitku a ukazoval rozdělení témat pro výuku náboženství. Druhá část byla výtahem z velkého katechismu. Díl druhý byl odlišný pro školy městské a venkovské. Existovala i *Knihy ku čtení pro opakovací školy*, v níž se nacházely i pasáže dějepisné, právní a popis celého školského systému.¹²¹

Po zavedení *Politického zřízení školského* bylo brzy jasné, že systém je nevyhovující. Nedostačoval rostoucím kulturním potřebám, neboť sám o sobě neobsahoval potenciál kreativních změn. To bylo zřetelné zejména ve srovnání s Německem, kde panoval v oblasti školství značný reformní ruch, což bylo zřejmé jak v oblasti odborné literatury, tak i v podmínkách školské práce.¹²² Komise, které byly zřízeny pro nápravu nedostatků, však v podstatě žádnou práci neodvedly; na jejich

¹¹⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 45–46.

¹²⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., Rok 862 – 1848, s. 224–225.

¹²¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 72–80.

¹²² Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 218–219.

doporučení nebyl brán ohled, a to jak z důvodů ideových, tak i finančních. Změny ve školství se tak odehrály až v revolučním roce 1848.¹²³

3.2.2 Vyšší školy

3.2.2.1 Gymnázia

Po nástupu Františka I. na trůn byly zahájeny ve školství určité úpravy, které se dotkly rovněž gymnázií, zejména co do koncepce těchto studií. Kancléř Jindřich František Rotterhann nesouhlasil s organizací školní samosprávy pomocí studijních konsesů; zastával názor, že o výchovných a didaktických otázkách je oprávněn rozhodovat výhradně stát. Proto nařídil nutné opravy a vyzval k vytvoření nové koncepce.¹²⁴

Referát gymnázií ve dvorské studijní komisi byl svěřen piaristovi Františku Innocenci Langovi, prefektovi vídeňského josefovského gymnázia. Ten požadovaný plán poměrně rychle sestavil a jeho koncept byl schválen. 21. května 1804 byl vydán nový disciplinární řád a 16. srpna 1805 řád studijní, podle jehož vzoru byly roku 1807 upraveny rovněž učebnice a vydány obšírné metodické instrukce. Celé toto dílo dostalo jako celek roku 1808 při svém definitivním schválení název „gymnazijní kodex“, který v této podobě platil do roku 1849,¹²⁵ byť ho jeho současníci nazývali „pomníkem kovu trvalejším“.¹²⁶ Téhož roku byla znovu obnovena dvorská studijní komise.¹²⁷

Gymnazijní kodex počítal se systémem šestitřídního gymnázia, zvláště na menších ústavech však zůstal zachován stávající pětitřídní systém; učební látka byla v obou případech shodná.¹²⁸ Vyučující museli být nově aprobováni univerzitní zkouškou.¹²⁹ Na každém gymnáziu vyučovalo šest profesorů: jeden základy latiny v první a druhé třídě, druhý latinskou syntax ve třetí a čtvrté třídě, třetí poetiku a stylistiku v prvním humanitním ročníku, čtvrtý rétoriku a češtinu ve druhém humanitním ročníku a čtvrté třídě, pátý zeměpis a dějepis ve všech ročnících a šestý matematiku a přírodní vědy rovněž ve všech ročnících. Prefekt neučil, katecheta vyučoval pouze náboženství. Nově vznikl stav tzv. světských učitelů.¹³⁰

¹²³ Srov. MORKES, František. *Politické zřízení školské z roku 1805*.

¹²⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 52.

¹²⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 234.

¹²⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 52.

¹²⁷ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 530.

¹²⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 53.

¹²⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 235.

¹³⁰ Srov. tamtéž, s. 236.

Záhy byl pocíťován nedostatek studijních míst. Množily se stížnosti jednotlivých biskupství na nedostatek kandidátů kněžství a rovněž města, která měla dříve latinské školy, se hlásila o možnost vydržovat gymnázium, a to i za cenu poměrně značných finančních obětí. Stát, který neměl peníze na zřizování nových škol a nebyl ani schopen zajistit aprobované učitele, tedy svolil, aby řeholní řády, které se dříve vzdělání věnovaly, opět mohly zřizovat vyšší školy. V tomto období tedy přebírají premonstráti např. gymnázium v Žatci, cisterciáci v Chomutově, piaristé ústavy ve Slaném, Ostrově, Kadani a Rychnově, emauzští benediktini gymnázium v Klatovech a augustiniáni v České Lípě.¹³¹

V těchto letech existovaly krátce i ústavy, které neměly v zásadě ani předchůdce, ani následovníky, tzv. lycea, která vznikala především kvůli stížnostem na nedostatek kněžského dorostu. Byla proto organizována podobně jako filosofická studia a existovala v Litomyšli, Českých Budějovicích, Plzni a Mostě. Původně byly tyto ústavy určeny výhradně pro kandidáty kněžství, po roce 1804 však na nich mohli studovat i adeпти jiných univerzitních oborů. Dozor nad těmito institucemi byl svěřen biskupům. Povinnými předměty bylo náboženství, filosofie, matematika, fyzika a obecné dějiny. Po dvou letech studií se mohli posluchači hlásit do diecézních seminářů či do noviciátu; pokud chtěl student pokračovat ve studiích na univerzitě, pobyl v lyceu ještě třetí rok, kde bylo povinné pouze náboženství a praktické studie latinských klasiků. Možný byl i čtvrtý rok studií; zde už bylo ponecháno na vůli studenta, jaké předměty si vybere. Trvání těchto lyceí nebylo dlouhé; záhy splynuly všechny ústavy s gymnázii.¹³²

Gymnázia, stejně jako ostatní školy, začala být během několika let vedena v konzervativnějším duchu. Postupně se systém sjednocoval na šestitřídním modelu, který byl od roku 1819 zcela závazný. Šestá třída v tomto prvním „povinném“ roce vznikla jako čtvrtá gramatikální, a to sestavením skupiny slabších žáků z prvního humanitního ročníku a nejlepších z třetí gramatikální. Oficiálním důvodem bylo znesnadnění přístupu k vyššímu vzdělání právě prodloužením studií o rok.¹³³ V novém konceptu byla zásadně snížena časová dotace pro přírodní vědy; zcela zmizelo měřictví,

¹³¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 56.

¹³² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 240–241.

¹³³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 58.

přírodopis a fyzika, učivo zeměpisu bylo přeskupeno a doplněno. Do osnov latiny byly nově přidány tzv. „latinské starožitnosti“.¹³⁴

Nově byly pojaty i přijímací zkoušky, neboť již nebyla vyžadována základní znalost latiny. Adepti gymnaziálních studií měli být nadaní, pilní a bezúhonní, ve věku mezi deseti a třinácti lety. Nově mohli na gymnáziích studovat i židovští chlapci, museli si však opatřit povolení zemské vlády. Do jedné třídy nesmělo být přijato více než osmdesát žáků, bylo však možno – v případě, že by se adept nedostal na gymnázium nejbližší svému bydlišti – obrátit se na kterýkoliv jiný ústav.¹³⁵

Roku 1818 byl znovu zrušen systém odborných učitelů a gymnázia se měla vrátit k třídní soustavě učitelů,¹³⁶ jeden vyučující tak prošel se svou třídou všechny gramatické ročníky, načež převzal nový první ročník.¹³⁷ Učitelům jakožto státním úředníkům byly zajištěny pevné platy; dělili se na dvě kategorie, přičemž učitelem první kategorie se mohl stát úspěšný absolvent konkurzní zkoušky, který vykonával učitelenskou praxi nejméně deset let.¹³⁸

Pro vylepšení úrovně gymnázií bylo 15. dubna 1816 nařízeno, aby měl každý ústav zřizovaný školským fondem vlastní knihovnu, na což měl dostávat roční příspěvek 200 zlatých; pokud se jednalo o gymnázium řádové, očekávalo se, že zřizovatel pořídí knihovnu na vlastní náklady. Týmž dekretem byla rovněž nařízena pravidelná inspekce gymnázií příslušnými studijními direktory, kteří měli jednou za tři roky vizitovat všechna gymnázia ve svém obvodu.¹³⁹

Ze stejného důvodu byly 17. března 1818 nařízeny učitelským sborům gymnázií měsíční porady. Ty měly obsahovat referáty o prospěchu a chování jednotlivých tříd, návrhy na zlepšení a společně se měly projednávat pochvaly nebo napomenutí.¹⁴⁰

Do tohoto období spadají první snahy zjednat českému jazyku přístup i do vyššího školství. O tuto problematiku se zásadně zasloužil i strahovský opat Milo Grün, který jako přisedící zemského stavovského výboru zaslal roku 1815 pamětní spis zemskému guberniu, v němž obšírně vyložil potřebu vyššího školního vzdělání v češtině.¹⁴¹ Gubernium s jeho vývody v zásadě souhlasilo, proto se vláda rozhodla návrh vyplnit. 23. srpna 1816 byl dvorskou komisí vydán studijní dekret, podle něhož na gymnáziích

¹³⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 239.

¹³⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 59.

¹³⁶ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 228.

¹³⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 59.

¹³⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 239.

¹³⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 56.

¹⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 57–58.

¹⁴¹ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*, s. 230.

v místech pouze českých nebo tam, kde se kromě Němců vzdělávají rovněž Češi, mají vyučovat jen takoví profesori, kteří češtinu ovládají. Na základě tohoto dekretu se českému jazyku vyučovalo ve všech třech pražských gymnáziích, v Mladé Boleslavi, Německém Brodě, Českých Budějovicích, Jičíně, Klatovech, Hradci Králové, Jindřichově Hradci, Litomyšli, Písku, Plzni, Rychnově a ve Slaném. Na uprázdněná profesorská místa měli být navrhováni pouze takoví učitelé, kteří umí česky, pokud se v místě česky hovořilo.¹⁴² Formulace dekretu však nabízela dvojí výklad: nebylo jasné dáno, zdali se češtině má učit souběžně s latinou a němčinou jako řádnému předmětu, nebo pouze v mimořádných hodinách jako předmětu vedlejšímu. Tento nejasný výklad byl často využíván, a to v neprospěch češtiny.¹⁴³

Další vlna snah o opravu vyšších studií se zdvihla roku 1838, kdy byli direktori gymnázií vybídnuti, aby podali dvorské studijní komisi své opravné návrhy. V zadání bylo definováno, že gymnázium má mít za cíl všestranný rozvoj duševních vloh, ale má usilovat rovněž o vývoj nábožensko-mravní povahy. Požadován byl koncept šestitřídního gymnázia s týdenní dvacetihodinovou dotací. Zachována měla zůstat třídní soustava učitelů, odborní učitelé se měli věnovat pouze přírodním vědám a matematice. Národní jazyky měly být vyučovány pouze jako nepovinné.¹⁴⁴

Velkou pozornost však vzbudil návrh Michaela Arnetha, ředitele gymnázia v St. Florian v Rakousku. Tento tvůrce poměrně odlišné koncepce vytýkal stávajícímu systému, že preferuje pouze gramatiku a nevzdělává žáky četbou, nedostatečnou časovou dotací měla též matematika, takže studenti neměli možnost cvičit úsudek; naprosto nevyhovující byla shledána stávající memorační metoda. Arneth navrhoval odloučit filosofická studia od univerzit a přičlenit je ke gymnáziím; výsledkem by bylo čtyřtřídní vyšší gymnázium, pro něž by jako příprava sloužily čtyři třídy gymnázia nižšího. Navrhl též zvýšit týdenní počet vyučovacích hodin na dvacet šest a rozšířit vyučovací předměty znovu o přírodní vědy, filosofickou propedeutiku, kreslení a krasopis. Mezi nižším a vyšším gymnáziem se měly skládat postupové zkoušky.¹⁴⁵ Kromě těchto změn navrhoval Arneth ještě přípravný ročník před nástupem na gymnázium, kde žáci měli náležitě ovládnout němčinu, matematiku, náboženství a základy latiny.¹⁴⁶

¹⁴² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 270–272.

¹⁴³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 73.

¹⁴⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 289.

¹⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 287–288.

¹⁴⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 61–62.

Roku 1844 byly všechny podané návrhy zamítnuty, ale dvorská studijní komise vybídla k vytváření dalších. V této době se ve studijní komisi objevuje jméno budoucího reformátora Exnera, který rovněž podporoval zrušení filosofických studií a jejich přičlenění ke gymnáziu. Klasický starověk však stále pokládal za kořen celé vzdělanosti.¹⁴⁷ Exner se věnoval ve svých úvahách celé soustavě veřejného vyučování. Vedle obecné školy navrhoval měšťanku o třech třídách místo čtvrté třídy škol hlavních, trojtřídní reálku a řemeslnické školy. Vyššími školami měly být technické ústavy, osmitřídní gymnázia a univerzity.¹⁴⁸ Jeho návrhy však byly smeteny děním roku 1848, stejně jako celá tato etapa opravných snah.¹⁴⁹

3.2.2.2 *Reálky*

Již od poloviny osmnáctého století můžeme zaznamenat velký vývoj v oblasti reálného a hospodářského školství. Už roku 1757 se ve Vídni přednášelo o vojenském stavitelství, o účetnictví apod. O deset let později byla ve Vídni a o několik let později i v Praze založena hospodářská společnost; pro vzdělání obchodníků pak vznikla ve Vídni roku 1770 dvouletá reálně-obchodní akademie.¹⁵⁰ Vyučovalo se zde psaní, počty, němčina, francouzština, italština, obchodní korespondence, hospodářský zeměpis, měřictví, mechanika, fyzika, logika, morální filosofie a účetnictví. Studovat mohli celkem šedesát žáků v jednom ročníku.¹⁵¹

Obchodní škola však nebyla jediným typem reálné školy. Již v polovině 18. století měl být založen strojnický ústav, který byl schválen roku 1752, ale s jeho založením se čekalo na dostatečný počet odborných učitelů. Projekt nakonec kvůli sedmileté válce zapadl.¹⁵² Vznikaly však další odborné školy: od poloviny 18. století existovala v Praze inženýrská škola, která byla 1806 povýšena na polytechnický institut. Roku 1833 pak byla založena dvoutřídní reálná škola jako příslušná příprava.¹⁵³ Vysoce specializovaným institutem byla např. hornická škola v Jáchymově.¹⁵⁴ Pro Moravu byl připraven dokonce plán na zřízení osmi průmyslových škol, který však rovněž nebyl realizován kvůli válečným událostem.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 292.

¹⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 295.

¹⁴⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 78.

¹⁵⁰ Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 142.

¹⁵¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 92.

¹⁵² Srov. tamtéž, s. 91.

¹⁵³ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 469.

¹⁵⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 228.

¹⁵⁵ Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 142.

O znovunastolení myšlenky zřízení skutečných reálných škol se zasloužil již výše jmenovaný kancléř Rotterhann. Reálné školy měly mít formu lyceí pro vyšší občanský stav, pro nějž je klasické vzdělání nadbytečné, neboť potřebuje zejména praktické poznatky aplikovatelné v obchodu a průmyslu. Formálně se mělo jednat o čtyřtřídní přípravku, na niž by navazoval buď roční kurz pro čekatele techniky, nebo dvouletý kurz pro vyšší hospodářská studia či pro kandidáty obchodu. Ani tato myšlenka však nebyla plně realizována.¹⁵⁶ Teprve 1804 byly reálky schváleny oficiálně, ale jako součást národního školství. Jediným odlišným požadavkem byli pouze učitelé s odbornou kvalifikací.¹⁵⁷

Tento typ škol odchoval mládež pro obchod, hospodářské úřadování, účetnictví, počátky techniky atd. Reálky existovaly jen v hlavních městech nebo ve velkých obchodních centrech. Ačkoliv byly součástí národního školství, byly připojeny k technickým ústavům, případně vyšším ústavům naukovým. Do roku 1832 byla pražská reálka např. připojena k pražskému technickému ústavu, samostatné reálky byly v Čechách pouze v Liberci a Rakovníku.

Předměty vyučované na reálkách se dělily na dvě skupiny. Obecně vzdělávacími předměty bylo náboženství, krasopis, čtení, počty, sloh, zeměpis a dějepis. Odborné předměty zahrnovaly pro obchodníky nauku o zboží a směnečném právu, pro hospodáře přírodopis, fyziku a účetnictví, pro umělce (mezi něž patřili i budoucí technici) pak matematiku, kreslení, dějiny umění a chemii. Z cizích jazyků se učila francouzština a italština.¹⁵⁸

Na reálných školách působil ředitel, katecheta a pět odborných učitelů.¹⁵⁹ Učitel reálky musel osvědčit, že sám takovouto školu navštěvoval, prošel kurzem na normální škole nebo na vzorné škole hlavní, absolvoval ho s velmi dobrým prospěchem a je seznámen s potřebami žáků i s metodikou na reálce používanou.¹⁶⁰ Ředitelé a učitelé reálek byli navrhováni konzistoří zemskému úřadu, který pak návrh na jmenování předkládal dvorní komisi.¹⁶¹

¹⁵⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 92–93.

¹⁵⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 230.

¹⁵⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 47.

¹⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 48.

¹⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 52.

¹⁶¹ Srov. tamtéž, s. 53.

3.3 Od zřízení ministerstva kultu a vyučování po tzv. Hasnerův zákon

V následující části bude pojednáno o vývoji školství v období mezi rokem 1848, který byl významný zřízením samostatného ministerstva kultu a vyučování, a rokem 1868, kdy bylo školství díky velkému korpusu školských zákonů postaveno na velmi odlišné základy, na nichž stálo v některých oblastech až do vzniku Československé republiky, v některých však až téměř do 50. let 20. století.

Ministerstvo kultu a vyučování, relativně mladý úřad, jenž byl založen 23. března 1848, nahradilo dosavadní instituce, případně osoby, jež řídily školství v rakouském císařství. Těmi byli původně od roku 1655 zvláštní superintendanti, od roku 1752 studijní direktori a od roku 1760 pak dvorská studijní komise. V roce 1849 vznikají bezprostředně po ministerstvu zemské školní rady a zemské školní úřady, neboť oblast vzdělávání připadla do kompetence příslušných místodržitelství; základními normami však byly říšské zákony.¹⁶²

Poté, co úřad ministra kultu a vyučování odmítl z několika důvodů František Palacký,¹⁶³ přijal tento úřad jako první dr. Franz Sommaruga. Za jeho nedlouhého působení byl rozpracován tzv. Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku, shrnutí výsledků návrhů a úvah týkajících se veřejného školství. Týkal se vyššího i nižšího školství a za osu výchovného a vzdělávacího procesu považoval náboženství a morální výchovu žáků.¹⁶⁴ Ideje Nástinu, jehož uveřejnění je spjato se jménem Ernsta von Feuchtersleben, podsekretáře ministra Doblhofa, nebyly sice zcela realizovány, nicméně mnohé z jeho obsahu se do pozdějšího stavu škol promítlo.¹⁶⁵ Společně s pozdějším reformátorem vyššího školství Exnerem vycházeli z faktu, že obecná škola je základním stupněm, jenž nutně musí poskytnout minimální dostačující vzdělání všem. Podstata žádoucích oprav byla spatřována zejména ve vyšším vzdělání učitelstva a v pečlivé školní správě. Do škol však byly zavedeny pouze ty návrhy, které nebyly příliš finančně nákladné, tedy výuka v mateřském jazyce, svobodná volba vyučovací metody, učitelské konference a prodloužené učitelské kurzy.¹⁶⁶

¹⁶² Srov. MORKEŠ, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 5.

¹⁶³ Srov. tamtéž, s. 6.

¹⁶⁴ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 30.

¹⁶⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 5–12.

¹⁶⁶ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 219–221.

V roce 1848 se stal ministrem kultu a vyučování hrabě Lev Thun.¹⁶⁷ Byl jím až do roku 1869, úřadoval tedy v období, které bylo velmi důležité spíše pro reformy vyššího školství.¹⁶⁸ Do Thuna vkládala česká společnost velké naděje: byl považován za vlastence, jeho jméno je spjato se založením Matice české a český jazyk považoval dokonce za svou mateřštinu. Politické postoje většiny české společnosti však nesdílel a požadavky na národnostní uznání považoval za předčasné. Sympatie k němu pak dále poklesly poté, kdy se aktivně podílel na sjednání konkordátu.¹⁶⁹ Jako ministr vyučování nezaujímal jednoznačné postoje: na jednu stranu za jeho působení mohl proniknout do škol národní jazyk, na straně druhé byla zřejmá podpora němčiny a zdůrazňování platnosti *Politického zřízení školského*. Posílil rovněž vliv centrální správy proti vlivu církve a zavedl školní rady; ty však velmi záhy zrušil a povolil církevní dozor ve školách. Přes tuto určitou dvojakost za jeho působení vykazovala úroveň školství vzestupnou tendenci.¹⁷⁰

Roku 1849 byly zákonem zřízeny zemské školní úřady, reálně vznikly o rok později. Prakticky se ve své činnosti měly řídit zásadou, že školství je velmi těsně svázáno s církví, neboť důležitost náboženského vzdělání a výchovy je prioritní. Veškeré změny se pak měly provádět s náležitou rozvahou.¹⁷¹ Prakticky např. pečovaly o důchody plynoucí ze školního fondu a staraly se i o finance obecně. Společně s ordinariáty schvalovaly a stvrzovaly učební osnovy pro učitelské ústavy, o něž se staraly v plném rozsahu; schvalovaly zakládání i stavby škol, ale např. též pomůcky. Vykonávaly i některé administrativní činnosti: archivovaly výroční zprávy jednotlivých škol, pro rodiče byly rekursní instancí.¹⁷² Neudržely se však dlouho; po odvolání ústavy z roku 1849 tzv. prosincovými patenty byly mimo jiné zrušeny i tyto správní instituce.¹⁷³

Ministerstvo samo bylo zrušeno roku 1860 po vydání říjnového diplomu, neboť záležitosti škol připadly zemským sněmům, jejichž poradním orgánem byla vyučovací rada. Její působení se shodovalo v mnohém s činností ministerstva. Měla pět oddělení:

¹⁶⁷ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 89.

¹⁶⁸ Srov. MORKEŠ, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 8.

¹⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 10.

¹⁷⁰ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 221–223.

¹⁷¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 90.

¹⁷² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., 139–140.

¹⁷³ Srov. tamtéž, s. 141.

pro univerzity, gymnázia, technické, reálné a odborné školy, umělecké akademie a národní školy. Radů bylo celkem třicet tři.¹⁷⁴

Zbylá jurisdikce zrušeného ministerstva kultu a vyučování připadla státnímu ministerstvu, takže až do nového vzniku řídili příslušné záležitosti ministři Schmerling v letech 1861 – 1865, Belcredi do února 1867 a Beust do března 1867.¹⁷⁵

3.3.1 Nižší školy

Systém a stav obecných škol se v tomto období prakticky rovnal idejím uveřejněným v Nástinu. Měly být nejdůležitějším článkem školského systému, neboť měly zprostředkovat nejzákladnější vědomosti a dovednosti nejširším vrstvám. Proto měla být jejich síť co nejhustší, učivo mělo být rozšířeno a učitelům poskytnuto vyšší vzdělání a zlepšeny jejich hmotné poměry.¹⁷⁶

Obecným školám byl oficiálně přiřčen dvojí úkol: měly poskytnout základní penzum vědomostí a dovedností všem žákům, z nichž se tak měli stát samostatní občané, jež byli schopni zastat všechny své povinnosti a zhostit se svých práv, a rovněž připravovat žáky pro vyšší studia.¹⁷⁷

Nejnižší stupeň škol byl považován za věc obecní: obec totiž měla mít z kvalitního vzdělání své mládeže největší prospěch, proto měla vydržování a dobrou úroveň školy považovat za prioritu. Pokud obec sama neměla prostředky, mohla být škola podporována ze zemských, případně státních fondů. Školné se smělo vybírat jen v městských školách, a to výhradně prostřednictvím obecních úřadů.¹⁷⁸ Definitivním převedením škol do péče obcí bylo zrušení školního patronátu roku 1862, kdy sice jednotlivé obce měly povinnost se o školu starat, nicméně obdržely i veškerá patronátní práva včetně návrhů na zřízení nových škol. Zejména města však už takové návrhy podávala delší dobu, neboť doplňovala obecné školy nižšími reálkami nebo měšťankami.¹⁷⁹

Školní docházka byla povinná, a to stále od šesti do dvanácti let věku dítěte; pro nedělní opakovací školu byla věková hranice patnáct let. Každé dítě příslušelo do určitého školního obvodu, v němž je škola nesměla odmítnout; nicméně i při

¹⁷⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 175–176.

¹⁷⁵ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 232–237.

¹⁷⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 13–17.

¹⁷⁷ Srov. tamtéž, s. 66–67.

¹⁷⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 89.

¹⁷⁹ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 225–227.

hodnocení docházky se měl brát ohled na rodinné poměry žáků. Školu musela zřídit každá obec, kde žilo nejméně 60 školou povinných dětí. Počet učitelů a rozloha školních prostor se řídily počtem tříd. V těsné provázanosti s obecnými školami se měly též zřizovat opatrovny a mateřské školy a neměly se zanedbávat kurzy opakovací.¹⁸⁰

Povinnými předměty bylo náboženství a mravověda, trivium, mateřský jazyk až do úrovně plynulého vyjadřování slovem i písmem, přírodopis, dějepis a vlastivěda, v jejichž rámci se vyučovalo například i měřictví a kreslení, praktické úvody k hospodářským činnostem, zpěv a tělocvik, přičemž skladba předmětů v poslední třídě měla odpovídat prostředí, v němž se škola nacházela. Vyučování mělo probíhat v mateřském jazyce; škola tedy začala nabývat národního charakteru. Druhý zemský jazyk měl být vyučován dle uvážení a potřeb; týkalo se to tedy zpravidla bilingvního prostředí. Němčina byla zavedena jako povinná od roku 1851 pouze na městských triviálních školách ve 2. a 3. třídě.¹⁸¹ V roce 1864 bylo stanoveno, že oba zemské jazyky se mohou stát jazyky vyučovacími, na každé škole se však má učit pouze jednomu a žáci mají navštěvovat tu školu, v jejímž jazyce jsou schopni vyučování.¹⁸²

Do tohoto období spadá i vytvoření prvních učebnic sestavených na bázi českého jazyka, jejichž autorem byl Karel Vinařický. Sestavil *Slabikář, První čítanku a mluvnici* a *Druhou čítanku a mluvnici pro školy katolické*, které byly mezi lety 1852 a 1856 schváleny a postupně zavedeny do užívání.¹⁸³ O jejich vznik se však kromě potřeby nových českých učebnic zasloužilo i pronikání tzv. „hláskovací“ metody do výuky čtení a její provázanost s výukou psaní, neméně však i nutnost vzniku nových, čistě katolických čítanek, které by odpovídaly požadavkům vznášených na školní knihy po uzavření konkordátu.¹⁸⁴

Hlavní škola byla v tomto období povinně čtyřtřídní s větším objemem učiva, zaměřená na přípravu na střední školu, zejména po jazykové stránce. Byly to převážně německé ústavy, neboť od roku 1853 platil výnos, že žádný žák z hlavní školy nemá být přijat na gymnázium, pokud by nebyl schopen být německy vyučován a učit se latině na bázi němčiny. I žáci hlavních škol s českým vyučovacím jazykem, pokud postupovali

¹⁸⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 87.

¹⁸¹ Srov. tamtéž, s. 89.

¹⁸² Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 227–232.

¹⁸³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 97–99.

¹⁸⁴ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 100.

do nižších reálek, měli mít takovou přípravu v němčině, aby mohli být vyučováni německy.¹⁸⁵

Někdy k hlavní škole byla připojena i škola měšťanská: jednalo se o samostatnou podreálku, která byla do určité míry ústavem smíšeného, poněkud nevyhraněného typu. Normální škola byla shodná se školou hlavní, ale stále s přivtěleným učitelským ústavem.¹⁸⁶ Na dívčích školách bylo zavedeno povinné vyučování ručním pracím, takže každá dobře zřízená dívčí škola byla řádnou industriální školou. Soukromé vyučování bylo povoleno, vysvědčení však mohl žák dostat pouze po absolvované zkoušce na veřejné škole. Soukromé ústavy mohly po roce 1854 nabývat práva veřejnosti.¹⁸⁷

Velkým úkolem, bez něhož by nebyl další rozvoj škol možný, byla příprava vzdělaných a dostatečně odborně připravených učitelů. Staré tří- a šestiměsíční kurzy zanikly roku 1848 a nahradily je kurzy dvouleté, které však stále probíhaly při normálních školách. Minimální věk kandidátů byl 16 let, museli být absolventy obou ročníků čtvrté normální třídy, později i měšťanky nebo nižšího gymnázia, mít předběžné hudební vzdělání a úspěšně složit přijímací zkoušku. Od roku 1851 se změnila osnova pro přípravu učitelstva; důraz nebyl kladen na věcné obsahy předmětů, ale na praktické vyučovací dovednosti, neboť budoucí učitelé neměli znát nic víc, než co by potřebovali výhradně pro vlastní výuku a pro službu kostelu.¹⁸⁸ Vyučoványi předměty bylo náboženství s biblickou dějepřavou, pedagogika, mateřský jazyk, počty, krasopis a těsnopis, měřictví a kreslení, zpěv a hra na varhany a hospodářská nauka. Dobrovolně si mohli studující přibrat tělocvik, vyučování hluchoněmých a slepých dětí či hospicace v opatrovně nebo mateřské škole.¹⁸⁹

Zkoušky po ukončení druhého ročníku zahrnovaly část praktickou i teoretickou a psaly se rovněž klauzurní práce. Pokud student absolvoval s dobrým a vyrovnaným prospěchem, mohl rovnou nastoupit na učitelské místo; pokud prospěl nestejněměrně či hůře, mohl působit pouze jako podučitel a přihlásit se k opakování zkoušek po dosaženém dvacátém roce.¹⁹⁰

Zvláštní zmínku zasluhuje první ryze český učitelský ústav při vzorné hlavní škole v Praze, tzv. Budeč Karla Slavoje Amerlinga, která slibovala zlepšení přípravy českých učitelů. Ačkoliv v něm měla i němčina své nutné místo a počáteční léta byla

¹⁸⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 110.

¹⁸⁶ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 232–237.

¹⁸⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 71–73.

¹⁸⁸ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 104.

¹⁸⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 68.

¹⁹⁰ Srov. tamtéž, s. 69.

vzhledem k nedostatku financí velmi náročná, slavil tento institut slušné pedagogické úspěchy a byl považován za skutečnou líheň národně uvědomělých učitelů.¹⁹¹

Kurzy pro učitelky byly organizovány při dívčích školách; adeptkám muselo být alespoň šestnáct let, měly mít absolvovanou čtvrtou třídu hlavní školy, nebo při přijímacích zkouškách prokázat potřebné znalosti. Vyučovací předměty měly zejména doplnit znalosti z hlavní školy a pomoci získat základní učitelskou přípravu, velký důraz byl kladen na ruční práce.¹⁹²

Učitelé nižších reálných škol se připravovali ve zvláštních kurzech otvíraných při některé reálce. Důraz zde byl položen zejména na odborné vzdělání, které kandidátům poskytovali učitelé této instituce; pedagogickým dovednostem je učil kromě náboženství katecheta. I tato příprava byla dvouletá a ukončená zkouškou.¹⁹³

Pro ustanovené učitele stále platilo *Politické zřízení školní*.¹⁹⁴ Nebyli uznáváni za úředníky, ale měli některé formální výhody. Předpokládala se u nich praktická zdatnost, mravnost a náboženské smýšlení. Nově však bylo pro zajištění učitelů stanoveno povinné vedení tzv. školní fassé, tedy souhrnu všech finančních i naturálních požitků každého učitele, jež mohla být měněna při každé prezentaci nového učitele.¹⁹⁵

Do tohoto období spadá počátek důrazu na samostatné vzdělávání učitelů. Kromě různých forem učitelských konferencí, které byly realizovány v praxi spíše na dobrovolném základě, vznikají první odborné časopisy. Již od roku 1823 vychází *Přítel mládeže*, později se objevuje *Školník pro učitelstvo*, který vychází až do roku 1861. *Posla z Budče* vydával Karel Amerling od roku 1848, o tři roky později začíná vycházet *Škola a život*.¹⁹⁶

Školní dozor v tomto období připadl v první instanci příslušnému duchovnímu správci společně s místním dozorcem z řad místních obyvatel. Obce byly sdruženy do školních okresů, zpravidla totožných s vikariáty; dozor příslušel okresnímu vikáři, který měl mimo jiné svolávat zmíněné učitelské konference. Politický úřad v okrese byl spíše jen vykonavatelem státního dozoru, příslušela mu tedy pouze péče o hmotnou stránku škol. Vrchní dozor nad školami příslušel místnímu biskupovi a konzistoři.¹⁹⁷

¹⁹¹ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 107.

¹⁹² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 100–101.

¹⁹³ Srov. tamtéž, s. 102.

¹⁹⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 71–73.

¹⁹⁵ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 232–237.

¹⁹⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 107.

¹⁹⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 132–135.

3.3.2 Vyšší školy

3.3.2.1 Exner-Bonitzovy reformy vyšších škol

Na konci 40. a počátku 50. let 19. století panovaly v oblasti školské politiky v zásadě příznivé podmínky. Volání po nutných reformách školství bylo stále silnější a naléhavější a po zřízení samostatného ministerstva kultu a vyučování bylo zřejmé, že je jen otázkou času, v němž se jisté opravy uskuteční.¹⁹⁸ V Čechách bylo v roce 1848 celkem 22 gymnázií, z toho pět nižších a sedmáct úplných; tyto ústavy však dlouhodobě nebyly v záviděníhodné situaci, neboť leckde se nedostávalo kvalitních učitelů a s nedostatkem financí se potýkala téměř všechna. Často proto musely na jejich provoz přispívat obce.¹⁹⁹

Výše zmíněný Nástin zahrnoval návrhy pro úpravu vyučování na všech stupních škol, jako první však byl učiněn pokus o reformu středního a vysokého školství.²⁰⁰ Východisko bylo dáno; reformní činnost, kterou na ministerstvu zahájil sekretář Feuchtersleben, po něm dále rozvinul jeho nástupce Josef Alexander Helfert. Duší reformních snah byl však poradce dr. Franz Exner, profesor filosofie. Jeho zásluhou byl do opravné komise povolán i německý klasický filolog, byť protestant, Herrmann Bonitz, jenž byl Exnerovým dlouholetým spolupracovníkem i přítelem.²⁰¹

V průběhu přípravných prací se podařilo prosadit některé dílčí úpravy, jež byly později do definitivní reformní koncepce rovněž zahrnuty. Ministerským výnosem z 28. srpna 1848 byly provedeny první změny ve struktuře vyučovaných předmětů: latina přestala být vyučovacím jazykem a pro její osvojení se četla díla klasiků, nikoliv chrestomatie. V nejnižší třídě byl zaveden přírodopis, ve všech třídách gymnázií s německým vyučovacím jazykem byla doplněna německá literatura. Ve vícejazyčných zemích byl zaveden jako volitelný předmět zemský jazyk, reformováno bylo též vyučování matematiky a zavedeny volitelné předměty – moderní jazyky, těsnopis, kreslení a zpěv nebo tělocvik. Při vyučování náboženství se mělo užívat výhradně zemského jazyka.

Další změny se týkaly organizace výuky. Učivo mělo být přesně vymezeno pro jednotlivé ročníky, byl zrušen systém třídních učitelů, jež byli znovu nahrazeni učiteli odbornými. Zavedeno bylo průběžné hodnocení studentů. Učitelské sbory mohly nově

¹⁹⁸ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 127.

¹⁹⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 131.

²⁰⁰ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 90.

²⁰¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 41.

rozhodovat o náboženských povinnostech žáků. Týmž nařízením bylo filosofické studium připojeno ke gymnáziím jako sedmý, o rok později osmý ročník.²⁰²

V první polovině roku 1849 reformní komise intenzivně pracovala na nové koncepci gymnaziálních studií a práci ukončila v létě téhož roku. Nejvíce práce na výsledné podobě *Nástinu organizace gymnázií a reálek* odvedli Exner a Bonitz, podle nichž byla běžně reforma nazývána. Lze říci, že normativní pasáže pocházejí od Exnera, instruktivní pak od Bonitze.²⁰³

Nová koncepce byla postavena na vyváženosti a vzájemné provázanosti humanitních předmětů (tedy jazyků, náboženství, zeměpisu a dějepisu) a předmětů exaktních (matematiky a tzv. reálných věd). Cílem však bylo stále poskytnutí vyššího všeobecného vzdělání a příprava pro univerzitní studia na základě klasických jazyků a jejich literatur; ty zaujímaly stále až 40% časové dotace vyučování.²⁰⁴ I pojetí jejich výuky však bylo poněkud změněno: v mnohonárodnostním státu měly převzít funkci jednotícího kulturního faktoru. Časem ovšem toto pojetí upadlo v zapomenutí a studium klasických jazyků se proměnilo v prakticky mechanickou záležitost bez hlubšího užítku.²⁰⁵

Studium bylo nově ukončeno maturitou, jež měla garantovat jednotnou úroveň absolventů a opravňovala zároveň ke vstupu na univerzitu; kandidát měl při ní prokázat co nejširší vědomosti a schopnost samostatného úsudku. Skládala se z písemné části, která zahrnovala pětihodinovou písemnou práci z mateřského jazyka, pětihodinový překlad z latiny i do latiny, čtyřhodinovou písemnou práci z matematiky a tříhodinovou z řeckého překladu. Ústní zkouška zahrnovala původně všechny vyučované předměty, později se však tato část zjednodušila vypuštěním přírodopisu, filosofické propedeutiky a náboženství. Komise se skládala z členů místního učitelského sboru a předsedal jí ředitel jiného gymnázia či zástupce některé vysoké školy. Ke složení zkoušky bylo třeba úspěšně projít všemi jejími částmi, neúspěch tedy nebyl vzácný.²⁰⁶

Prvním krokem k zavedení reformy bylo vyhlášení zákona o zkouškách kandidátů gymnaziálního učitelství. Ten vstoupil v platnost 23. srpna 1849. 16. září pak byl v provizorní platnost uveden *Nástin organizace gymnázií a reálek v Rakousku*, který obdržel nejvyšší schválení 24. listopadu téhož roku. Tento dokument měl být skutečně

²⁰² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 38–39.

²⁰³ Srov. tamtéž, s. 45.

²⁰⁴ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 61.

²⁰⁵ Srov. MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 9.

²⁰⁶ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 65.

pouze nástinem: při jeho vydání byli učitelé vyzýváni, aby své postřehy a zkušenosti s novou organizací výuky sdělovali příslušnou cestou ministerstvu, které návrhy zváží a případně zapracuje. Síla nového systému byla zejména ve výchovné a vyučovací metodě, která však zároveň kladla vysoké nároky na učitele, kteří měli být jak na nejvyšší vědecké úrovni, tak i dobrými didaktiky; mládež měli vést k samostatnosti a mravnímu a vědeckému vzdělání.

Nižší stupeň gymnázia, do něhož se dle nových pravidel smělo vstupovat minimálně v devíti letech věku a s příslušným rozsahem znalostí,²⁰⁷ mělo poskytovat zaokrouhlené vzdělání ve formě odpovídající věku; studenti poté mohli vstoupit do praktického života nebo pokračovat ve studiích na vyšším gymnáziu nebo reálce. Vyšší stupeň gymnázia byl určen k prohloubení již získaných vědomostí a jejich praktickému využití.²⁰⁸

Nástin sám sestával z několika oddílů. První pojednával o účelu a zřízení gymnázií a jejich dělení, druhý o učební osnově, dělení předmětů, učebnicích, pomůckách a školném. Jako povinné předměty stanovoval náboženství, latinu, řečtinu, mateřský jazyk, zeměpis, dějepis, matematiku, přírodopis, fyziku a filosofickou propedeutiku. Pokud němčina nebyla mateřským jazykem, měla být vyučována jako dobrovolný předmět, mezi něž byly dále zahrnuty i další živé jazyky, krasopis, tělocvik, zpěv a kreslení. Třetí oddíl pojednával o přijímání žáků, jejich kázni, o záznamech prospěchu a zkouškách, čtvrtý pak o učitelích, jejich povinnostech a podmínkách jejich ustanovení. Pátý oddíl obsahoval pravidla o správě gymnázia, o funkci ředitele, o poradách a o spisovém řádu. Druhý díl Nástinu obsahoval patnáct odborných metodických statí k jednotlivým vyučovaným předmětům.²⁰⁹

Příprava učitelů byla svěřena univerzitám, které zajišťovaly rovněž zkušební komise pro budoucí gymnaziální učitele. Aprobované předměty se dělily do pěti skupin: klasická filologie pro celé gymnázium, zeměpis a dějepis rovněž pro oba stupně gymnázia, matematika a fyzika nebo přírodopis pro oba stupně gymnázia s matematikou a fyzikou pro nižší gymnázia, filosofická propedeutika spolu s některou z předchozích kombinací pro nižší gymnázium, němčina nebo zemský jazyk v kombinaci s jedním klasickým jazykem pro oba stupně gymnázia nebo s oběma klasickými pro nižší gymnázium. Jiná kombinace nebyla považována za kompletní

²⁰⁷ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 452.

²⁰⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 50–51.

²⁰⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 103–104.

aprobaci. Před vlastní zkouškou bylo třeba odevzdat dvě domácí práce ze speciálního oboru a jednu práci pedagogickou v časovém limitu dvanácti týdnů. Samotná zkouška sestávala z dvou klauzurních prací z daného vědeckého oboru, následovala ústní odborná zkouška a zkušební hodina, jež mohla být prominuta již vyučujícím uchazečům.²¹⁰

Ačkoliv Nástin získal provizorní platnost již velmi záhy po svém vzniku, definitivní schválení se nové organizaci středoškolských studií dostalo až 9. prosince 1854.²¹¹ Přes nespornou progresivitu měl nový systém i některé nevýhody: osm let bylo příliš dlouhých na získání všeobecného vzdělání, neboť časovým rozsahem značně přesahovalo vzdělání praktické. Jistou nevýhodou byl pro studenty přechod z poměrně svázaného středoškolského systému k vysokoškolskému stylu studia: zde byly výhody dvou filosofických ročníků nesporné. Zrušením filosofického studia rovněž prudce poklesla úroveň výuky tohoto oboru: na gymnáziích se přednášela pouze psychologie a logika, na reálkách filosofie odpadla zcela. Posílením výuky reálií a ponecháním klasických jazyků ve stávajícím rozsahu byly osnovy značně přetíženy. Veškeré návrhy na opravu však nebyly zohledněny a větších změn gymnaziální systém dožal až s reformou roku 1909.²¹²

I když byl nový systém přijímán v zásadě pozitivně, nebyl ušetřen výtek: některé kruhy vzdělanců poukazovaly na to, že se snižuje význam latiny, je-li stavěna na roveň národním jazykům.²¹³ Jinému okruhu připadalo, že jsou gymnázia pro život málo praktická; reálky pak naopak vychovávají materialisticky založené občany, nikoliv vzdělance ve vlastním slova smyslu. K této kritice se vázal zajímavý návrh: sloučit nižší gymnázia s nižšími reálkami a volit zaměření až na vyšším stupni, kde studenti mohli uvážlivěji zvážit své možnosti a záliby.²¹⁴

Z této diskuse vznikla idea jednotné střední školy a učiněny pokusy s prvním reálným gymnáziem v Táboře. Zde bylo učivo některých tříd gymnázia sloučeno s učivem reálek a pouze sexta a oktáva měla náplň čistě gymnazijní. Díky tomu mohli skládat poprvé absolventi reálného vzdělání maturitu. Tento koncept došel částečného

²¹⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 154–155.

²¹¹ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 61.

²¹² Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 464–468.

²¹³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 54–55.

²¹⁴ Srov. tamtéž, s. 213.

schválení roku 1863, většího rozšíření doznala však reálná gymnázia až o několik let později.²¹⁵

3.3.2.2 Reálné školy a měšťanky

Exner-Bonitzovy reformy se nedotkly pouze gymnázií, ale rovněž reálných škol. Ty byly sice až do té doby počítány k obecnému školství, ale v rámci popisovaných změn byly nově koncipovány jako šestitřídní obecně vzdělávací školy s osnovami na bázi živých jazyků.²¹⁶ Tyto školy byly podle ministerského výnosu z roku 1851 primárně zaměřeny na přípravu na vysoké technické školy, proto byly vždy založeny v místě, kde se technické instituty nacházely; reálky měly mít charakter čistě odborných ústavů. Nečtenou, přesto však využívanou možností bylo po roce 1853, kdy byly i na reálkách zavedeny předpisy o organizaci studia a učitelském sboru shodné s gymnaziálními,²¹⁷ propojení nižšího gymnázia s nižší reálkou. Byla tak garantována možnost prostupnosti mezi jednotlivými nižšími a vyššími stupni škol.²¹⁸ Náklady na tyto školy nesly plně obce.²¹⁹

Reálným školám bylo v Nástinu věnováno relativně málo prostoru, neboť mnohé paragrafy odpovídaly ustanovením pro gymnázia. Vlastní úkol těchto škol byl dvojitý: jednak poskytovat vyšší obecné vzdělání, nikoliv však na základě klasických jazyků, po praktické stránce pak připravit odborníky podle potřeb různých oborů hospodářství. Reálky byly rovněž děleny na dva stupně: nižší poskytovaly ucelené vzdělání jako přípravu pro vyučení se řemeslu, ale rovněž připravovaly pro vyšší reálku. Byly trojtřídní a organizované ve dvou odděleních: pro budoucí studenty vyšších reálek a pro ostatní. Nižší reálky se nazývaly samostatné, pokud byly spojeny s vyšší reálkou, na niž připravovaly, a nesamostatné, které byly připojeny ke škole hlavní nebo měšťské. V takovém případě mohly zahrnovat dva ročníky teoretické a jeden praktický, možná však byla i opačná varianta. Vyučovacími předměty bylo náboženství, mateřský jazyk, druhý živý jazyk, zeměpis, dějepis, matematika, přírodopis, fyzika, kreslení, krasopis; v posledním praktickém přidaném ročníku se učilo náboženství, mateřský jazyk, druhý zemský jazyk, zeměpis, dějepis, kupecká aritmetika, vedení knih, zbožiznalství, základní bankovníctví, technologie a kreslení. Pokud byla vyšší reálka spojená s nižší,

²¹⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 215–218.

²¹⁶ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 470.

²¹⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 134.

²¹⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 60–62.

²¹⁹ Srov. tamtéž, s. 202–206.

měly společného ředitele i vzájemně provázané předměty. Reálky nebyly ukončeny maturitou, pouze závěrečnou zkouškou.²²⁰

První česká reálka koncipovaná podle nových zásad vznikla v Praze roku 1849.²²¹ V rychlém sledu pak vznikly po roce 1851 další trojtřídní reálky např. v Litoměřicích a Jáchymově, dvoutřídní např. v Náchodě, Kolíně, Kutné Hoře a Pardubicích. Vyšších reálků bylo v Čechách v této době celkem pět, a to dvě v Praze (česká a německá), v Rakovníku, Liberci a v Lokti, na Moravě v Brně a v Olomouci. Počet všech typů reálných škol se však díky velkému zájmu o praktické vzdělání rychle zvyšoval.²²²

V souvislosti s reálnými školami je třeba zmínit i tzv. hospodářské a hospodářsko-průmyslové vyučování. Jednalo se o vyšší předmětové školy, později i hospodářské akademie. Byly to dvou- až tříleté vzdělávací instituce navštěvované mládeží vyšlou z národních škol, jíž byla poskytována téměř výhradně výuka a výcvik v praktických znalostech a dovednostech. Úpravou prošly i školy opakovací a řemeslné pro učedníky. Tyto instituce byly provázány s národními školami; vyučování probíhalo zpravidla o nedělích a svátcích.²²³

3.3.2.3 Jazyková otázka

Prakticky až do Exner-Bonitzových reforem čeština nebyla v rámci vyššího školství řádným vyučovacím jazykem. Až v Nástinu byla předběžně stanovena povinnost učit se mateřskému jazyku, a to nejen jako předmětu; mateřština měla být i vyučovacím jazykem. I v tom případě však bylo třeba zavést vyučování němčině formou povinně volitelného předmětu.²²⁴ Pokud však místo, kde se škola nacházela, bylo dvojjazyčné, měly být zavedeny buď paralelní třídy s odlišnými vyučovacími jazyky, nebo měly být vyučované předměty paritně rozděleny mezi oba jazyky.²²⁵

Dne 18. září 1848 byla ministerským rozhodnutím na gymnáziích v českých krajích zavedena čeština jako obligátní předmět.²²⁶ Nebyl však dostatek aprobovaných učitelů, proto se prosazovala jen pozvolna; objevila se např. na pražském staroměstském gymnáziu, v Hradci Králové, Jičíně, Jindřichově Hradci a Písku.²²⁷ Do nesrovnalostí při zavádění obligátní češtiny musel postupně zasahovat i ministr vyučování Thun, který

²²⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 58–59.

²²¹ Srov. tamtéž, s. 137.

²²² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 134.

²²³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 195–198.

²²⁴ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 552–554.

²²⁵ Srov. tamtéž, s. 567–570.

²²⁶ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 63

²²⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 113.

prosazoval reálný vznik čistě českých gymnázií. Prvním výsledkem bylo, že roku 1850 bylo pražské staroměstské gymnázium přeměněno na čistě české.²²⁸

K rozhodujícímu obratu došlo v roce 1853, kdy kvůli zrušení ústavy zanikla i působnost zemského školního úřadu. V souladu s novými předpisy o němčině jako jediné úřední řeči byla čeština jako vyučovací jazyk na středních školách podstatně redukována. Aféra s tzv. májovým spiknutím, spíše vykonstruovanou kauzou proti staroměstskému gymnáziu, byla využita k zotřetí režimu na všech konstituujících se českých středních školách.²²⁹

Po definitivním uzákonění Exner-Bonitzových reforem roku 1854 bylo stanoveno pravidlo, že výuka má probíhat v tom jazyce, který nejvíc podporuje vzdělání studentů. Češtině v této úloze přál i ministr Thun. Praktická realizace však uvázla na ustanovení, že se všichni studenti jsou povinni naučit dobře německy, proto čeština nebyla nakonec využívána jako vyučovací jazyk téměř nikde, a to ani pro výuku náboženství, kde byla dříve běžná.²³⁰

Konzervativní nacionální směr v padesátých letech postupně slábnul; na podzim roku 1857 projevil ministr Thun nakonec skepsi k možnosti rozvoje neněmeckých národů v monarchii a nepřímo tím omlouval podstatné změny školské politiky od poloviny 50. let. Němčina totiž postupně stále více pronikala nejen na střední školy, ale i do nižšího školství. Proti tomuto trendu vystoupilo několik osobností, zvláště ze strany duchovních. Nejvýznamnější z nich byl Karel Vinařický, jenž na toto téma téhož roku uveřejnil stať v Muzejním časopise. Zde argumentoval tím, že je pedagogicky nevhodné vyučovat reálným předmětům a náboženství v jazyce, který žák dokonale neovládá, a přimlouval se za to, aby byl češtině dán prostor alespoň tam, kde to přikazuje zdravý rozum.²³¹

Poté, co vstoupil v platnost roku 1860 tzv. Říjnový diplom, bylo jím rovněž zaručeno svobodné a nerušené užívání „v kraji obvyklého jazyka“. Ve stejném smyslu, tj. v odstranění němčiny jako výhradního jazyka, měly být řešeny také otázky středního a vysokého školství.²³² Návrh rovného práva obou jazyků ve školách byl podán roku 1861, realizován však byl až o pět let později, kdy byly oba zemské jazyky prohlášeny za vyučovací. Na veřejných školách měl být vyučovacím jazykem jeden z nich.

²²⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 132.

²²⁹ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 128.

²³⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 144–145.

²³¹ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 131.

²³² Srov. tamtéž, s. 149.

Na národních a hlavních školách a na nižších reálkách bylo možno učit i druhý zemský jazyk, pokud si to přáli zřizovatelé, ale až od třetí třídy. Na českých gymnáziích byla němčina povinným předmětem. Pokud bylo někde pouze jedno gymnázium s jedním většinovým jazykem, byla povinnost zřídit zvláštní paralelní třídu pro uživatele druhého jazyka; to však platilo pouze pro nižší gymnázia.²³³

Český sněm přijal v květnu 1864 dva návrhy zákona o rovném právu obou zemských jazyků na středních školách a o rozdělení gymnázií na česká, německá a oboujazyčná. V prvním zákoně, který byl schválen 25. května 1864, byla přijata zásada, že na všech středních školách, tj. gymnáziích a reálkách, bude druhý zemský jazyk povinným vyučovacím předmětem. Českými gymnázii se tak staly např. ústavy v Praze na Starém Městě, Jindřichově Hradci, Písku, Jičíně, Hradci Králové, Slaném, Mladé Boleslavi, Rychnově, Klatovech a Německém Brodě. Německá gymnázia pak byla např. v Chebu, Chomutově, Žatci, Mostě, Litoměřicích a Broumově. Oboujazyčné pak byly ústavy v Praze na Novém Městě a na Malé Straně, v Českých Budějovicích, Benešově, Litomyšli a Plzni.²³⁴ Oficiálního schválení se tomuto rozdělení dostalo roku 1866,²³⁵ od tohoto roku tedy lze hovořit o českém středním školství.²³⁶

Zákon o všeobecných občanských právech z 21. prosince 1867 měl předchozí ustanovení zpřesnit v tom smyslu, že uznával rovnost v zemi obvyklých jazyků ve veřejném životě příslušné země a doporučoval takovou organizaci školství, která by se umožnila bezproblémově naučit oběma, resp. více zemským jazykům.²³⁷ Toto opatření však bylo v praxi často zneužíváno; byla preferována němčina bez nutné povinnosti učit se druhému zemskému jazyku.²³⁸

3.4 Od Hasnerova zákona do konce 19. století

V roce 1867 dochází v rakouské říši k podstatným změnám: nastává obrat od zemských samospráv k centralismu a tzv. rakousko-uherským vyrovnáním a přijetím prosincové ústavy je provedena dualistická úprava říše.²³⁹ Základ ústavních poměrů tak byl položen zejména zákonem o všeobecných právech státních občanů pro království

²³³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 193–194.

²³⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 126–127.

²³⁵ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 200.

²³⁶ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 567–570.

²³⁷ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 223.

²³⁸ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 552–554.

²³⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 220–225.

a země zastoupené v říšské radě č. 142 ř. z. z 21. prosince 1867 s příslušnými doplňujícími zákony. Tato základní úprava platila až do roku 1918.²⁴⁰

Centrálnímu řízení mělo nově znovu podléhat i školství, a proto bylo obnoveno ministerstvo kultu a vyučování, v jehož čele stanul Leopold Hasner von Artha.²⁴¹ Státu tedy bylo opět přiznáno právo nejvyššího řízení škol a dozoru nad nimi. Říšská rada měla právo stanovovat obecné zásady vyučování na obecných školách a gymnáziích a do její pravomoci spadalo i zákonodárství ve věci univerzit. Ministerstvo kultu a vyučování vykonávalo svou pravomoc v konkrétních záležitostech; mělo např. provádět říšské školské zákony nařizovací cestou, zajišťovat financování školství, navrhopvat obsazování úředních míst jemu vyhrazených (např. inspektorů, profesorů vysokých škol a ředitelů gymnázií), jmenovat ředitele reálek a učitelských ústavů, organizovat školní dozor, aprobovat učebnice a pomůcky, pečovat o vzdělání učitelů, stanovovat zkušební řády a komise, vést disciplinární řízení s učiteli a vykonávat dozor nad státními výchovnými a soukromými vyučovacími ústavu. Od roku 1869 ministerstvo vydávalo svůj věstník, v němž publikovalo všechny zákony a výnosy, též oznámení o aprobaci pomůcek a o konkurzech na uvolněná místa.

Školy, s výjimkou škol odborných, nebyly podřízeny přímo ministerstvu, ale příslušnému zemskému školnímu úřadu. Zemská školní rada byla složena z členů politické zemské správy. Zasedali v ní delegáti zemského výboru, duchovní těch konfesí, které v příslušné zemi působily, a školští odborníci. Konkrétně v českých zemích však její kompetence nebyla přesně stanovena zákonem, měla tedy minimální dosah. Přímý dozor ve školách vykonávali zemští školní inspektoři s titulem ministerských radů, jejichž počet po finální úpravě z roku 1872 dosáhl počtu 36.²⁴²

K provedení výše zmíněného základního zákona byly o rok později vydány tři tzv. květnové zákony, které měly omezit vliv církve ve veřejném životě daný konkordátem. Škol se týkal zákon č. 48/1868 ř. z. z 25. května 1868, jímž bylo katolické církvi odňato právo dozoru nad veřejným školstvím s výjimkou výuky náboženství.²⁴³ Tím měl být zrušen stále platný systém *Politického zřízení školského* a učiněn krok k zavedení interkonfesijní školy, byla tedy připravena půda pro projednání nového školského

²⁴⁰ Srov. HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*, s. 23.

²⁴¹ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 35.

²⁴² Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 532–542.

²⁴³ Srov. HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*, s. 23.

zákona.²⁴⁴ Květnovými zákony však byly postiženy i další části konkordátu: zrušeny byly mimo jiné i články o manželství a postavení katolické církve ve společnosti.²⁴⁵

3.4.1 Nižší školy

3.4.1.1 Obecné principy organizace nižšího školství

Nový zákon říšský zákon o školách obecných č. 62/1869 ř. z., ve znění zákona č. 53/1883 ř. z., který určil jejich podobu prakticky až do roku 1948, byl velmi záhy nazýván „Hasnerovým zákonem“ podle ministra, díky němuž byl prosazen a přijat.²⁴⁶

Leopold Hasner von Artha, pražský Němec, ministr vyučování ve dvou vládách v letech 1867 – 1870 byl profesorem na pražské univerzitě a nijak militantním nacionalistou; federalizaci říše nicméně nepodporoval.²⁴⁷ Svou ideu reformy školství od nejnižších po nejvyšší stupně realizovat nestačil; za jeho působení byla od základů změněna koncepce obecného školství, které bylo prakticky vyňato z vlivu církve. Hasner proti církvi nijak nebrojil: prosadil však interkonfesijní školu s konfesijní výukou náboženství a státním dozorem, kde neměla být preferovaným jazykem němčina a náboženstvím katolictví.²⁴⁸

Hasner předložil svůj návrh zákona k diskusi v březnu 1869. Vycházel z toho, že omezením konkordátu se změnil vztah církve a škol, jež byly vyňaty z výlučné kompetence církve a pravomoci v jejich řízení a dozoru převzal stát. Návrh byl však kritizován zejména kvůli vysoké míře státního rozhodování a zvýšeným finančním nákladům na plánovanou osmiletou školní docházku; s tím pak souvisela mnohokrát vyslovovaná obava, že pro nový systém nebude dostatečný počet učitelů.²⁴⁹

Hasner svůj návrh obhajoval: zdůraznil, zejména v souvislosti s obavami ze zvýšených finančních nákladů, že školy nemají jen rozměr duchovní, ale rovněž ekonomický, náklady vynaložené na vzdělání budoucích občanů se tedy bohatě vrátí. Odmítl rovněž kritiku konzervativního křídla, že požaduje školu bez náboženství; prohlásil, že vláda si je vědoma výchovného významu náboženství, neboť ví, jaká útěcha, síla a opora v něm pro každého spočívá.

²⁴⁴ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 237–240.

²⁴⁵ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 224.

²⁴⁶ Srov. HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*, s. 26.

²⁴⁷ Srov. MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 10.

²⁴⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 220–225.

²⁴⁹ Srov. MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 11.

Po bouřlivých debatách návrh prošel těsnou většinou tří hlasů. Výsledný zákon měl 78 paragrafů a byl členěn na dva oddíly. Oddíl A sestával z kapitol O veřejných školách obecných: K čemu jsou školy obecné a jak mají být zařízeny, O navštěvování školy, O vzdělání učitelů a uzpůsobení učitelství, O dalším vzdělávání učitelů, O právním postavení učitelů, O zřizování škol, Kdo má zapravovati náklad na školy obecné. Oddíl B zahrnoval kapitolu O učilištích soukromých a Ustanovení závěrečná.

Tímto říšským zákonem platným pro Předlitavsko byla změněna úloha i postavení obecné školy: nebyla už „školou pro chudé“, jak byla chápána v předchozím systému, ale výchovnou institucí důležitou pro stát.²⁵⁰

Zákon však nebyl přijímán tak nadšeně, jak bylo očekáváno: v Čechách byl bojkotován jakožto zákon říšský, který nebyl akceptovatelný kvůli tomu, že byl považován za vnucený centrálními úřady. Praktická stránka tohoto bojkotu se však stala na dlouhá léta problémem: čeští učitelé odmítali účast v nově ustanovovaných školních radách, tudíž došlo k obsazení těchto míst učiteli německými, kteří bez problémů prosadili vznik mnoha desítek německých měšťanských škol, kvůli kterým pak nebylo možno zakládat ve větší míře školy české.²⁵¹

Odpor však zákon vzbudil i v jiných zemích. Zejména v Tyrolsku proti němu protestovala církev, jež v něm viděla nebezpečí vytěsnění křesťanství z veřejného prostoru; všeobecně se pak brojilo proti státnímu dozoru a v ustanovených inspektorech byli viděni spíše donašeči než pedagogičtí odborníci.²⁵²

Církev byla nucena reagovat na přijetí Hasnerova zákona konstruktivním způsobem; využila k tomu možnost zřizovat soukromé školy, které mohly být zcela legálně konfesijní. Ty se mohly stát i školami s právem veřejnosti, pokud splnily všechny zákonné podmínky.²⁵³ Péči o tyto školy přebíraly jak řády, jež tuto činnost vykonávaly již z titulu svého zaměření mnoho desítek let, tak i nově zakládané kongregace, zejména ženské. Celkově toto rozmnožení katolických škol lze chápat jako obranný reflex proti zesvětštění školství.²⁵⁴

²⁵⁰ Srov. MORKEŠ, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 11–12.

²⁵¹ Srov. tamtéž, s. 13.

²⁵² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 236.

²⁵³ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 36.

²⁵⁴ Srov. HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*, s. 26.

Nový školský zákon, byť byl v některých bodech zákonem rámcovým a přesouval řešení některých záležitostí na zemské zákonodárství,²⁵⁵ nejenže posunul základní chápání a směřování obecné školy, ale změnil i mnohé reálie školské praxe. První a nejzásadnější změnou byl již samotný účel školy, jež měla děti vychovat k mravnosti a náboženství a předat jim základní praktické vědomosti, aby z nich mohli být dobří občané. Náboženská výchova se tedy ocitla až na druhém místě, neboť škola byla chápána jako ústav veřejný, určený pro žáky všech náboženství.

Národní škola, jak je nově zákonem nazývána, měla dva stupně: školy obecné a měšťanské, které mohly být veřejné i soukromé. Poskytovaly všem žákům stejné vzdělání a péči. Školní docházka byla rozšířena na osm let, tedy od 6 do 14 let.

Obecná škola musela být zřízena všude, kde bylo v okruhu 8 km alespoň 40 školou povinných dětí, které tedy neměly do školy chodit dál než 4 km. Za tím účelem byly nově definovány školní obvody a zákonem nařízeno zjišťování počtů a bydliště školou povinných dětí. Organizovány byly jako chlapecké, dívčí nebo smíšené, podle počtu tříd jako jedno- až osmitřídní školy, přičemž osm roků muselo poskytnout v jednotřídní škole stejné vzdělání jako ve škole osmitřídní. Postup mezi jednotlivými ročníky byl nově umožněn jenom na konci školního roku.²⁵⁶ Na 80 žáků připadal jeden učitel, při překročení tohoto počtu se na venkově zřizovala škola dvojtřídní a nad 160 žáků trojtřídní. Ve městech se však počítalo na jednoho učitele zpravidla s nižším počtem žáků.²⁵⁷

Vyučovacími předměty byly náboženství, psaní, čtení, počty, mateřský jazyk, zeměpis dějepis, přírodopis, to vše s přihlédnutím k místním poměrům. Ze zručností a dovedností bylo cvičeno kreslení, zpěv, tělocvik a ruční práce. Míru vědomostí stanovovaly centrální osnovy a jednotné učebnice. Vyučovací metoda byla mírně pozměněna: jednotlivé předměty byly mezi sebou usouvztažněny a vyučovalo se cyklickým způsobem, aby bylo poskytnuto jisté ucelené vzdělání i těm žákům, kteří by opustili školu dříve.²⁵⁸ Konkrétní metoda, jak vyučovat jednotlivé předměty, však striktně předepsána nebyla, přesto bylo učitelům doporučováno neexperimentovat, ale

²⁵⁵ Srov. HÁCHA, Emil, HOETZEL, Jiří, WEYR, František a LAŠTOVKA Karel. *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV., S-T. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1938. Heslo Školství, s. 805.

²⁵⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 262–265.

²⁵⁷ Srov. tamtéž, s. 267.

²⁵⁸ Srov. tamtéž, s. 266.

držet se osvědčených vzorů.²⁵⁹ Pro přípravu na nástup do školy jsou doporučována předškolní zařízení.²⁶⁰

Jako vyučovací byly povoleny oba zemské jazyky, ale dikcí zákona byla více preferována němčina. Náklady na školy nesly obce, přičemž jim mohly přispět i příslušné okresní úřady.²⁶¹

Pokroku bylo dosaženo v definici povinného vzdělání učitelů – byli povinni absolvovat čtyřleté učitelské ústavy, kde jim bylo poskytnuto jednotné praktické i teoretické vzdělání. Bylo zdokonaleno právní postavení učitelů: nejnižší plat byl stanoven tak, aby se učitel mohl věnovat škole bez dalších zaměstnání, mzdu měl dostávat přímo a včas od školského úřadu, všem učitelům byla rovněž zaručena penze.²⁶²

3.4.1.2 Měšťanské školy

Několik podrobnějších poznámek je na tomto místě třeba učinit o měšťanských školách. Prvotně byl tento typ škol určen pro vzdělání městské mládeže, která neměla studovat na gymnáziích. Měl různou, postupně se měnící podobu a teprve s novým školským zákonem byla jeho podoba stabilizována; měšťanské školy byly tříleté, určené chlapcům i dívkám a poskytovaly praktické vzdělání vyšší než obecná škola, zvláště s přihlédnutím k potřebám průmyslu a zemědělství. Byly přípravkami pro učitelské ústavy a odborné školy, jež nepožadovaly maturitní zkoušku. Jejich počet rychle vzrůstal, nicméně zákony, které jim měly poskytnout potřebnou legislativní oporu, vznikaly pomalu a nebyly příliš obsažné; novela školského zákona jim např. věnovala pouhé tři paragrafy.²⁶³

Osnovy měšťanských škol zahrnovaly stejný obsah a rozsah látky jaký příslušel nižším reálkám, byť měly své vlastní učební osnovy. Skladba předmětů byla upravována podle toho, zdali byla měšťanská škola chlapecká nebo dívčí, případně s přihlédnutím k místním poměrům.²⁶⁴ Pro nástup do měšťanské školy bylo nutno absolvovat všech pět tříd obecné školy, případně musel žák složit přijímací zkoušku a dosáhnout alespoň deseti let věku.²⁶⁵

²⁵⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 199.

²⁶⁰ Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 161.

²⁶¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 234–235.

²⁶² Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 240–245.

²⁶³ Srov. tamtéž, s. 303–306.

²⁶⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 195.

²⁶⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 275–281.

Při měšťanských školách byly rovněž zřizovány doplňovací kurzy pro mládež, jež ukončila školní docházku. Nejčastěji byly zřizovány při dívčích školách a nahrazovaly vyšší studium až do definitivního upravení otázky ženského studia. Existovaly i pokračovací hospodářské či průmyslové kurzy, jež byly určeny pro tovární a řemeslnické učně. Postupně však byly stále diferencovanější a specializovanější a koncem 19. století jich existovalo více než sto druhů.²⁶⁶

3.4.1.3 Období uvádění říšského zákona do praxe

Prováděcí zemský zákon o zřizování a udržování veřejných škol národních byl vydán roku 1870 pro Čechy, Moravu i Slezsko. Později zemské zákony upravily i právní poměry učitelstva a jako poslední byl vydán i školní a vyučovací řád.²⁶⁷ Ten posléze platil mnoho desítek let a zásadně zformoval podobu školy. V svých jedenácti kapitolách stanovil především cíle a úkoly výuky, ale věnoval se i praktickým otázkám, systému zkoušek a vysvědčení a učebním pomůckám.²⁶⁸ Ke škodě spíše byla jeho přílišná podrobnost, málo zde byly zohledněny samosprávné úřady a učitelské porady zůstaly zcela bez kompetencí.²⁶⁹

Velkým problémem reformy byl naprostý nedostatek učitelstva vůbec, do škol tedy museli být připouštěni i ne zcela kvalifikovaní pedagogové. Zavedení nových zákonů ztěžovalo i jeho nepochopení a bojkot ze strany valné části veřejnosti. Způsob, jakým Hasner reformu uvedl do života, však byl velmi nosný; problém způsobovala pouze interpretace zákonů a její přetížení podrobnými nařízeními, jež nebylo možno v praxi realizovat.²⁷⁰

Sedmdesátá léta se nesla za působení ministrů Auersperga, Jirečka a Stremayera v duchu relativně klidného vývoje a záběhu reformy v praxi. Hlavní těžiště práce ministerstva v této době spočívalo ve vypracování všech nutných prováděcích předpisů. Nařízení o organizaci učitelských ústavů vyšlo roku 1869, o schvalování učebnic a pomůcek téhož roku, prázdninové kurzy pro vzdělání učitelstva a učební osnovy pro měšťanské školy byly schváleny roku 1870, o zkouškách učitelské způsobilosti pro obecné a měšťanské školy, o okresních a zemských učitelských poradách a

²⁶⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 281–284.

²⁶⁷ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 245–251.

²⁶⁸ Srov. MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 15.

²⁶⁹ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 255–257.

²⁷⁰ Srov. tamtéž, s. 251–254.

o mateřských školách roku 1872.²⁷¹ Velmi zásadní byl předpis o nadměrném přetěžování žáků z roku 1876, kdy bylo poprvé připuštěno, že osnovy jsou příliš obsažné a předepsaná látka není striktně omezena. Revoluční byl novela platových předpisů; v učitelském povolání byly zrovnoprávněny platy mužů a žen, o čemž se v jiných odvětvích ani neuvažovalo. V souvislosti s ní však byl zaveden tzv. učitelský celibát pro literární učitelky, které se měly s plným nasazením věnovat svému povolání stejně jako učitelé – muži.²⁷² Odpor vůči reformám postupně slábl; stará podoba škol a metod výuky byla již neudržitelná, ale žádná alternativa k Hasnerově reformě nevznikla.²⁷³ Zákon byl nicméně ze strany odborné veřejnosti kritizován a postupně se začaly ozývat hlasy požadující jeho novelu.²⁷⁴

3.4.1.4 Novela Hasnerova zákona

Proti novému školskému zákonu již od počátku nevystupovali pouze biskupové, z jejich řad však již v roce 1871 vyšel podnět k uskutečnění ankety, zdali by nebylo vhodné uvažovat o jeho novele. Roku 1880 podali memorandum, v němž požadovali, aby byl církvi opět umožněn vliv na školy, neboť interkonfesijnost pokládali za škodlivou. To však nemělo velkou šanci na úspěch, neboť novela by znamenala určité vychýlení od pracně dosaženého konsensu.²⁷⁵

Tendence k novelizaci však byly stále zřejmější: požadovány byly jednak úpravy pro jednotlivé země, na druhou stranu bylo třeba se školskými zákony smířit i církevní představitelé. To však ministr Stremayer odmítl, proto složil funkci a na jeho místo nastoupil Zikmund Conrad von Eyberfeld, který roku 1880 předložil první návrh novely.²⁷⁶

Tato úprava stanovovala, že základními předměty – hovořilo se znovu o triviu – jsou náboženství, čtení a počítání. V návrhu bylo také doporučováno zkrátit dosavadní osmiletou docházku o dva roky a rozšíření na osm let ponechat na rozhodnutí zemského zákonodárství; umožněna byla i úleva ze školní docházky po šesti absolvovaných letech a omezené vyučování reáliím. Ředitelem školy směl být nově pouze ten, kdo prokázal, že je způsobilý vyučovat náboženství toho vyznání, k němuž přináleží většina žáků. Zavedena byla možnost disciplinárně stíhat učitele za politickou činnost. Jednání

²⁷¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 237.

²⁷² Srov. MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 16.

²⁷³ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 262–266.

²⁷⁴ Srov. MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 14.

²⁷⁵ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 368.

²⁷⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 240–241.

probíhala velmi zvolna, neboť proti této novele výrazně brojila mladočeská strana, která v ní viděla novou klerikalizaci školy. K nejznámějším obhajobám novely patří projev Františka Ladislava Riegra, který obhajoval zkrácení školní docházky ekonomickou výhodností dětské práce. Boj o novelu však měl i další politické pozadí – ve hře bylo i rozdělení pražské univerzity na českou a německou část, k čemuž došlo roku 1882.²⁷⁷ Po dlouhých diskusích však jménem hierarchie prohlásil pražský arcibiskup Bedřich kardinál Schwarzenberg, že biskupové novelu podpoří. I tak byla novela přijata těsnou většinou tří hlasů, a to 2. května 1883.²⁷⁸

Její slabina se však ukázala velmi záhy: úlevy, které byly míněny jako výjimka a ulehčení situace zejména rodičů žáků z venkova, začaly být masivně využívány, či spíše zneužívány, neboť návštěvnost školy v sedmém a osmém roce školní docházky u mnoha žáků radikálně klesla. Ještě horší situace nastala v případě, že se některé obce odhodlaly využít žádosti o hromadnou úlevu ze školní docházky; v některých oblastech tak žáci opět chodili do školy prakticky pouze šest let.²⁷⁹

Poslední pokus o další novelizaci školského zákona byl učiněn roku 1888 knížetem Liechtensteinem, a to jménem německých konzervativních poslanců. Navrhováno bylo znovuzavedení církevního dozoru, na obecných školách měla být výuka omezena opět na pouhé trivium doplněné základy zeměpisu, dějepisu a přírodopisu. Soukromé, zejména klášterní školy měly být postaveny na roveň veřejným, školní docházka měla být znovu omezena na šest let, ale doplněna opakovacími hodinami. Učitelé by měli mít k výkonu svého povolání kanonickou misi.

Návrh vzbudil velký odpor, zejména z liberální strany, která jej zásadně odmítla. Proto jej upravil poslanec Lienbacher, a to zejména proto, že redukoval školní povinnost a vyloučil z osnov značné množství předmětů. Kanonická mise měla být předepsána jen pro učitele náboženství, církev však měla mít dozor nad mravní a náboženskou výchovou bez újmy práva dozoru státu. Ani jeden z návrhů nebyl přijat, vláda však stylizovala roku 1889 vlastní předlohu novely. Biskupové o rok později požadovali spolurozhodování při jmenování učitelů a ustanovení, že učiteli smějí být jen katolíci. Roku 1891 však vzniklo nové uskupení v parlamentu, kde měli liberálové podstatnou většinu, proto projednávání novely ustrnulo na mrtvém bodě.²⁸⁰

²⁷⁷ Srov. MORKEŠ, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 17–18.

²⁷⁸ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 268–276.

²⁷⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 271–272.

²⁸⁰ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 276–281.

V 90. letech byl systém národních škol poměrně stabilizován, a v tomto stavu setrval prakticky až do vzniku Československé republiky. Škola byla reálným obrazem panujících konzervativních poměrů ve společnosti; proti tomuto stavu často brojila liberální strana, jež preferovala školu národní, laicizovanou a s nezávislým učitelským stavem.²⁸¹

3.4.1.5 Jazyková otázka

V tomto období, kdy byla otázka vyučovacího jazyka již kodifikována zákonem, nebyla sice tato otázka po formální stránce aktuální, nicméně problémy, zejména s preferováním německých škol, byly stále živé. O důvodech zakládání velkého množství německých měšťanek bylo již pojednáno výše; nicméně rozsáhlejší problémy s prosazováním němčiny stále přetrvávaly zejména na Moravě, kde byly přípustné školy dvojjazyčné. Často se tak stávalo, že němčina nabyla vrchu. Roku 1879 byl založen německý *Schulverein*, aby mohl být umenšen vliv autonomistů; v reakci na to vznikla o pouhý rok později Ústřední Matice školská, jež měla shodné cíle, nicméně s opačnými jazykovými preferencemi. Roku 1884 byl podán návrh na řešení: žáci měli být přijímáni na školu s takovým vyučovacím jazykem, jakým bezpečně vládnou; ten však nikdy nebyl přijat.²⁸²

Jazykovou otázku ve školství znovu otevíraly i tzv. Vídeňské punktace z roku 1890. Ty měly znovu upravit jazykové vztahy mezi Čechy a Němci: německá území měla zůstat jazykově německá a česká území dvojjazyčná. Školství se v nich dotýkaly návrhy na rekonstrukci zemské školní rady, která měla být jednotným orgánem s celozemskou působností, ale rozdělená na dvě sekce pro školy příslušných jazyků. Dále byla požadována zákonná úprava v otázce menšinového školství, aby bylo možno otevřít na zemské náklady, jak zněl český požadavek, menšinové školy s druhým zemským jazykem tam, kde po dobu pěti let žilo nejméně čtyřicet, nebo po dobu tří let nejméně osmdesát dětí, jejichž rodiče si otevření takové školy přáli.²⁸³ Vídeňské punktace však jako přespříliš kompromisní česká strana nakonec odmítla.

²⁸¹ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 286–291.

²⁸² Srov. tamtéž, s. 281–286.

²⁸³ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 393.

3.4.1.6 Učitelstvo jeho vzdělávání a spolková činnost

Od roku 1869 už nebyly centrálními místy vzdělání a formace učitelů vzorné hlavní školy, ale samostatné učitelské ústavy, přičemž ze zmíněných škol se staly školy cvičné. Tyto ústavy obdržely nový statut, který svou definitivní podobu získal roku 1874. Roku 1880 byla navržena jeho revize, která měla výuku v učitelských ústavech vylepšit zejména po didaktické stránce.²⁸⁴ Ústavy byly koncipovány jako čtyřleté,²⁸⁵ pouze v letech 1871 – 1874 byly přechodně pouze tříleté z důvodu nedostatku pedagogů v praxi.²⁸⁶

Uchazeči o studium museli být absolventy čtyř let střední školy nebo školy měšťanské, dosáhnout věku patnácti let, být tělesně způsobilí a mravně bezúhonní. Do ročníku bylo možno přijmout nejvýše 40 kandidátů, přičemž privátní studium nebylo povoleno. Praktické znalosti studenti získávali častými hospitacemi, závaznými předměty byla pedagogika včetně jejích dějin, přehled školských zákonů, metodika předmětů s praktickými výstupy, vyučovací jazyk, zeměpis, dějepis s naukou o ústavě, matematika s geometrií, přírodopis s hygienou a naukou o lidském těle, fyzika, krasopis, kreslení, tělocvik a zpěv. Kromě toho studenti získávali základní znalosti o polním hospodářství, cvičili se v hudbě, mohli se věnovat studiu péče o postižené děti, případně učitelství v mateřských a pomocných školách a v tzv. vychovatelnách. Ze všech těchto oblastí bylo možno skládat speciální zkoušky. Dívky se na učitelských ústavěch učily navíc ženským ručním pracím a obsáhleji péči o předškolní děti.²⁸⁷

Studium bylo ukončeno maturitou, která byla komisionální a praktická. Kandidát, který ji úspěšně složil, se stal pomocným učitelem na obecné škole; pokud zde úspěšně působil tři roky, mohl získat zkoušku způsobilosti pro školy měšťanské, a to na některý z okruhů zde vyučovaných předmětů. Okruhy byly tři: jazyky a historie, přírodopis a technické předměty spolu s matematikou. Kromě toho bylo možné získat způsobilost pro pomocné vyučování náboženství; to bylo po školské novele z roku 1883 nutné pro ty, kdo chtěli být řediteli většinově katolických škol.²⁸⁸ Kromě toho měly vzniknout i semináře pro přípravu na funkce inspektora, ředitele školy atd., nicméně k realizaci tohoto plánu nedošlo.²⁸⁹

²⁸⁴ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 266–268.

²⁸⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 289–291.

²⁸⁶ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 266–268.

²⁸⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 292–296.

²⁸⁸ Srov. tamtéž, s. 299–300.

²⁸⁹ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 266–268.

Zvláštní kurzy byly přivtěleny k ústavům pro vzdělávání učitelek, a to jednoletý vzdělávací běh pro učitelky ručních prací, kam byly přijímány dívky nejméně sedmnáctileté, s dostatečným předběžným vzděláním a zručností v základních ručních pracích. Dalším podobným ročním kurzem byl vzdělávací běh pro budoucí pěstounky v mateřských školách, do něhož mohly být přijímány dívky nejméně šestnáctileté, podmínkou byl dobrý hudební sluch. Pěstounský kurz si mohly doplnit později i dívky s maturitou, jež hospitovaly tři měsíce v některé vhodné mateřské škole.²⁹⁰

Učitelé v praxi rovněž měli povinnost dále se vzdělávat. Prostředkem pro to byly učitelské porady od úrovně místní přes okresní až po zemské, dále odborné kurzy a oborové knihovny. Zmíněné kurzy byly buď průběžné, nebo prázdninové, které byly postupně omezovány, což většina učitelů nelibě nesla, neboť tím ztráceli platformu pro výměnu názorů i prostor pro možnost osobnostního růstu.²⁹¹

V tomto období se učitelstvo jako stav začíná ve větší míře sdružovat a být společensky i politicky činné, byť jednotlivcům hrozily postihy za jakékoliv aktivity politické, národní i náboženské, které by mohly uškodit fungování i pověsti školy.²⁹² Toto ustanovení bylo proti jednotlivcům často využíváno i zneužíváno.²⁹³

První snahou o oborový učitelský spolek bylo založení pedagogického a literárního sdružení Učitelské rady v Budči, jež vydávalo i časopis Posel z Budče. Roku 1867 byla založena Beseda učitelská, podle jejíhož vzoru byly zakládány další podobné Besedy po celé zemi. Roku 1870 se konal první Sjezd učitelstva československého, přestože byl vládou již při prvním ohlášení jeho konání roku 1868 zakázán; klíčovými tématy pro jednání byla správa škol a dohled nad nimi. Na sjezdu byly mimo jiné vzneseny požadavky, aby učitelská místa obsazovali zřizovatelé, zemskou školní radu jmenoval sněm a učitelské jednoty byly jejími konzultanty; projevil se tu tedy autonomistické tendence. Další podobný sjezd se uskutečnil o rok později, třetí až roku 1880, který se nesl v duchu posilování národního vědomí.²⁹⁴

Učitelských jednot v těchto desetiletích vznikla postupně celá řada. Nejstarší institucí byl Zemský ústřední spolek jednot učitelských, který se kromě odborné práce věnoval i školské politice a jeho členové byli zváni jako konzultanti při politických řešení školských otázek. Učitelé měšťanských škol měli vlastní Zemskou ústřední

²⁹⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 219.

²⁹¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 300–304.

²⁹² Srov. ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství na ten čas platné v království Českém*. Praha: Ed. Grégr, 1886, s. 35.

²⁹³ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 255–257.

²⁹⁴ Srov. tamtéž, s. 257–262.

jednotu učitelů měšťanských škol českých v království Českém, založenou roku 1885, která usilovala zejména o zdokonalení a rozvoj tohoto typu škol. Učitelky se sdružily v Jednotě učitelek roku 1895; jejich cílem bylo získání větší přízně veřejnosti pro ženské učitelství, jež mělo být chápáno jako cesta k jisté rovnoprávnosti a k samostatné obživě dívek. Tato Jednota rovněž usilovala o volební právo žen, zrušení učitelského celibátu a o získání výhradních míst na dívčích školách. Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě vznikl roku 1882 reorganizací Spolku moravských učitelů. Toto sdružení bylo ochotnější ke kompromisům, včetně možných dohod s katolickou církví, v čemž se zásadním způsobem ideově neshodovalo s českými učitelskými sdruženími. Roku 1897 byla založena Jednota učitelstva měšťanských škol na Moravě a rovněž Jednota učitelek moravských. Ve Slezsku se tato idea učitelských spolků prosadila podstatně později; Ústřední spolek jednot učitelských ve Slezsku vznikl až roku 1894. Všechno výše jmenované instituce zastřešovala Ústřední rada českých organizací učitelských. Pod ni patřily rovněž spolky pro industriální učitelky a pro učitelky v mateřských školách a pečovatelky, rovněž i spolky pro vyučující pokračovacích škol.

V 90. letech vycházelo rovněž mnoho oborových časopisů, které vydávalo Dědictví Komenského. Z neznámějších lze jmenovat tituly *Pedagogické rozhledy*, *Český učitel*, *Česká škola*, *Škola našeho venkova*, *Škola měšťanská*, časopisy pro další různé kategorie učitelů. Moravská sdružení vydávala vlastní noviny, jež se vyznačovaly větší katolickou dikcí.²⁹⁵

²⁹⁵ TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 311–319.

4. Právní zakotvení výuky náboženství

Tato kapitola podává stručný přehled, jak kodifikovaly výuku náboženství nejdůležitější státní normy, vesměs základní školské zákony a předpisy. Kompletní výčet a výklad těchto norem by vyžadoval samostatnou studii, kapitola si tedy klade za cíl shrnout nejpodstatnější principy, podle nichž byla výuka náboženství organizována, a to na analýze norem nižších škol. Předmět náboženství byl na vyšších školách zřizován prakticky totožným způsobem, pouze s odlišnou náplní a časovou dotací. Nebude též přihlíženo k normám církevním, které se vesměs nedotýkaly vlastní organizace předmětu, nýbrž jeho náplně, a to zvláště v druhé polovině 19. století.²⁹⁶ Styčné body zkoumané problematiky s oblastí kanonického práva jsou nesporné, zejména v dohledu církve nad výukou náboženství, právem určovat zmíněné obsahy vyučovaného předmětu, udělovat kanonické mise vyučujícím atd., z hlediska zkoumaného tématu však zaměříme pozornost vesměs na státní normy. Součástí kapitoly je i exkurz k tématu konkordátu, který představoval specifický právní dokument ovlivňující mimo jiné i výuku náboženství ve školách.

4.1 Výuka náboženství za tereziánských reforem a Politického zřízení školského

V kapitole o školském systému byla tato dvě období pojednána zvlášť, nicméně pro účel podchycení norem pro výuku náboženství je vhodnější popsat tato dvě období společně, neboť principy i praktické realizace byly téměř totožné.

Felbigerova školská reforma stanovila podobu nižšího školství na mnoho let dopředu. Náboženství zde bylo klíčovým předmětem, proto mu byl ve Felbigerově *Knize methodní* věnován poměrně značný prostor. Jednou ze základních norem bylo stanovení závazné tabelární učební metody, jejímuž objasnění a aplikaci na předmět náboženství byla věnována prakticky celá metodika předmětu. Pevně určen byl i rozvrh látky podle předepsaných knih, přičemž za základ bylo považováno členění podle trojtřídní triviální školy. To se netýkalo pouze katechismu, ale pozornost byla věnována i pamětnému naučení evangelií a některých epištol. Norma tedy předpokládala prakticky každodenní, byť nedlouhé náboženské vyučování, přičemž nejméně dvě

²⁹⁶ Příslušné církevní úřady stanovovaly osnovy a schvalovaly učebnice. Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 339–350.

hodiny týdně musel katecheta náboženství vykládat, zbylé hodiny připadaly na procvičování společně s učitelem. Náboženská cvičení dětí byla omezena na návštěvu kostela a školní modlitby.²⁹⁷

Politické zřízení školské, které vešlo v platnost roku 1805, stanovovalo náplň náboženství následovně: na triviálních školách měly děti získat základní znalosti o náboženství, tedy obsah Vyznání víry a základní modlitby, dále měly ovládat základní principy křesťanské morálky, a mohly tedy v životě zaujímat žádoucí postoje. Hlavním školám byla dána náplň předmětu přesně: vyučováno mělo být náboženství včetně biblických dějin a vysvětlení evangelia. Pro reálné školy nebyl předmět náboženství blíže charakterizován.²⁹⁸

Podrobná pravidla byla ve Všeobecném školním řádu stanovena pro katechety a učitele: duchovní směl látku vykládat, učitel pouze opakovat. I zde byly jasně sepsány povolené postupy a metody, podle nichž měl každý z nich své vyučování vést.²⁹⁹

Politické zřízení školské stanovovalo pro triviální, dívčí a hlavní školy jako učitele náboženství místního duchovního správce nebo kooperátora. Při normálních školách mají působit katecheti dva, neboť zároveň mají vyučovat v učitelských přípravných kurzech.³⁰⁰ Povinnosti duchovního správce ke škole se odvíjely ve třech rovinách, a to jakožto učitele náboženství, morálního vzoru žáků a jako školního dozorce.³⁰¹

Posledním podstatným úsekem pro výuku náboženství je ve Všeobecném školním řádu stanovení povinné přípravy katechetů, kteří si museli osvojit jak materii předmětu, tak i příslušnou metodu.³⁰² Politické zřízení školské výslovně duchovním zakazovalo nastupovat do duchovní správy bez základních znalostí pedagogiky a katechetiky. Diecézní i řeholní klerici museli absolvovat přípravu na příslušné normální škole a prokázat absolutorium vysvědčením. Řeholní klerici klášterů, při nichž nebyla škola, mohli tuto přípravu absolvovat v domácím studiu pod vedením kněze, kterého schválily příslušné nadřízené orgány.³⁰³

Za ustanovování katechetů zodpovídal jednak příslušný ordinariát, a to u těch vyučujících, kteří měli zároveň přednášet v učitelských přípravkách. Ostatní katechety

²⁹⁷ Srov. [FELBIGER, Jan Ignác]. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen*, s. 87–120.

²⁹⁸ Srov. *Politische Verfassung der deutschen Schulen*, odst. 3, § 2-9, s. 14–18.

²⁹⁹ Srov. [FELBIGER, Jan Ignác]. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen*, s. 25–33.

³⁰⁰ Srov. *Politische Verfassung der deutschen Schulen*, odst. 5, § 5, 7, 9, s. 25–27.

³⁰¹ Srov. tamtéž, odst. 11, § 46-48, s. 105–107.

³⁰² Podrobněji k obsahu i metodám výuky srov. kapitulu 5.1.

³⁰³ Srov. *Politische Verfassung der deutschen Schulen*, odst. 8, § 2-4, s. 47–48.

jmenovaly státní úřady.³⁰⁴ Duchovní správci a zároveň katecheti byli rovněž bezprostředním dozorem nad každou triviální a hlavní školou, za školský okrsek zodpovídal příslušný děkan, případně viceděkan. Ti dohlíželi na veškeré vyučování včetně náboženství.³⁰⁵ Biskupské konzistoře měly tytéž pravomoci jako děkani a místní duchovní správci, dále však rovněž dohlížely na pokrok žáků ve zbožnosti a mravnosti a na morálku učitelů. Za tímto účelem pak dostávaly od okrskových vikářů každoroční podrobnou zprávu.³⁰⁶

Tato poměrně rozsáhlá ustanovení stanovila primární podobu výuky náboženství, jež se dále vlivem společenských i politických okolností dále proměňovala.

4.2 Konkordát

Období platnosti konkordátu³⁰⁷ mezi papežským státem a Rakouskem v 19. století znamenal vrchol nezávislosti církve na státu; v žádném případě to však neměla být izolace zcela odloučené instituce, ale postavení jako konstitutivní a nenahraditelné části života společnosti. Nové utváření vztahu církve a státu bylo zahájeno již roku 1849, kdy rakouští biskupové vypracovali sedm dokumentů, v nichž byly shrnuty všechny jejich požadavky k této otázce. Zároveň ustanovili pětičlenný výbor, který měl vést další jednání; ten fungoval až do března 1865 a při utváření nové církevní politiky sehrál rozhodující roli.³⁰⁸

Nejvýraznějším plodem těchto dlouholetých snah o nové postavení církve ve společnosti a vývoje vztahů mezi církví a státem byl právě konkordát.³⁰⁹ Sjednán byl díky vídeňskému arcibiskupovi Josefu Otto Rauscherovi, císařovu vychovateli, a slavnostně podepsán 18. srpna 1855. Papež Pius IX. ho bulou *Deus humanae salutis auctor* ze dne 3. listopadu 1855 prohlásil za platný a patentem z 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z. se stal zákonem. K témuž dni je datován papežský apoštolský list rakouským biskupům. Uzavření konkordátu s sebou přineslo mnoho změn: v 36 paragrafech bylo např. zakotveno, že správa církevního jmění je konkordátem postavena pod církevní zákony, majetek studijního fondu byl prohlášen za vlastnictví církve, katolická církev

³⁰⁴ Srov. *Politische Verfassung der deutschen Schulen*, odst. 9, § 5-6, s. 60.

³⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 3–5.

³⁰⁶ Srov. tamtéž, s. 6–8.

³⁰⁷ Jako konkordát se označuje bilaterální mezistátní smlouva, která definuje postavení katolické církve v daném státu a řeší záležitosti, na jejichž úpravě má zájem jak církev, tak stát. Srov. HRDINA, Antonín. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 400.

³⁰⁸ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 114–115.

³⁰⁹ Srov. MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*. Praha: Česká katolická charita, 1982, s. 300.

směla nabývat neomezeně majetek, biskupové mohli rovněž bez omezení zvát do svých diecézí řeholní řády, jejichž členové pak mohli volně komunikovat se zahraničními kláštery a přijímat do noviciátu dorost dle vlastního uvážení. Biskupům bylo uznáno plné právo řídit vyučování seminaristů i veškeré mládeže,³¹⁰ mohli též spravovat svobodně své diecéze s plnou jurisdikcí nad kněžstvem. Značný význam měl též přesun manželského práva do výhradní církevní pravomoci. Rakousko tím získalo charakter plně katolického státu.³¹¹ Konkordát byl údajně pokládán ze strany Svatého stolce za natolik úspěšný, že se měl stát vzorem i pro konkordáty s ostatními evropskými státy.³¹²

Nejdůležitější ve zkoumané oblasti školství však byl fakt, že církev získala právo přímého dozoru i ve školách zřizovaných státem či jinými institucemi, tedy prakticky nad celým veřejným školstvím;³¹³ takového monopolu v oblasti výchovy a vzdělání už prakticky nikdy v moderních dějinách nedosáhla.³¹⁴

Ve věcech školství konkordát stanovoval, že veškeré vyučování mládeže na veřejných i soukromých školách bude ve shodě s naukou katolické církve; biskupové budou řídit náboženské vyučování mládeže a budou odpovědni za to, aby se v žádném vyučovacím předmětu nevyskytlo nic, co by se přičilo katolické víře a mravům. Všichni vyučující náboženství museli mít kanonickou misi, učitelé pak byli pod církevním dohledem. Museli být bez vady co do víry i mravů; za porušení tohoto předpisu mohli být i odvoláni. Samozřejmostí bylo katolické vyznání všech učitelů, kteří byli prohlášeni církevním stavem – dokonce i jejich porady musely mít náboženský ráz.³¹⁵ Inspektory sice jmenoval císař, ale pouze na návrh biskupů. Ordinariáty mohly rovněž zkoumat veškeré učebnice a pomůcky, zdali odpovídají katolické víře, a dokonce schvalovaly i odměny pro vyznamenané žáky.³¹⁶

Konfesijní charakter školy se projevil i v praktické organizaci: školy byly zřizovány podle převažujícího vyznání žáků v místě. Pokud byly skupiny dvou vyznání přibližně stejně početné, mohly využívat školu společnou, ale učit bylo třeba v paralelních skupinách. Zvláštním zařízením byly tzv. školy pariterní, kde byly vyučovány hromadně děti různých náboženských vyznání; ty však byly možné pouze

³¹⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 74.

³¹¹ Srov. MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*, s. 301.

³¹² Srov. MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 268.

³¹³ Srov. HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*, s. 22.

³¹⁴ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 116.

³¹⁵ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 223–225.

³¹⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 75.

mezi protestantskými konfesemi, katolíkům nebyly povoleny. Rodiče byli povinni posílat děti do školy podle svého vlastního vyznání.³¹⁷

Stát právo ke školám za konkordátu vykonával výhradně ve věcech správních a hmotných a tento stav trval až do roku 1867.³¹⁸ Konkordát byl omezován již před vypovězením: prosincová ústava zaručovala plnou svobodu víry a svědomí a autonomii a samosprávu církví. Provedení těchto zásad normovaly tzv. květnové zákony 47–49/1868 ř. z., kde byla obsažena i úprava vztahu církve ke školám. Podnětem k vypovězení konkordátu se stalo vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti; rakouská strana reagovala prohlášením, že se jedná o zásadní změnu smluvního partnera a tzv. Beustovou depeší ho v červenci roku 1870 vypověděla. Téhož roku pak byly upraveny vnější právní poměry, kdy se církev dostala opět do značné závislosti na státním aparátu.³¹⁹ Zákon 50/1874 ř. z. o zevních poměrech církve katolické nahradil dřívější konkordát a v platnosti zůstal i v období první republiky.³²⁰

4.3 Výuka náboženství v období Hasnerova zákona

Nový poměr církve ke škole byl ještě před vypovězením konkordátu, jak bylo výše zmíněno, kodifikován říšským zákonem č. 48/1868 ze dne 25. května, v němž byly zakotveny hlavní směrnice pro novou školní správu. Tento zákon v § 2 stanovoval, že každá církev může opatřovat a řídit vyučování a cvičení v náboženství svých členů na všech školách a mít k těmto předmětům příslušný dohled. Na dozor jiných předmětů však nemá nárok. Církev mohly zřizovat soukromé školy, pouze však podle státních zákonů (§ 4). Učiteli náboženství mohli být jen ty osoby, které pověřil příslušný církevní úřad (§ 6), jenž rovněž schvaloval učebnice (§ 7).³²¹

Říšský zákon č. 62/1869 ze dne 14. května o pravidlech vyučování ve školách obecných stanovoval, že tyto ústavy mají vést své žáky k mravnosti a nábožnosti, proto byl předmět náboženství uváděn na prvním místě mezi ostatními předměty. Náboženství mělo být vyučováno na školách státních i soukromých, žáci privatisté se měli podrobovat povinným zkouškám na příslušné škole. Vyučování náboženství podléhaly i děti bezkonfesijních rodičů. Podle říšského zákona č. 86/1872 ze dne 20. června bylo

³¹⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 88.

³¹⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 76–77.

³¹⁹ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 36.

³²⁰ Srov. MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 269.

³²¹ Srov. ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství*, s. 11–16.

možno v případě malého počtu žáků třídy slučovat.³²² Znamky z náboženství měly vliv na postup do vyšších tříd a podle § 3 školské novely z roku 1883 nemohl žák ukončit školu, neměl-li alespoň základní náboženské vědomosti; podmínkou bylo rovněž přijetí svátosti smíření a eucharistie.³²³

Katecheti měli své zástupce i v řídicích školských orgánech, jak stanovoval zemský zákon z 24. února 1873: dva zástupci byli členy zemské školní rady, v okresní školní radě byl duchovní zastoupen, sídlilo-li v příslušném okrese více než 2000 osob příslušného vyznání, v místní školní radě pak zasedali duchovní, kteří byli v daném místě ustanoveni. Ve všech případech měli tito zástupci všechna práva a povinnosti ze zákona vyplývající.³²⁴

Církev měla podle zákona o obecných školách právo dozoru nad vyučováním náboženství, každou vizitaci ze strany příslušných církevních úřadů však byla povinna ohlašovat státním úřadům. Bez tohoto ohlášení směl do vyučování vstupovat pouze místně ustanovený duchovní, jenž byl bezprostředním dozorcem nad výukou náboženství v příslušné škole. Okresní a zemští inspektoři směli do hodin náboženství vstupovat, ale výhradně jako hosté, dohlížet směli výhradně na zachování školního řádu.³²⁵

Církev měla rovněž právo stanovovat tzv. náboženské povinnosti mládeže, a to na základě výnosu zemské školní rady č. 11746 z 24. prosince 1872. Zákonným minimem pro katolické žáky byla účast na mši na začátku a na konci školního roku, o každé neděli a svátku a přijetí svátostí třikrát ve školním roce. Na to byl vyhrazen příslušný počet volných půldnů, aby všichni žáci mohli svátosti přijmout. O dispozici žáka přistoupit poprvé ke svátostem rozhodoval katecheta. Učitelé byli povinni bedlivě vykonávat disciplinární dozor nad žáky při všech náboženských úkonech, a to každý ve své třídě, přičemž se měli chovat tak, aby nedávali žákům příčinu k pohoršení. Na školách směly být zakládány dětské katolické spolky a bratrstva, nebylo však povoleno konat v nich jakékoliv finanční sbírky.³²⁶

Katechety v této době stále mohli být především duchovní, jež byli zvláštním způsobem ustanovováni pro službu konkrétním školám. Katecheti středních škol byli

³²² Srov. ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství*, s. 133.

³²³ Srov. PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1902, s. 630–633.

³²⁴ Srov. tamtéž, s. 635–649.

³²⁵ Srov. tamtéž, s. 651–653.

³²⁶ Srov. tamtéž, s. 654–659.

ustanovování na základě konkurzní zkoušky, jež byla promíjena pouze doktorům teologie, na návrh zemské školní rady, příslušného církevního úřadu a ředitele školy ministerstvem kultu a vyučování. Na měšťanské škole mohli být ustanovováni katecheti dle § 3 zákona č. 82 z 20. června 1872 na návrh okresní školní rady, výhradně však tam, kde bylo třeba učit alespoň 16 hodin náboženství týdně. Nebylo-li nutno ustanovovat zvláštního katechetu, vyučovali náboženství místní duchovní správci, a to do tří hodin týdně zdarma, za další hodiny se vyplácela příslušná renumerace. Zvláštní pravidla byla stanovena pro obsazení katechetského místa světským učitelem, což bylo možné jen na zvláštní dovolení církevních úřadů a pouze v případě personální nouze v dané škole.

Katechetská místa byla stejně jako učitelská prozatímní a definitivní, k nimž si mohl podat vyučující žádost až po složené předepsané zkoušce. Vyučovat bylo nutno dle schválených osnov, přičemž bezprostřední dohled nad výukou měl katechetův nadřízený. V závěru každého školního roku byl katecheta povinen podat příslušnému ordinariátu zprávu o prospěchu svých tříd v náboženství a o mravním stavu školy.³²⁷

Ve věcech učitelských práv a povinností při výuce svého předmětu, návštěvě školy, vyučovacích časech, školní kázni, učitelských konferencích atd. byli katecheti povinni řídit se výhradně příslušnými říšskými zákony či zemskými nařízeními a byli prakticky rovni učitelům ostatních předmětů.³²⁸

³²⁷ Srov. PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 69–71.

³²⁸ Srov. tamtéž, s. 659–678.

5. Realizace školní výuky náboženství v období 19. století

Následující kapitola bude věnována nástinu výuky náboženství ve škole, neboť to bylo po většinu zkoumaného období jedním ze základních a klíčových předmětů, jež ovlivňoval celkový směr vzdělání a úroveň školní výchovy. Podstatnější však je fakt, že výuce náboženství ve škole se věnovali téměř výhradně kněží, a to jak diecézní, tak i řádoví, proto tato kapitola k tématu jakéhokoliv řádového školství neodmyslitelně patří.

Kapitola do jisté míry odráží realizaci katechetiky, jak byla vyučována a přednášena na teologických fakultách a později i v rámci teologických studií při jednotlivých diecézních seminářích. Vztahuje se tak velmi těsně k specifickému segmentu dobové pastorální teologie a nabízí vhled do praxe těsně spjaté s tehdy se rozvíjejícími zejména naukovými modely katecheze. S pastorální teologií rovněž souvisí i charakteristika katechety – pastýře, učitele víry a mravů, jak byl v dobovém kontextu tohoto oboru chápán. V neposlední řadě se nabízí mnoho konotací pastorační teorie a praxe v charakteristice dobových učebnic a katechetických pomůcek.

Text bude pro přehlednost členěn do tří částí, v nichž bude v první řadě pojednáno v několika stručných bodech o základních principech a obsazích školní výuky náboženství, v druhé části pak o náboženské výchově, realizované v oné době téměř výhradně formou povinné návštěvy bohoslužeb; tyto dvě složky k sobě přirozeně patří a žádoucího cíle, který náboženská výchova sleduje, nelze dosáhnout bez kterékoliv z nich, navíc byly vzájemně velmi těsně spjaty organizačně a do jistého období i společně klasifikovány a odměňovány. Oddělený výklad je dán pouze snahou o přehlednost. Část třetí se bude krátce věnovat profilu učitele náboženství – katechety, zejména jeho vzdělání, přípravě a případným dalším aspektům jeho služby. Čtvrtá část bude věnována výkladu o školních učebnicích pro nižší školy – katechismech a biblických dějepřevách a jejich vývoji, zejména na českém území. Pozornost bude věnována rovněž učebnicím vyšších škol.

5.1 Výuka náboženství ve škole

Výuka náboženství byla ve zkoumaném období počínajícím tereziánskými reformami realizována jako nedílná součást školního vyučování, která zároveň měla poskytnout žákům jak potřebné penzum znalostí katolické věrouky, tak je měla připravit

pro „dospělý“ křesťanský život. Náboženství bylo vždy, byť různým způsobem klasifikováno a pro členy církví bylo zásadně povinné.³²⁹ Vyučování náboženství zajišťovali primárně kněží, pouze ve výjimečných případech laičtí učitelé, jimž na počátku zkoumaného období nepříslušel samostatný výklad tohoto předmětu,³³⁰ to je zásadní rozdíl od období předchozího, kdy katechismus vysvětlovali učitelé a žáky zároveň připravovali na nedělní křesťanská cvičení, která vedl kněz.³³¹

Základním tématem je obsah předmětu náboženství. Po tereziánské školské reformě stanovoval Všeobecný školní řád, že v triviálních školách bude dětem přednášeno náboženství (ve smyslu věrouky), jeho dějiny a mravouka; hlavní školy měly náplň tohoto předmětu totožnou, byť umožňovaly probrat látku do větší šíře i hloubky.³³² Pro normální školy byla předepsána výuka náboženství podle obvyklého pojetí vyučování obsaženého v diecézním katechismu, biblické dějiny podle příslušné čítanky a rovněž základy mravouky.³³³

V běžné trojtřídce se tedy z náboženství v první třídě zpravidla probírala z malého katechismu³³⁴ témata o víře, naději a lásce a základní modlitby, v druhé třídě bylo vyučování rozšířeno o články k těmto tématům z čítanky a základní obsahy evangelií, ve třetí třídě pak následovala četba prvního dílu biblické dějepavy, výklady nedělních evangelií a tabelární metodou³³⁵ naučení obsahů evangelií a katechismu,³³⁶ to vše při hodinové dotaci zhruba deseti hodin týdně; na hlavních školách pak mezi třemi a šesti hodinami týdně.³³⁷

V pravidelném rozvrhu byla po několik desetiletí výuka náboženství realizována tak, že katechismus i biblická dějepava sloužily jako čítanka, z nichž se pouze některé pasáže žáci učili z paměti. Obsahy evangelií se četly každou sobotu, učitel z nich napsal žákům výtah, naučení víry a naučení mravů, a ti si je museli osvojit; tato témata byla spolu s malým katechismem častým předmětem výroční zkoušky.³³⁸ Při ní bylo

³²⁹ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 21.

³³⁰ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*, s. 61.

³³¹ Srov. HRONEK, Josef. *Katechetika: Duch a forma katolického vyučování náboženského*. Praha: Bohuslav Rupp, 1946, s. 36.

³³² Srov. kapitulu 4 o právním zakotvení výuky náboženství; též srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 184.

³³³ Srov. ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*, s. 98–101.

³³⁴ Srov. kapitulu 5.4.1 o katechismech pro nižší školy.

³³⁵ Ukázkou základní české tabely pro výuku náboženství viz Příloha 2.

³³⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 202.

³³⁷ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 184.

³³⁸ Srov. GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského*, s. 86.

náboženství a výklad evangelia prvním zkoušeným předmětem co do pořadí i co do umístění ve vizitačním protokolu.³³⁹

Po zavedení *Politického zřízení školského* v roce 1806 se obsah výuky náboženství, zvláště na hlavních školách, postupně upravoval. Až dekret dvorské studijní komise z roku 1819 stanovoval jisté cílové standardy: žáci si měli zapamatovat obsahy katechismu, dějiny Starého i Nového zákona a obsahy evangelií tak, aby z nich byli schopni vyvodit „naučení víry a mravů“. Týdenní hodinové dotace zůstaly na triviálních školách stejné, na hlavních školách byl stanoven rozsah mezi dvěma a sedmi hodinami týdně.³⁴⁰

Řádná výuka náboženství byla zavedena rovněž na vyšších školách; v pražské arcidiecézi se např. o to zasloužil první pražský arcibiskup 19. století, Vilém Florentin Salm-Salm. Již krátce po svém uvedení do úřadu vydal pastýřský list týkající se právě tohoto tématu.³⁴¹ Náboženství se na gymnáziích vyučovalo zprvu ve všech třídách každou sobotu odpoledne; záhy po zavedení jednoho zvláštního katechety pro každé gymnázium byla tato praxe opuštěna a náboženství bylo ve stejné časové dotaci jedné hodiny týdně zařazeno do běžného rozvrhu. Vyučovací řečí byla mateřština žáků; obecně se náboženství zřídka učilo v němčině, a to i za národním jazykům nejméně příznivých období, neboť bylo shledáno, že je třeba, aby žáci měli z náboženství nejvyšší možný užitek. Na nižším gymnáziu byly zprvu jako učebnice používány čítanky a katechismy normální školy,³⁴² na vyšším gymnáziu mělo být náboženství vyučováno pomocí četby písemných pramenů křesťanství s hlavními momenty církevních dějin a mravoukou. Od roku 1849 se náboženství na gymnáziích učilo v každé z osmi tříd dvě hodiny týdně, později se osmé třídě dostalo jedné hodiny navíc na úkor řečtiny.³⁴³

Vyučovací metodou byla téměř výhradně zpočátku Felbigerova tabelární metoda, jak bylo výše zmíněno; katechetům bývalo i bráněno, aby příslušnou látku nejen ukládali k memorování, ale vykládali ji,³⁴⁴ i když *Politické zřízení školské*, platné od roku 1806, vyžadovalo výuku, která povede ke křesťanské praxi, nikoliv k pouhému

³³⁹ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 34.

³⁴⁰ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 188–189.

³⁴¹ Srov. NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha: Scriptorium, 2010, s. 18.

³⁴² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 151.

³⁴³ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 31.

³⁴⁴ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 80.

zapamatování informací.³⁴⁵ Tato metoda se však udržela na nižším stupni škol až do poloviny století, na což si stěžovali již tehdejší katecheti.³⁴⁶ Někteří autoři uvádějí, že se sami kněží o výuku náboženství ve svěřených školách příliš nestarali; někdy i výklad náboženství museli provádět učitelé, jimž to dle předpisů nepříslušelo, a katecheta žáky pouze průběžně zkoušel z probrané látky.³⁴⁷ Situaci však nelze generalizovat, neboť závisela na úrovni jednotlivých vyučujících.

I když byly v průběhu zkoumaného období činěny některé pokusy s jinými metodami náboženského vyučování,³⁴⁸ v naprosté většině převažoval naukový model katecheze, jehož cílem bylo vychovat pravověrné křesťany, u nichž porozumění nauce bude motivací ke ctnostnému životu. Metoda otázek a odpovědí poskytovala katechizovaným dobré znalosti důležitých pravd, které si mohli uchovat v paměti a kdykoliv se k nim vrátit.³⁴⁹ Teprve koncem 19. století nastává odklon od dosavadní metody a začíná se rozvíjet metoda syntetická, psychologická; v ní katechismus neměl být východiskem, ale cílem vzdělávacího procesu.³⁵⁰

Osnovy pro předmět katolické náboženství byly výraznějším způsobem přepracovány a vydány roku 1850 a platily prakticky až do roku 1906, kdy byly provedeny dílčí změny pro nižší gymnázia a reálky.³⁵¹ Celkové postavení tohoto předmětu se v rámci osnov proměnilo až s novými školskými zákony v roce 1868, kdy církev byla odpovědná již pouze za výuku náboženství, k níž jako k jediné měla právo dozoru. Náboženství však i nadále zůstávalo povinné a církev měla právo zadat „cvičení v náboženství“, o nichž bude pojednáno níže.³⁵²

Hodinová dotace pro předmět náboženství byla stanovena na všech stupních škol na dvě hodiny týdně,³⁵³ přičemž nižšímu stupni škol přináležela výuka základů katolické věrouky, biblických dějin a mravouky, do nichž byla integrována i příprava na přijetí svátosti smíření a eucharistie. Gymnázia měla stanoveno rozvržení látky

³⁴⁵ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 187.

³⁴⁶ „Náboženství tak, jak žádala důstojnost předmětu, se neučilo. Dostačilo, když uložili žáci katechismus do paměti. Aby se vzdělávala mysl a šlechtilo se srdce, toho málo bylo dbáno.“ ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 72.

³⁴⁷ Srov. HAVELKA, Emanuel. *Ze života konkordátního učitele*, s. 19.

³⁴⁸ Jednalo se především o pokusy postavit výuku náboženství na osnovu biblických dějin; první pokusy byly činěny v Německu a měly ohlasy i v našich zemích; zde byl jedním z velkých propagátorů František X. Blanda, docent katechetiky a pedagogiky na pražské teologické fakultě. Srov. HRONEK, Josef. *Katechetika*, s. 37; též srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 215.

³⁴⁹ Srov. ZIMMERMANNOVÁ, Marie. *Modely katecheze v historii i aktuálně*. *Cesty katecheze*. 2010, 2(4), s. 20

³⁵⁰ Srov. HRONEK, Josef. *Katechetika*, s. 42.

³⁵¹ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 518–519.

³⁵² Srov. tamtéž, s. 240–245.

³⁵³ Srov. HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*, s. 127.

následovně: první ročník opakoval základy věrouky a mravouky, druhý ročník se věnoval liturgice, třetí a čtvrtý biblickým dějinám. Látka pátého ročníku obsahovala základy katolické apologetiky, v šestém ročníku se prohlubovala věrouka, sedmý ročník probíral mravouku a osmý církevní dějiny.³⁵⁴

Od roku 1872 se na škole povinně vyučovalo náboženství, pokud zde bylo alespoň dvacet žáků příslušného vyznání; pokud tohoto počtu nebylo dosaženo, vyučovat bylo možno na náklady příslušné církve. Pokud se náboženství nevyučovalo, musel si žák přesto obstarat výuku náboženství své konfese a ve škole se vykázat příslušným vysvědčením. Privatisté museli mít toto vysvědčení od kněze, který je náboženství učil, povinně.³⁵⁵

Ministerstvo kultu a vyučování si bylo vědomo nedostatků ve výuce náboženství v předešlém období, proto ve svém výnosu z 24. března 1865 podalo některé podněty k úpravě pojetí náboženské výuky. Vyučováním náboženství mělo být rozdíleno křesťanské přesvědčení, čehož se však nedosáhne suchým memorováním pouček a zanedbáváním výchovy rozumu a citu žáků. Ti jsou navíc objemem učiva značně přetěžováni, proto se často odpor k výukovému předmětu přenesl i na vnitřní hodnotu náboženství samého; je třeba proto zásadním způsobem upravit i učebnice. Ordinariátům byl pak předložen návrh, aby katecheti mohli absolvovat zkušební učitelský rok na vybrané střední škole, kde by jim byla poskytována zvláštní metodická podpora.³⁵⁶

Návrhy zde podávané však ve valné většině realizovány nebyly a náboženství tak zůstalo na stejné rovině jako ostatní vyučovací předměty, k čemuž nemalou měrou přispívali i sami katecheti, kteří vyučovali náboženství právě tímto způsobem. Vědomí jejich určité stavovské nadřazenosti nad ostatními učiteli neposilovalo kolegiální vztahy. Katecheti se nesnažili žákům porozumět a vychovávat je a mimo školu si jich téměř nevšimli. Drželi se navíc často zastaralých učebních metod, které neodpovídaly ani potřebám doby, ani cílům, k nimž měla žáky výuka náboženství dovést.³⁵⁷ Samotné školy, zejména praktického zaměření, pak někdy o vytvoření základů hlubšího

³⁵⁴ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 41.

³⁵⁵ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 520–522.

³⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 527–528.

³⁵⁷ Srov. KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991, s. 227–228.

křesťanského života u svých žáků ani nestály; dostačovalo osvojení si základních pravd víry a přivyknutí si křesťanské praxi, která nemusela stát na osobních základech.³⁵⁸

Církev na jednu stranu mohla být s plody náboženské výuky spokojena: výuka katolického náboženství pokrývala prakticky kompletní populaci, bylo proto možno předpokládat, že společnost zůstane většinově katolickou, neboť většina lidí projde základním náboženským poučením. Roku 1891 však biskupové v pastýřském listu prohlásili, že v dnešní škole nelze s úspěchem křesťanskou víru pěstovat.³⁵⁹ Systémová a masová vědomostní výuka bez hlubšího pěstování osobní víry tedy nenesla ovoce; na druhé straně prakticky neexistovala možnost, jak tento stav přímo ve školách zlepšit.

5.2 Náboženská výchova a uvádění do křesťanské praxe

Jak již bylo výše řečeno, náboženská výchova ve smyslu uvádění do křesťanské praxe se ve zkoumaném období nedá oddělit od školní výuky náboženství, neboť s ní tvořila jeden integrální celek. Ten sice počítal se součinností a podporou rodiny a farnosti, na druhou stranu školní kolektiv byl pro tehdejší děti přirozenou sociální skupinou, v níž prožívaly jak školní život, tak i život v církvi, což např. v dnešní době není prakticky možné.

Provázanost náboženského života a školy je faktem, jehož původ sahá až k samotným počátkům společného školního vzdělávání, tedy ke katedrálním a klášterním školám, a kontinuálně se vyskytuje v celých dějinách školství. Tereziánské školní reformy proto zcela samozřejmě počítaly s faktem, že výuka náboženství, tedy katechismu a biblických dějin, bude doplněna pravidelnou návštěvou bohoslužeb povinnou pro veškerou školní mládež.

Zpočátku žáci povinně navštěvovali kostel dvakrát denně, před vyučováním i po něm, pokud to okolnosti dovolovaly. Za Josefa II. však byla povinná odpolední návštěva kostela zrušena.³⁶⁰ O nedělích a svátcích pak návštěvě kostela předcházela exhorta přednášená katechetou.³⁶¹ Posuzování návštěv kostela školáky a úroveň

³⁵⁸ „Náboženství jest předmět, kterýž ... na věcnici ani mudrce a tím méně teology vzdělati nemá, dostačuje a shoduje se s předepsaným účelem, když se křesťansko-katolické náboženství přiměřeně zdravému rozumu, Písmu svatému, všeobecné křesťanské církve výrokům a svatých otcův podáním, se osvojí, s nejpřednějšími příběhy z církevního dějepisu sprovází, a v neděli a v svátek držanými, se službami božími žákům zvyk křesťanského života vštíjí.“ MICHL, Josef Václav Justin. *Slowo o českých věcnicech w Rakownjce a Liberce*. Praha: Kronbergowa wdowa a Weber, 1839, s. 44.

³⁵⁹ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*, s. 126–127.

³⁶⁰ Srov. HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*. Díl 5, s. 106.

³⁶¹ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 155.

a frekvence opakování katechismu ve svěřených školách bylo v této době rovněž významnou složkou zkoumání činnosti duchovních při povinných školních vizitacích. Samozřejmostí byla modlitba před vyučováním i po něm.³⁶²

V rámci výročních zkoušek, kde bylo náboženství prvním předmětem co do pořadí i významu, byli podle Ustanovení o školních zkouškách a odměnách žáci nižších škol oceňováni mimo jiné i za „pravou zbožnost“; hodnotitelem byl učitel, který je měl v kostele pečlivě sledovat. Oceněné dítě mělo mít dobré znalosti katechismu, projevovat přiměřený náboženský cit, slušně se chovat na bohoslužbách, s nefalšovanou zbožností přijímat svátosti a bratrsky vést k témuž své spolužáky.³⁶³

I pro vyšší školy byla již od počátku stanovena pravidla pro náboženský život studující mládeže, která sestavil převážně člen dvorské studijní komise Karl Heinrich Seibt. Každý měsíc chodili všichni studenti ke zpovědi a přijímání. Pokud byl v daném měsíci mariánský svátek, stanovilo se svaté přijímání na tento den, jinak kvůli možnosti dosáhnout plnomocných odpustků připadlo na první neděli v měsíci. Rozvrh zpovědních dní byl zpočátku přesně stanoven a doporučen. Bylo pravidlem, že učitelé své žáky nezpovídali, ale při přijímání každý sloužil pro svou třídu mši. V neděli a ve svátek každý učitel vykládal evangelium, poté následovala společná mše svatá, ve všední dny byla pro studenty návštěva kostela povinná.³⁶⁴

Později byly tyto podmínky uvolněny; do kostela studenti museli sice chodit stále každý všední den, o nedělích byli povinni zúčastnit se i zvláštních exhort, ke svátostem však přistupovali již jen šestkrát v roce, přičemž museli svým třídním učitelům odevzdávat zvláštní potvrzení o přijetí svátostí.³⁶⁵ Tyto povinnosti byly později ještě několikrát potvrzeny; povinnost svátostí smíření již pouze třikrát do roka byla znovu potvrzena roku 1821,³⁶⁶ povinné bohoslužby s disciplinárním dozorem profesorů byly zavedeny roku 1827.³⁶⁷

Následující desetiletí přinesla další drobná uvolnění, nicméně celkový charakter náboženské výchovy zůstal nezměněn. V roce 1831 byla zrušena docházka dětí na mši v ty všední dny, kdy byla tuhá zima, a mělo být postaráno i o to, aby děti mohly

³⁶² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 204–206.

³⁶³ Srov. ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*, s. 145–146.

³⁶⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 151.

³⁶⁵ Srov. tamtéž, s. 235.

³⁶⁶ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*, s. 230.

³⁶⁷ Srov. tamtéž, s. 321.

v kostele sedět a nemusely stát na chladné dlažbě. Roku 1848 bylo nařízeno, aby byly společné bohoslužby přizpůsobeny věku, zdraví a rozumu dětí a také ročnímu období.³⁶⁸

Podrobně byla nově tato „náboženská cvičení katolická“ upravena vzhledem k velkým změnám ve školním systému roku 1870. Závazně byla předepsána modlitba před vyučováním a po něm, návštěva mše ve všední den, mše spojená s exhortou o nedělích a svátcích. Slavné bohoslužby byly konány na začátku a konci školního roku, případně na svátek sv. Aloise Gonzagy. Svátosti byly přijímány třikrát do roka, a to na začátku a konci školního roku a o velikonocích, kdy se zároveň konaly i další pobožnosti. Povinná byla i procesí o svátku Božího těla.

Na velikonoční exercicie měl ředitel vymezit nejméně dva dny; žáci se jich účastnit museli, pokud si jejich rodiče výslovně nepřáli opak. Neúčast však neměla mít vliv na známku z náboženství. Po dohodě s katechety mohli ředitelé od účasti na náboženských cvičeních osvobodit ty žáky, kteří žili ve větší vzdálenosti od školy, byli chatrného zdraví nebo neměli dostatečný oděv; ti pak však měli doložit, že se povinných bohoslužeb zúčastnili jinde.³⁶⁹

Učitelé byli zavázáni k disciplinárnímu dohledu nad žáky shromážděnými k náboženským cvičením. Zejména na konci století v liberálním prostředí tehdejší české společnosti však působilo negativně, když učitelé, kteří zůstávali katolíky pouze formálně, aby si udrželi svá místa, chodili na pravidelné bohoslužby, kde se snažili působit zbožným dojmem. Dávali tím příklad jistého pokrytectví, což na náboženskou výchovu jejich studentů mělo nesporně negativní vliv.³⁷⁰

Zvláštní rozsáhlou otázkou by bylo pojednání přípravy ke svátostem, zvláště svátosti smíření a eucharistie. Stručně lze říci, že ve zkoumaném období tyto přípravy neprobíhaly v rámci farnosti, nýbrž během školního vyučování v hodinách náboženství, a to podle příslušných osnov, v nichž byla svátostná příprava standardně obsažena, využívány byly tedy výše zmíněné vyučovací metody. I v případě mimořádných okolností, jež musel příslušný církevní úřad ohlásit správci školy, měl přípravy vést příslušný učitel náboženství, nejvýše v rozsahu několika týdnů, a to ve školních prostorách.³⁷¹

³⁶⁸ Srov. MORKES, František. *K historii českého církevního školství*.

³⁶⁹ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 520–522.

³⁷⁰ Srov. MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*, s. 302.

³⁷¹ Srov. ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství*, s. 50.

5.3 Katecheta

K tématu náboženské výuky a výchovy na školách patří za všech okolností otázka profilu a úrovně vyučujících katechetů. I nyní je tedy třeba alespoň stručně zmínit, zdali byli katecheti ve školách alespoň částečně podobni idealizovanému prototypu, jaký vidíme na dnes již nedochovaném náhrobku Johanna Michaela Wankeho z roku 1816, kde čteme charakteristiky povýtce pedagogické a na němž je tento jistě zasloužilý muž obklopen dětmi s katechismy v rukou, které vyučuje a jež mu vděčně líbají ruce,³⁷² nebo byla-li realita odlišná.

Nároky na katechetu byly a jsou prakticky neměnné, a takové osobnosti měly být vychovány i z adeptů této služby na konci 18. a v 19. století. Dobrý katecheta měl disponovat předpoklady po stránce náboženské, tedy měl být zralou náboženskou osobností s otcovským vztahem ke svým svěřencům, kteří by pak rádi napodobovali jeho příklad, měl být přiměřeně intelektuálně formován, být znalý metod katecheze a disponovat alespoň minimálním pedagogickým talentem, nakonec musel být pro konání katechezí církevně pověřen řádným ustanovením. Všechny tyto podmínky příprava a formace průběžně zohledňovala.³⁷³

Teoretická katechetika se jako předmět v rámci teologické fakulty ocitla po Rautenstrauchově reformě roku 1774 spolu s ostatními praktickými disciplínami v rámci nově ustanovené pastorální teologie v závěrečném ročníku jako jeden z vrcholů celého studia.³⁷⁴ Po úpravách teologického studia v roce 1804 a 1812 však byla katechetika z rámce pastorální teologie vyškrtuta a nutné teoretické znalosti získávali budoucí kněží výhradně jako suplement praktického katechetického výcviku.³⁷⁵ Ten katecheti, jež měli působit po tereziánských reformách na školách, absolvovali zcela jinde. Kandidát kněžství v generálním semináři byl uváděn do metodiky školní výuky náboženství a tzv. rozumové katechetiky v kurzech při normální škole, v Praze tedy při malostranské normálce. Zde byla již roku 1780 zřízena profesura české katechetiky, jež byla svěřena P. Aleši Pařízkovi, budoucímu řediteli této školy, dlouholetému katechetovi a autoru první české metodiky vyučování náboženství.³⁷⁶

³⁷² Na náhrobku se nalézal nápis tohoto znění: „*Hier ruhet der Kinderfreund Herr Joh. Michael Wanke, Weltpriester und Schuldirektor...*“ Srov. NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Náboženství v 19. století*, s. 42.

³⁷³ Srov. HRONEK, Josef. *Katechetika*, s. 50–55.

³⁷⁴ Srov. KUCHAROVÁ Hedvika – NEŠPOR Zdeněk R. *Pastor bonus seu idea (semper) reformanda. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. Český časopis historický*. 2007, **105**(2), s. 370.

³⁷⁵ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 130.

³⁷⁶ Srov. tamtéž, s. 143.

Aby však byli budoucí kněží dobře připraveni, zkoušeli vést v posledním ročníku své formace pod vedením prvního vicerektora praktické nedělní katecheze gymnaziální mládeže,³⁷⁷ zřejmě i v českém jazyce, neboť generální semináře pěstovaly kvůli uplatnění v pastoraci i jazyky běžné mezi věřícími, v našem prostředí tedy češtinu.³⁷⁸ Žádný kandidátů kněžství pak nemohl být svěcen, pokud nezískal vysvědčení o zkoušce z katechetiky a pedagogiky z kurzu při normální škole. Výjimku tvořili pouze klerici řádu piaristů, neboť ti toto vzdělání absolvovali průběžně po celou dobu své formace.³⁷⁹

V nových metodách však bylo třeba vzdělat i kněze, kteří již v praxi působili; proto byly zřízeny zvláštní kratší kurzy při hlavních školách, které bylo třeba v relativně nedlouhém čase absolvovat.³⁸⁰

Po zrušení generálních seminářů pak byla výuka teoretické katechetiky i praktické metodiky přenesena na diecézní biskupské semináře, kde byla umístěna opět do posledních praktických ročníků a postupně dosáhla časové dotace až pěti hodin týdně; praxe byly konány na normální, případně hlavní škole v místě, kde se seminář nalézal.³⁸¹

Základní normou, jež se vztahovala i k výuce náboženství, byl Všeobecný školní řád z roku 1774. Věnoval se rovněž vyučujícím náboženství a tato pravidla zůstala prakticky v platnosti po dlouhá desetiletí. Vyučovat náboženství byli oprávněni výhradně kněží; od hlavních škol výše měli být ustanoveni zvláštní katecheti, buď z řad vyučujících, nebo externisté, jež měli vyučovat náboženství po dobu nejméně pěti hodin týdně. V praxi mívala normální škola ředitele i katechetu, na hlavních školách a větších školách městských byl ředitel školy zároveň katechetou;³⁸² jejich platy byly vyměřeny velmi skromně, byly stále však značně vyšší než u učitelů.³⁸³ V triviálních školách pak vyučovali duchovní příslušné farnosti, jež museli disponovat již zmíněným osvědčením. Schopní katecheti pak byli ve farní správě i upřednostňováni: kdo se v katechezi a v péči o školy osvědčil, měl mít přednost při obsazování uvolněných obročí státního patronátu.

³⁷⁷ Srov. BASTL, Ondřej. Formování „josefínských“ kněží a otázka generálních seminářů. *Historie – Otázky – Problémy*. Od barokní piety k interiorizaci víry? Problémy katolického osvícenství. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009, 1(2), s. 114.

³⁷⁸ Srov. STRNAD, Emanuel. *Vlastenecký učitel*, s. 37–38.

³⁷⁹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 220–221.

³⁸⁰ Srov. GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského*, s. 26.

³⁸¹ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 223–225.

³⁸² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 141

³⁸³ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 140.

Katechety měli podporovat, zejména na vesnicích a v menších městech, učitelé; těm však nepříslušelo náboženství vykládat, ale výhradně nacvičit se žáky z paměti příslušné vyložené partie a opakovat s nimi pomocí otázek. Učitelé proto měli hospitovat na hodinách náboženství, pozorně vyslechnout katechetovy výklady a důkladně si je zapamatovat; katecheti jim měli pravidelně zadávat příslušné úseky katechismu k procvičení.

Předpis pamatoval i na venkovské školy, kde mohlo dojít k situaci, že příslušný kněz nebude stačit obcházet všechny příslušné školy, aby měl alespoň jednu hodinu náboženství týdně. V takovém případě pak musel o této okolnosti neprodleně zpravit své nadřízené, kteří požádali představené nejbližšího kláštera, aby bezplatně uvolnili jednoho či několik řeholníků pro katecheze v dané farnosti.³⁸⁴

Gymnázia měla rovněž zvláštní katechety, kteří nepodléhali systému třídního učitelství, vyučovali náboženství na celém ústavu a rovněž měli povinnost vést školní bohoslužby. Gymnaziální katecheta měl být diecézním knězem, pokud ústav nebyl zřizován některým řeholním řádem, a měl nárok na odměnu 200 zlatých ročně. Tento stav se udržel až do Exner-Bonitzových reforem.³⁸⁵

V první polovině 19. století tvořili katecheti nezanedbatelné procento z celkového počtu učitelů, a to zhruba jednu třetinu celkového stavu.³⁸⁶ Byli do jisté míry považováni za elitu, a to nejen pro svou příslušnost k duchovnímu stavu; jak bylo výše zmíněno, katecheti bývali v některých případech i řediteli škol, náboženství samo o sobě bylo považováno za základní a do jisté míry preferovaný předmět, navíc měli určitá „privilegia“. Ministr Thun například roku 1850 vyhláškou zavedl pravidlo, že pokud se jakékoliv katechetovy návrhy nesetkají s příznivým ohlasem u ředitele, může o nápravu žádat svého biskupa.³⁸⁷ Negativně vnímáno bylo i časté protekční obsazování výnosnějších učitelských a ředitelských míst na hlavních a reálných školách kněžími, kteří neměli pro tento typ škol řádnou aprobaci, ale diecéze nebo řády pro ně neměly místo v duchovní správě a vyjednaly jim alespoň tuto pozici.³⁸⁸

Ani mezi sebou si však katecheti nebyli rovni: jejich „společenské postavení“ bylo určováno typem školy, v níž působili. Je sice přirozené, že zvláště v druhé polovině 19. století byly na katechety gymnázií, reálek a učitelských ústavů kladeny

³⁸⁴ Srov. ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*, s. 103–104.

³⁸⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 141.

³⁸⁶ Srov. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*, s. 78.

³⁸⁷ Srov. tamtéž, s. 96.

³⁸⁸ Srov. GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského*, s. 62–63.

vyšší nároky, markantní rozdíly nejen platů, které byly diferencovány stejně jako platy učitelské, ale i například společenské titulatury však mohly způsobit mnohá nedorozumění a problémy.³⁸⁹

Konkordát pro katechety jako takové neznamenal velkou změnu: náboženství ve školách směl stále jako dříve vyučovat pouze kněží na základě příslušné kanonické mise;³⁹⁰ podstatněji se promítl do postavení a vzdělání učitelů, neboť učitelské kurzy měly zohlednit, že hlavním vyučovacím předmětem je náboženství. Těžiště učitelské přípravy tedy spočívalo nejen na studiu věrouky, ale na praktických metodikách opakování náboženského učiva a příprav žáků na náboženskou hodinu a na praktických cvičeních v dozoru při náboženských obřadech a základním výcviku regenschoriho a kostelníka.³⁹¹

V tomto období však katechetům, zejména na vyšších školách, přestala dostačovat aprobace pouhé výuky náboženství. Po reformě zkoušek pro gymnaziální učitelství³⁹² i katecheti potřebovali získat aprobaci pro další gymnaziální předměty; spolu s náboženstvím museli být způsobilí vyučovat klasickou filologii, zeměpis a dějepis nebo matematiku a fyziku na obou stupních gymnázia, filosofickou propedeutiku, němčinu nebo zemský jazyk.³⁹³

S konzervativní novelou školského zákona z roku 1868 se objevila poprvé teoretická možnost, že náboženství nemusí vyučovat výhradně kněz; novela stanovovala, že ředitelem školy může být jen ten učitel, který prokáže, že má způsobilost vyučovat náboženství vyznání, k němuž přináleží většina žáků.³⁹⁴ Tato možnost však nikterak výrazně neprolomila hegemonii kléru při výuce náboženství ve školách a s laickými katechety se bylo možno setkat jen velmi zřídka, a to spíše jako s nouzovou krátkodobou variantou v případě náhlé absence příslušného duchovního.

Posledním bodem, jehož je zajímavé si povšimnout, je hrazení nákladů na výuku náboženství. Celou první polovinu 19. století přispívali na výuku náboženství na triviálních školách věřící, pokud na odměnu katechetovi nepamatoval patronát. Podrobnější předpisy byly stanoveny až se školskými zákony 1868 a jejich dalšími novelami. Roku 1872 bylo stanoveno, že za vyučování náboženství v prvních třech třídách katechetovi žádné náhrady nepřísluší, kde bylo ve škole více tříd, mohl být

³⁸⁹ Srov. PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 81.

³⁹⁰ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 33.

³⁹¹ Srov. HAVELKA, Emanuel. *Ze života konkordátního učitele*, s. 87.

³⁹² Srov. kapitola 3.3.2.

³⁹³ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 154–155.

³⁹⁴ Srov. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 268–276.

ustanoven zvláštní katecheta a náklad na něho hradili věřící příslušné obce. Roku 1888 bylo stanoveno, že vyučování náboženství nad rámec trojtřídní školy v místě bylo honorováno, za výuku ve vzdálenějších školách měla katechetovi být uhrazena doprava a náklad na vyučování z okresní školní pokladny. Pokud nevyučovali duchovní – další doklad teoretické možnosti laických katechetů –, přísluší hodiny náboženství učitel, který obdržel zvláštní odměnu deset zlatých ročně. Na gymnáziích byli katecheti odměňováni ze stejných zdrojů a přibližně ve stejné výši jako ostatní profesori, a to po celé sledované období.³⁹⁵

5.4 Katechismy a ostatní učebnice náboženství

Katechismem je dnes nazývána zpravidla kniha, která je podkladem pro výuku křesťanské nauky a má být jejím souhrnem.³⁹⁶ Za „zlatou éru“ katechismu lze považovat období po tridentském koncilu až do 20. století, samotný pojem je však mnohem starší. Primárně znamenal vyučování před křtem zahrnující výklad symbola a otčenáše a katechismem nazýval křestní katecheze již sv. Augustin. Od středověku se katechismem nazýval poslech katechezí a katechetických kázání, jednalo se tedy o určité vyučování věřících, teprve později se vžilo toto označení jako název knihy.³⁹⁷

Souhrny nauky existovaly už před tridentským koncilem, ale jejich rozkvět nastal až jako reakce na reformaci. Prvenství v šíření tohoto nového literárního druhu náleželo Martinu Lutherovi, který v reakci na absenci náboženského vzdělání tehdejších křesťanů připravil příručky pro kazatele a kněze, jež měly posloužit pro výuku církevní nauky. Luther napsal katechismy dva, tzv. malý pro výuku na venkově a tzv. velký, který obsahoval teologický výklad formulí. Oba vyšly v roce 1529.³⁹⁸

Katechismů existovalo mnoho typů; nebyly odlišné jen pro jednotlivé cílové skupiny, ale i pro uživatele – existovaly katechismy pro soukromou četbu, pro kněze, misijní katechismy atd. Měly však prakticky totožnou strukturu: symbolum, dekalog, výklad modliteb a svátostí, a to v nejrůznějších kombinacích.³⁹⁹ Jako první použil název katechismus Georg Witzel v roce 1535 pro své dílko *Catechismus Ecclesiae*. Velkým

³⁹⁵ Srov. GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského*, s. 135.

³⁹⁶ Srov. heslo Katechismus, in: RAHNER, Karl a VORGRIMLER, Herbert. *Teologický slovník*. Praha: Zvon, 1996, s. 127.

³⁹⁷ Srov. heslo Katechismus, in: *Lexikon für Theologie und Kirche (LThK)*. Bd. 5, Hermeneutik bis Kirchengemeinschaft. Freiburg im Breisgau: Herder Verlag, 1996, sl. 1311–1312.

³⁹⁸ Srov. DŘÍMAL, Ludvík. Katechismus jako nástroj katechézy: význam a limity. In: *Acta Facultatis Theologicae Universitatis Comenianae Bratislaviensis*, 2004, **IV**(1), s. 26.

³⁹⁹ Srov. heslo Katechismus, in: *LThK*. Bd. 5, sl. 1313.

autorem byl Petr Canisius, který sestavil celkem tři katechismy: *Summa doctrinae christianae* s 233 články (poprvé vyšel ve Vídni roku 1555), dále *Catechismus minimus* (Ingolstadt, 1556) a *Catechismus minor seu Parvus Catechismus catholicorum* (Köln, 1558). První byl určen pro studenty teologie, druhý pro děti a třetí pro mládež. Velký význam měl katechismus vydaný z rozhodnutí tridentského koncilu pod záštitou papeže Pia V., který vyšel roku 1566 jako *Catechismus ad Parochos* a od roku 1567 nesl titul *Catechismus Romanus*. V této době však vznikaly nejrůznější katechismy po celé Evropě;⁴⁰⁰ v italštině vznikly v roce 1598 jako přepracování Římského katechismu dva katechismy kardinála Roberta Bellarmina.⁴⁰¹

Nejvýznamnější katechismy 17. a 18. století vznikaly ve Francii. Jmenovat lze diecézní katechismus z roku 1687 Jacques-Bénigne Bossueta, biskup v Meaux, soukromým katechismem byl *Grand Catéchisme historique* z roku 1683 Clauda Fleuryho. Ten měl charakter jakési biblické dějepavy; nebyl to už potridentský apologetický katechismus.⁴⁰²

Koncem 18. století se katecheze přesunula primárně do škol, proto vznikaly specifické typy školních katechismů doplněné biblickými dějinami. Touha po jednotných katechismech dala vzniknout několika rozličným titulům: ve Francii se objevil roku 1806 tzv. „Napoleonský jednotný katechismus“, v okruhu Rakouska byl klíčovým autorem Jan Ignác Felbiger, jenž přepracoval v roce 1777 díla Ignaze Parhammera a Benedikta Straucha do titulu *Katechismus mit Fragen und Antworten zum Gebrauch in den Kaiserlich-Königlichen Staaten Österreichs*. Zmínit je třeba i dílo jezuity Josefa Deharba, jehož katechismy v německy hovořícím prostoru došly rovněž velkého rozšíření.⁴⁰³

Následující stránky budou věnovány katechismům, jež byly po tereziánské školské reformě předepsány pro školy na českém území, zmíněny budou i snahy přepracovat první katechismy podle dobových potřeb; tento vývoj bude popisován v rámci celého 19. století. Závěr bude věnován rovněž nezbytnému protějšku školních katechismů tohoto období, tedy biblickým dějepravám.

⁴⁰⁰ Srov. heslo Katechismus II. in: *Theologische Realenzyklopädie* (ThR). Bd. XVII, Jesus Christus V – Katechismuspredigt. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1988, s. 730.

⁴⁰¹ Srov. HRONEK, Josef. *Z dějin katechismu: Nástin vývoje katechismu od počátečních jeho prvků až do doby přítomné*. Praha: Nakladatelství Kropáč a Kucharský, 1939, s. 26.

⁴⁰² Srov. heslo Katechismus, in: *LThK*. Bd. 5, sl. 1314; dále srov. heslo Katechismus II. in: *ThR*. Bd. XVII, s. 731.

⁴⁰³ Heslo Katechismus II. in: *ThR*. Bd. XVII, s. 733–734.

5.4.1 Vývoj katechismu pro nižší školy

Pojednání o základních katechismech, které byly od tereziánské školské reformy předepsány pro školní katechezi, je nutno znovu začít od zmínky o Janu Ignáci Felbigerovi, vlastním tvůrci zmíněné reformy, autoru všeobecného školního řádu zavedeného od roku 1774⁴⁰⁴ a podrobné metodiky s názvem *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen* z roku 1775. V ní bylo obsaženo pojednání „o katechisování“, tedy o obecných zásadách vyučování, v druhé části pak mimo jiné pojednával o speciální metodice „vyučování náboženství“. Zde byly jmenovány předepsané knihy, jichž se má při výuce náboženství používat. Pro nejmenší děti byl určen slabikář, který vyšel prvně česky roku 1775 pod názvem *ABC aneb Slabikář* a obsahoval základní pravdy víry, kterým se nejmenší děti měly naučit společně se základními modlitbami. V závěru bylo obsaženo i několik mravních naučení ve formě krátkých textů.

Vlastní učebnicí pro triviální školy byla tzv. *Knihka ku čtení* ve dvou dílech, které vyšly česky poprvé v letech 1776 a 1784. Byla to praktická čítanka, která obsahovala jak modlitby a pravdy víry, tak i biblické dějiny, obsahy knih Písma a návody, jak se chovat v různých životních situacích, tedy základní prvky mravouky.

Základem pro vlastní katechismy byl tzv. „zaháňský“ Felbigerův katechismus, který vyšel ve Vídni v kratší verzi roku 1772 a v plném znění o rok později. Felbiger sám pracoval na jejich vylepšení, a tak po nařízeném zavedení jednotných katechismů roku 1777 vyšly o rok později i jejich české překlady, pro něž se ujal označení „císařské“ katechismy.⁴⁰⁵

Nejdříve vyšel *Veliký katechismus s otázkami a odpověďmi*. Ten byl sestaven na základě Canisiova katechismu a zahrnoval kromě otázek a odpovědí i obsáhlý výklad jednotlivých článků s odkazy na Písmo, případně i jiné prameny; určen byl pokročilejším žákům, případně jako pomůcka pro učitele.⁴⁰⁶ Jeho odvozením byl *Katechismus malý s otázkami a odpověďmi pro nejmenší děti*: ten měl strukturu stejnou a obsahoval výhradně otázky a stručné odpovědi. Nejobsáhlejší bylo vyznání víry s téměř sedmdesáti otázkami, další části mají okolo deseti otázek, oddíl o svátostech pak jenom dvě otázky. V závěru jsou připojeny modlitby ranní, večerní, Anděl Páně, před jídlem, po jídle, před vyučováním a po něm.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 139.

⁴⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 163–168.

⁴⁰⁶ Pracujeme sice s velmi pozdními vydáními, ale vzhledem k tomu, že do těchto titulů nebylo možno zasahovat, můžeme i tyto verze považovat za poměrně věrné kopie prvních vydání.

⁴⁰⁷ *Malý katechismus s otázkami a odpověďmi*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1862.

Posledními předepsanými pomůckami byly *Čtení a Epištoly jakož i Evangelia na všechny neděle a svátky přes celý rok*, jež vyšly česky poprvé roku 1776 a byly mnohokrát přetiskovány. Užívány byly k procvičení čtení a k naučení určitých pasáží Písma z paměti. Poslední doplňkovou pomůckou k výuce náboženství bylo *13 katechetických písní*, které měly být zpívány na začátku a na konci vyučování a které obsahovaly základní pravdy víry. V němčině vyšly poprvé roku 1773, do češtiny však přeloženy nebyly.⁴⁰⁸

Až do druhé poloviny 19. století byly v českých diecézích užívány předepsané katechismy, které byly sestaveny dle modelu Petra Canisia. Ten se však postupem času začal ukazovat jako pro školu nevhodný, a tak již od 40. let začaly zaznívat z řad katechetů hlasy, jež požadovaly buď úpravy a dodatky ke katechismům stávajícím, nebo stále více přímo nově sestavený katechismus. V těchto požadavcích se často ozýval návrh sestavit katechismus na základě biblické dějepavy, neboť to měla být metoda nejprůměrnější dětskému věku.⁴⁰⁹

Jako reakce na tyto požadavky byl doporučován poměrně obsáhlý *Katechismus pro obecní lid a odrostlou a dospělejší školní mládež* Karla F. Hyny. Katechismus se v úvodu stručně věnoval biblickým dějinám, aby skrze výklad o Písmu došel k naukovým článkům.⁴¹⁰ Záhy se však objevují další nové pokusy.

Typickou ukázkou byl *Katolický katechismus v otázkách a odpovědích čili Rukověť u přednášení a vysvětlování katechismu* Antonína Hejbala.⁴¹¹ Rozdělení katechismu bylo obvyklé, formálně byl upraven do podoby fiktivních dialogů; autor zřejmě uvažoval o využití při vyučování, nicméně délka jednotlivých kapitol to znemožňovala. Tento katechismus však došel velké obliby, v neposlední řadě i pro svou nízkou cenu.⁴¹²

Vycházely i různé doplňky stávajícího předepsaného Canisiova katechismu, které měly umožnit praktičtější práci. Takovými příručkami byl např. *Dodatek ku Katechismu pro obecné školy*, jehož autorem byl František Bezloja. Jednalo se o rozšířené objasnění katechismu určené pro pokročilejší žactvo, což bylo knize

⁴⁰⁸ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 169–170.

⁴⁰⁹ Srov. tamtéž, s. 282.

⁴¹⁰ Srov. tamtéž, s. 285.

⁴¹¹ HEJBAL, Antonín. *Katolický katechismus v otázkách a odpovědích čili Rukověť u přednášení a vysvětlování katechismu*. Brno: František Karafiát, 1856.

⁴¹² Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 286.

vytýkáno jako nevýhoda;⁴¹³ výklad byl veden s ohledem na biblické příběhy. Z dalších takto vzniklých příruček lze vzpomenout katechismus Jana Hulakovského či překlad katechismu Bernarda Jana Galury.

Potřebu katechismu odlišného od předepsaných knih mnozí katecheti řešili převzetím jiných titulů: takto býval užíván katechismus Bellarminův, častěji pak byl jako alternativa využíván katechismus jezuitů Josefa Deharba, který byl předepsán v Německu a jako modelový doporučován mohučským biskupem Kettelerem i na I. vatikánském koncilu.

Josef Deharbe díky svému katechismu zanechal výraznou stopu v dějinách katechetiky v oblasti německy mluvících zemí a jejich okolí. Původním podkladem pro jeho katechismy bylo dílo *Lehrbegriff*, které vydal roku 1847 a jež obsahovalo obsáhlý výklad víry podle římského katechismu. Z něj pak vytvořil čtyři výtahy přizpůsobené zejména rozsahem různým typům škol. Samotný *Lehrbegriff* byl pak vydáván pod názvem *Veliký katolický katechismus s nástinem dějin náboženství pro dospívající mládež a dospělé* a podle místa vydání znám jako „řezenský katechismus“.⁴¹⁴

Deharbe vystavěl svůj školní katechismus na základě apologetiky; náboženské pravdy musí být zajištěny jasnými důkazy, pro něž mají poskytnout základ scholastická filosofie a teologie. Co do metodických zásad však opouští veškeré psychologické poznatky a staví jen na vědeckém objektivním podání.⁴¹⁵ Deharbovi bylo vytýkáno, že jeho katechismy jsou spíše teologickými traktáty než učebnicemi; v německém prostředí však došly velkého rozšíření.

V našich zemích se ujal pouze velký „řezenský“ katechismus; byl chválen za přehlednost, bez níž by obrovský objem textu nebyl zvládnutelný, nicméně ten byl spolu s nevhodnou stavbou otázek nejčastějším předmětem výtek.⁴¹⁶ Deharbův katechismus upravil poprvé v roce 1849 Tomáš Bečák a vydal jej pod názvem *Katolický katechismus pro městské a venkovské školy*. Kritici mu však vytýkali malou provázanost s biblickou dějepřpravou, která byla pro náboženskou výchovu mládeže považována za

⁴¹³ Srov. A. Dodatek ku Katechismu pro obecné školy... Frant. Bezloja. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, **38**(7), s. 560.

⁴¹⁴ DEHARBE, Joseph. *Gründliche und leichtfassliche Erklärung des Katholischen Katechismus*. Paderborn, 1858.

⁴¹⁵ Srov. HRONEK, Josef. *Z dějin katechismu*, s. 34–35.

⁴¹⁶ Srov. např. J. L. K obraně katechismu Deharbe'ova. *Časopis katolického duchovenstva*, 1863, **4**(5), s. 351–360.

nejvhodnější.⁴¹⁷ Deharbovým katechismem se inspiroval i František Vodička, který vydal svou úpravu pod názvem *Katolický katechismus* zhruba deset let po Bečákovi.⁴¹⁸

Většího rozšíření Deharbův katechismus došel jen díky tomu, že byl roku 1849 předepsán jako učebnice náboženství pro nově zřízené nižší reálky a nižší gymnázia. Zvolen byl jakožto připravený překlad, ačkoliv nebyl příliš vhodný, což se později ukázalo i v reakcích katechetů, kteří ho začali užívat.⁴¹⁹ V národních školách zaveden nebyl, čehož někteří katecheti litovali, neboť by si dovedli výuku podle Deharba představit spíše než podle jiných katechismů.⁴²⁰

Ani Deharbův katechismus tedy nedošel obecného rozšíření a diskuse o potřebě a podobě nového katechismu nabírala na intenzitě. Tato otázka přišla na pořad jednání i na provinciální synodě v září 1860. Naděje na to, že bude nařízena oprava stávajícího katechismu, se však ukázala jako marná: synoda stanovila, že má jako základ náboženského vyučování ve školách české provincie zůstat.⁴²¹ Novou vlnu debat pak rozvířila otázka, jež byla roku 1866 předložena pastorálním konferencím českobudějovické diecéze: Co je na stávajícím katechismu problematické a co by dnes dobrý katechismus obsahovat měl?⁴²²

Výzva k veřejné diskusi podnětená těmito pastorálními konferencemi zazněla téhož roku v *Časopise katolického duchovenstva* (ČKD);⁴²³ sešlo se několik zajímavých podnětů, které nedostatky Canisiova katechismu a katechismů na něm vystavených vystihly v podstatě kompletně. Nejčastěji mu byla vytýkána nepřístupná forma a pro děti naprosto nevhodný jazyk. Obecně zažité členění na pět částí se podle obecného názoru pro školu nehodilo; nejčastějším požadavkem byl katechismus ve třech částech, které měly obsahovat nauku o víře, o mravech a o milosti, tedy o svátostech a ostatních prostředcích křesťanského posvěcení duší. Kritizováno bylo rovněž využití citátů z Písma pod čarou: byly pro děti nevhodně voleny a spíše je mátlý, než by jim byly prospěšné.⁴²⁴ Systém dogmatiky i mravouky nevyhovoval; byl roztříštěný

⁴¹⁷ Srov. a. *Katolický Katechismus pro městské a venkovské školy... Časopis katolického duchovenstva*, 1850, 23(1), s. 137–140.

⁴¹⁸ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 296.

⁴¹⁹ Srov. tamtéž, s. 298.

⁴²⁰ Srov. LÓR, Jan. *Který katechismus by se místo katechismu Kanisiova měl uvést do našich škol?*, s. 188–202.

⁴²¹ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 290.

⁴²² Srov. tamtéž, s. 292.

⁴²³ Srov. a: *Úvahy o školních katechismech*, s. 458–461.

⁴²⁴ Srov. HAUSMANN, Josef. *Myšlenky o nynějším katechismu. Časopis katolického duchovenstva*, 1866, 7(6), s. 462–463.

v jednotlivých kapitolách, přičemž některé body se opakovaly, na jiné se nedostalo vůbec. Oběma okruhům pak chybí praktické aplikace do života.⁴²⁵

Příspěvky na druhé straně navrhovaly, co by rozhodně nový katechismus obsahovat měl a jak by měl vypadat. Stávající obsah byl většinou vnímán jako dostatečný, byť nevhodně členěný, nicméně silně byla postrádána část pojednávající o liturgice, a to jak o liturgickém roku, tak zvláště o vysluhování svátostí, o svátostinách a žehnání. Katechismu by měl předcházet zcela jiný úvod a kromě doplnění některých dogmatických pasáží byl požadován přepracovaný přídavek nejběžnějších modliteb.⁴²⁶ Formálně pak bylo požadováno zjednodušení slohu a odstranění veškerých scholastických formulí,⁴²⁷ jež měly být rozvedeny výkladem.⁴²⁸ Častým požadavkem bylo i přidání názorných ilustrací, případně veršovaných naučení.⁴²⁹ Nechyběl znovu ani názor, že nejlepší katechismus by měl stát na osnově biblické dějepavy, na niž by byla u pokročilejších žáků teprve aplikována nauka.⁴³⁰

Problém byl rovněž spatřován v nevyhovujícím systému postupně rozšiřovaných katechismů. K tomuto tématu existovalo rovněž několik názorů: kromě zachování stávající struktury byla navrhována varianta tří katechismů, a to pro mladší žáky, starší žáky a pro studenty nižších reálek a žáky nedělních opakovacích škol, které by byly maximálně uzpůsobeny potřebám jejich uživatelů.⁴³¹ Objevil se však například i názor, že katechismus by měl být pouze jeden, a to středního rozsahu; k němuž by měly existovat podrobné metodiky ke každému stupni pokročilosti žáků, a rozdíly by tedy spočívaly ve stylu výuky a způsobu, jakým katecheta látku podává. Shoda však panovala v tom, že je třeba sjednotit systém katechismů na národních a středních školách a nepřecházet od systému Canisiova na katechismus Deharbův na nižších středních školách.⁴³²

⁴²⁵ Srov. O katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1849, **22**(1), s. 121–123.

⁴²⁶ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. K úvahám o školních katechismech. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, **8**(4), s. 271.

⁴²⁷ Tento názor však měl i mnoho oponentů; nejčastěji u nich převažoval názor, že dogmatika, zvláště pro školní výuku, nevyžaduje mnoho výkladu, maximálně ojedinělé důkazy, a formule tohoto typu jsou díky své krátkosti vhodné k učení z paměti. Srov. např. LÓR, Jan. K úpravě nového katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1868, **3**(3), s. 169–181.

⁴²⁸ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. *K úvahám o školních katechismech*, s. 273.

⁴²⁹ Srov. HAUSMANN, Josef. *Myšlenky o nynějším katechismu*, s. 468; dále srov. PROCHÁZKA, Matěj. *K úvahám o školních katechismech*, s. 271.

⁴³⁰ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. *K úvahám o školních katechismech*, s. 279.

⁴³¹ Srov. HAUSMANN, Josef. *Myšlenky o nynějším katechismu*, s. 462.

⁴³² Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. O Katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, **8**(6), s. 432–446.

Potřeba úpravy katechismu byla aktuálním problémem; čeští biskupové proto začali nedlouho po ukončení synody jednat o možnosti řešení. Výsledkem bylo prohlášení, že je třeba ponechat stávající katechismus, ale doplnit ho podle požadavků doby. Tento verdikt byl odůvodněn faktem, že dosavadní systém je příliš zaužívaný na to, aby se mohl změnit; přechod k jinak sestavenému katechismu by činil katechetům příliš velké problémy.⁴³³

Této díkce se přidržel Jan Nepomuk Bernard, který předložil biskupům k posouzení svůj *Katechismus pro české hlavní školy*. Ačkoliv tato kniha zohledňovala některé připomínky, nespĺňovala základní požadavek na systémovou změnu: základem byl katechismus Canisiův a římský katechismus Bellarminův.⁴³⁴ Tiskem pak tento katechismus vyšel pod názvem *Katechismus čili výklad katolického náboženství pro národní školy*.⁴³⁵

Od roku 1866 paralelně pracoval v Českých Budějovicích na novém katechismu profesor Antonín Skočdopole. V anotaci před vytištěním navrhol, aby se vytiskl jak jeho katechismus, tak „konkurenční“ Bernardův; ať jsou po nějakou dobu volně k užívání a na základě diskuse ať je schválen ten vhodnější.⁴³⁶

Skočdopolův katechismus vyšel se schválením českobudějovického ordinariátu pod názvem *Katechismus náboženství pro školy obecné*.⁴³⁷ Struktura textu byla odlišná; katechismus zahrnoval úvod (Co je náboženství a co katechismus), čtyři kapitoly (O Bohu jednom ve třech osobách a skutcích jeho; O křesťanské spravedlnosti; O službách Božích a O posledních věcech člověka, obcování svatých a skonání světa), závěr se shrnutím základních pravd víry a povzbuzením čtenáři k životu z víry a přidavek se základními modlitbami.

Tato struktura částečně respektovala stávající systém, ale zároveň jednotlivé oddíly kladla do souvislostí tak, aby byly logické pro žáky. Celek bylo možné přitom souvisle číst. Texty byly trojího typu: základem byly srozumitelné a stručné jednotlivé číslované články, rozšiřujícím textem byly menším písmem tištěné články Naučení, většinou s napomenutím nebo vybídnutím, a Rozjímání, která byla většinou vyvozena z biblického citátu.

⁴³³ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 298.

⁴³⁴ Srov. tamtéž, s. 299.

⁴³⁵ BERNARD, Jan. *Katechismus čili výklad katolického náboženství pro národní školy*. Praha: Karel Bellmann, 1873.

⁴³⁶ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. Zpráva o novém katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1871, 12(8), s. 601–603.

⁴³⁷ SKOČDOPOLE, Antonín. *Katechismus náboženství katolického pro školy obecné*. Jindřichův Hradec: A. Landfrass syn, 1872.

Na Písmo se objevovaly nečetné odkazy i v hlavním textu. Častější byla biblická vyprávění, která v daném kontextu lépe osvětlovala smysl nauky než strohá definice. Pokud bylo třeba, v rámci tématu bylo podáno zběžné vysvětlení nebo poučení z jiné oblasti. Příslušné pasáže byly prokládány praktickými výklady; v katechismu se nacházel např. velmi podrobně pojednaný úsek o účasti na mši, o svátosti smíření atd.

Autor svůj katechismus doprovodil i předmluvou, kterou uveřejnil v ČKD, v níž se snažil vysvětlit, proč dal svému dílu právě tuto podobu. Uvedl, že nevidí smysl v opravách starého katechismu, ale je třeba vytvořit dobrý koncept pro celou výuku náboženství. Prezentoval svůj titul jako onen jediný katechismus, o němž se zmiňoval v návrhu na katechismus nový, který zahrnuje i možnost rozšířeného výkladu pro katechetu, a uváděl, že návaznost a logika textu budou žákům jistě více vyhovovat.⁴³⁸

Roku 1872 a 1873 se tak dostaly do oběhu oba katechismy a záhy se objevily mnohé pochvalné i kritické články k oběma titulům. Bernardův katechismus byl chválen pro svou stručnost a členění, jasné definice a přiměřené množství biblických odkazů.⁴³⁹ Požadována byla pouze drobná upřesnění některých formulací.⁴⁴⁰ Ozvaly se však i hlasy opačného tábora: vytýkaly jak staré nevhodné členění, tak i přetížení obsahu. Stručnost Bernardova katechismu byla na škodu jeho úplnosti, ani s biblickými citáty nebylo vhodně pracováno; největší kritika se však týkala hlediska jazykového – pro děti byl nesrozumitelný, odhlédnuto od značného množství stylistických i mluvnických chyb.⁴⁴¹ Skočdopolův katechismus byl kritizován za neklasické členění i formulace, za občasné obsahové nesprávnosti a za nadměrnou rozsáhlost.⁴⁴² Hlasy přímo z obce katechetů – praktiků nebyly četné. Většinou se přikláněly k Bernardovu katechismu z důvodů, které předvídal i biskupové: vyučující nebyli ochotni přecházet k jiné koncepci, neboť neměli chuť učit se po mnoha letech praxe jinému systému.⁴⁴³

Bernardův katechismus byl po zapracování došlých připomínek schválen pro vyučování roku 1874, zaveden byl však jen v pražské arcidiecézi, proto získal i označení „pražský katechismus“.⁴⁴⁴ Teprve po několika letech ho přejala i diecéze litoměřická, zatímco v diecézi královéhradecké a českobudějovické byl jako oficiální

⁴³⁸ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. Na místě předmluvy k novému katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1872, **13**(5), s. 380–389.

⁴³⁹ Srov. DROZD, J. Katechismus... *Časopis katolického duchovenstva*, 1873, **14**(4), s. 308–312.

⁴⁴⁰ Srov. a. Katechismus... *Časopis katolického duchovenstva*, 1873, **14**(5), s. 391–395.

⁴⁴¹ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. Katechismus... *Časopis katolického duchovenstva*, 1873, **14**(6), s. 462–469.

⁴⁴² Srov. NOVÁK, Frant. X. *Katechismus náboženství katolického pro školy obecné*, s. 464–479.

⁴⁴³ Srov. např. ZDOBINSKÝ, Josef. *Hlas venkovského faráře o školním katechismu*, s. 145–147.

⁴⁴⁴ Srov. HRONEK, Josef. *Z dějin katechismu*, s. 36.

používán katechismus Skočdopolův.⁴⁴⁵ Moravské diecéze nadále používaly katechismy starší, případně podle Fleuryho sestavený *Katechismus čili Výklad katolického náboženství pro národní školy* Jana Doležela.⁴⁴⁶

Kromě výše jmenovaných titulů vznikaly i další nové katechismy; zajímavý byl pokus Klementa Markraba, jenž preferoval dvoudílnou strukturu katechismu: o vztahu Boha k člověku, tedy o víře, a o člověku k Bohu, tedy o mravech; svátosti měly být pojednány ve zvláštním třetím oddílu.⁴⁴⁷ Své dílo vydal pod názvem *Křesťansko-katolický katechismus*.

Žádoucí jednoty tedy stále nebylo dosaženo jak u nás, tak ani v ostatních zemích tehdejšího Rakousko-Uherska. Biskupové z celé monarchie začali o potřebě jednotného katechismu rokovat v polovině 80. let; shodli se, že je nutno za základ vzít text zpracovaný dle osnovy Canisiova katechismu. Přijatý text původem ze salzburské diecéze byl několikrát upravován, schválen roku 1894 a jako vyučovací pomůcka závazně nařízen o tři roky později. Ještě před jeho zavedením byl však podroben kritice; je psán abstraktním neoscholastickým jazykem, a to již od katechismu upraveného pro nejmenší děti; mohl být vodítkem pro katechety, ale ne učební pomůckou pro žáky.⁴⁴⁸ Autorem českého překladu,⁴⁴⁹ jenž byl na příkaz pražského arcibiskupa Františka kardinála Schönborna vyhotoven roku 1898, byl František Pohunek, dlouholetý redaktor časopisu *Vychovatel*.

Obecný názor, který však mezi katechety panoval, zněl, že dokud bude možno, budou využívat již dříve schválené katechismy.⁴⁵⁰ Další vývoj, který v oblasti školních katechismů pokračoval, však již spadá do 20. století, tedy mimo zkoumané časové období.

5.4.2 Biblické dějpravy

Až do tereziánských školských reforem byl jedinou učebnicí, jež mohla být využívána při školní výuce náboženství, katechismus. Důležitost biblické historie pro školní katechezi však nebyla v zásadě nikdy zpochybňována; výklad pravd víry byl

⁴⁴⁵ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 302.

⁴⁴⁶ DOLEŽEL, Jan. *Katolický katechismus pro žáky dospělejší*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustava Francla, 1887.

⁴⁴⁷ Srov. MARKRAB, Klement. O rozdělení nového katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1870, **11**(6), s. 455–459.

⁴⁴⁸ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 303–306.

⁴⁴⁹ *Střední katechismus katolického náboženství*. Praha, 1931.

⁴⁵⁰ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 307.

vždy podkládán i biblickými příběhy. Ty se však dostaly jako samostatná část do školních knih až s tereziánskými reformami.⁴⁵¹ Staly se součástí tzv. „druhých dílů“, tedy čítanek pro vyšší třídy městských i venkovských škol, kde zaujímaly prakticky dvě třetiny celkového textu. Samostatnými biblickými dějepravami byl např. *Biblický příběhops aneb historie o náboženství* z roku 1780, nebo roku 1818 vydaná *Biblická historie náboženství*; obě knihy byly oficiálně staženy z užívání až v 50. letech 19. stol.

Příběhy byly zprvu podávány jazykem podobným tomu, jímž byly vyprávěny běžné dětské knihy. Tento způsob podání biblických dějin si zpočátku získal značnou oblibu, zvláště po vydání prvních prací německého autora Kryštofa Schmida. Ten považoval biblické dějiny v oblasti mravní výchovy dětí a mládeže za nezastupitelné; příběhy pak vyprávěl tak, aby se posluchači mohli postavami Písma inspirovat jako skutečnými živoucími příklady. Příliš volné převyprávění mu však bylo často i vytýkáno, neboť v něm bylo spatřováno riziko teologických omylů a zastírání původní charakter biblického vyprávění.⁴⁵² V našich zemích jeho biblické dějiny došly velkého rozšíření, když je pod názvem *Biblické příběhy Starého a nového zákona pro mládež ku školnímu vyučování* vydal Jan Chmela.⁴⁵³ Pod tímž názvem Schmidovu práci přepracoval v roce 1833 i Josef Věnceslav Vlasák; jeho kniha však nedošla ministerského schválení jako školní příručka, přesto však vycházela v nových edicích ještě téměř třicet let.⁴⁵⁴

V roce 1821 vyšla biblická dějeprava pro mládež, jejímž autorem byl Šimon Bernard Vrána.⁴⁵⁵ Jeho *Historie biblická* byla rovněž inspirována díly Kryštofa Schmida. Kniha má téměř 700 stran a autor ke každému příběhu přidal stručnou metodiku. Biblické příběhy jsou vyprávěny v časové linii, do příběhů jsou vsunuty úryvky z mudroslovných knih (Šalomounova přísloví) a podle předpokládané doby, kdy se události odehrály, jsou zařazeny knihy Jonáš, Tobíáš a některé epizody z prorockých spisů. I historie Nového zákona je řazena přehledně chronologicky podle předpokládané souslednosti událostí. Pro mládež byla určena i příručka Jana Nepomuka Hřebeského *Krátký výtah biblických příběhů Starého i Nového zákona*, jež vyšla téměř zároveň s Vránovým dílem, většího rozšíření však nedosáhla.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 320.

⁴⁵² Srov. tamtéž, s. 321.

⁴⁵³ CHMELA, Josef. *Biblické příběhy Starého a Nového zákona pro mládež ku školnímu vyučování*. Hradec Králové: Jan Host. Pospíšil, 1821–1823.

⁴⁵⁴ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 323.

⁴⁵⁵ VRÁNA, Šimon Bernard. *Historie biblická pro odrostlejší mládež*. České Budějovice, 1821.

⁴⁵⁶ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 325.

Okolo roku 1830 zaznamenáváme určitý posun v pojetí výuky biblické dějepavy. Výklad měl být dětem srozumitelný, s jasnými ponaučeními a zejména měl být vyprávěn slovy Bible samotné,⁴⁵⁷ aby dítě slyšelo v kostele to, co je mu známo ze školy, a bude-li si v dospělosti samo číst z Písma, aby se rovněž setkávalo již se známými slovy a obrazy.⁴⁵⁸ Tato pedagogická tendence zapříčinila nutnost vypracování nové biblické dějepavy, která by těmto nárokům odpovídala. Takovou pomůckou se stala *Biblická dějepava Starého i Nového zákona pro školy obecné* od Josefa Kreisingera, která poprvé vyšla roku 1849 a o dva roky později byla oficiálně schválena.⁴⁵⁹ Autor se přizpůsobil novým požadavkům a příběhy vykládal skutečně pomocí biblických výrazů; Starý zákon vyložil v 70 člancích v historickém sousledu, Nový zákon v 51 člancích. Kritika tuto dějepavu doporučila vzhledem k církevnímu schválení a její stručnosti; kladně byla hodnocena „příslušná mravní naučení.“⁴⁶⁰

Právě ta však nedošla u některých dalších kritiků obliby: v jiných diecézích nebyla Kreisingrova dějepava příliš využívána. V českobudějovické diecézi připravil roku 1849 alternativní biblickou dějepavu pod názvem *Biblické děje* Jan Zátka, ale záhy se pro údajné teologické nepřesnosti ocitla na indexu. Další alternativu Kreisingerovy biblické dějepavy se snažil vytvořit pražský kněz František Pondělík. Vyšel však pouze první díl pod názvem *Dějepisní rukověť zjevení Božího v Starém zákoně*, a to roku 1859. Pro velký rozsah (cca 300 stran) se do školy nehodila, a tak druhý díl u nakladatele A. Renna ani nevyšel.⁴⁶¹

Po několikaleté zkušenosti s používáním Kreisingerovy dějepavy však sílily hlasy po „střední cestě“: zachovat vyprávění biblickým jazykem, ale přesto v čtivém uspořádání vhodném pro děti. Velké naděje⁴⁶² vzbudil překlad Františka Srdínka, který přepracoval z němčiny *Biblický dějepis Starého a nového zákona pro obecné školy* Josefa Schustera.⁴⁶³ Tato velmi přehledně členěná učebnice vypravovala komplexně a chronologicky biblické děje, přičemž text byl značkami přehledně členěn pro jednotlivé ročníky. Aplikace příběhu byla zcela ponechána katechetovi. Kritika tuto

⁴⁵⁷ Srov. JAWORNICKÝ, Jan. O přednášenj katechetickém. *Časopis katolického duchovenstva*, 1831, **4**(2), str. 235–244.

⁴⁵⁸ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 327.

⁴⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 329.

⁴⁶⁰ Srov. a. *Biblická dějepava s obrazem Církve katolické...* Josef Kreisinger. *Časopis katolického duchovenstva*, 1850, **23**(2), s. 160.

⁴⁶¹ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 331.

⁴⁶² Na recenzenta činila kniha velmi dobrý dojem, i když ještě nebyla oficiálně vydána. Srov. F. S. *Biblický dějepis pro národní školy*. *Časopis katolického duchovenstva*, 1861, **2**(1), str. 68–71.

⁴⁶³ SRDÍNKO, František. *Biblický dějepis starého i nového zákona pro obecné školy*. Praha, 1865.

biblickou dějepravu přijala příznivě; bylo zřejmé, že je považována za střední cestu mezi dvěma metodami výuky biblických dějin, a že se tudíž očekává delší doba používání.⁴⁶⁴

V německém prostředí byla tato Schusterova biblická dějeprava záhy přepracována autory Meyem a Knechtem. Podle této verze olomoucký kněz František Skalík vypracoval titul *Malý biblický dějepis*.⁴⁶⁵ Rozsahem to byla kniha opravdu malá a text byl přizpůsoben dětskému čtenáři; jednoduché věty byly doplněny krátkými verši pro zapamatování z pera samotného autora. Tato příručka se v olomoucké arcidiecézi používala až do 20. století.⁴⁶⁶

Samostatnou prací byla *Biblická dějeprava pro žáky škol obecných* Jana Doležela,⁴⁶⁷ která vyšla poprvé roku 1883 a byla schválena ordinariáty v Olomouci, Brně, Hradci Králové, Litoměřicích a Těšíně. Příběhy byly sestaveny velmi přehledně, látka byla opět členěna pro tři stupně pokročilosti. Starý zákon byl podrobněji vyprávěn až po vstup Izraelitů do zaslíbené země, propracovanější byly jen knihy královské. Nový zákon v podstatě kopíroval Kreisingerovo členění.⁴⁶⁸ Biblické příběhy Doležel na některých místech prokládal poučkami z katechismu, které z biblického příběhu vyplynuly; toto propojení bylo jednou z možných odpovědí na volání po katechismu na základě biblických dějin. I tato biblická dějeprava došla pozitivního přijetí⁴⁶⁹ a velké obliby.

Poslední rozšířenější knihou biblických dějin pro školní použití, která měla kořeny v 19. století, bylo přepracování biblické dějepravy vídeňského kněze Jana Panholzera dr. Antonínem Podlahou. Tato *Malá dějeprava biblická Starého i Nového zákona*⁴⁷⁰ nebyla učebnicí, která by byla zpočátku v hojnější míře využívána. Nebyla totiž výslovně určena pro některou třídu obecné školy. Neodpovídala ani předepsaným osnovám, což zavadalo příčinu k hojně kritice. Nebylo možné ji využít ani k samostatné četbě dětí, neboť výběr biblických příběhů nebyl veden v přehledné linii a mnohé články byly vynechány. Paralelně proto byla i v této době používána spíše Schusterova biblická dějeprava.⁴⁷¹

⁴⁶⁴ a. Dra. J. Schustera *Biblický dějepis starého i nového zákona pro obecné školy*, s. 311.

⁴⁶⁵ SKALÍK, František. *Malý biblický dějepis*. Frýburk v Breisgavě: Herder, 1917. Vydání sedmé.

⁴⁶⁶ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 335.

⁴⁶⁷ DOLEŽEL, Jan. *Biblická dějeprava pro katolické školy obecné*. Moravská Ostrava: Julius Kittel, 1910.

⁴⁶⁸ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 335.

⁴⁶⁹ Srov. WAGNER, Ivan. *Biblická dějeprava pro žáky škol obecných*, s. 557–559.

⁴⁷⁰ PODLAHA, Antonín. *Malá dějeprava biblická Starého i Nového zákona*. Praha, 1916.

⁴⁷¹ Srov. KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 336.

5.4.3 Učebnice náboženství pro vyšší školy

Výuka náboženství na vyšších školách, tedy na všech typech gymnázií a reálkách, byla organizována odlišným způsobem než na školách nižších, a to nejen v souladu s vyšší úrovní škol danou věkem žáků a rozsahem učiva, ale i členěním podávané látky. Základem pro náboženství vyšších škol byly jednotlivé teologické obory, kterým byly věnovány stanovené ročníky vyšších škol. Rozvržení bylo – s menšími odlišnostmi, jež byly dány prvotně různými počty ročníků v rámci daných škol – osmileté, odpovídající gymnaziálnímu systému po Exner-Bonitzových reformách.⁴⁷² Jak již bylo výše řečeno, první ročník opakoval základy věrouky a mravouky přibližně na úrovni nejvyšších tříd nižších škol, druhý ročník byl věnován liturgice, třetí a čtvrtý biblickým dějinám, pátý apologetice, v šestém se znovu opakovala a prohlubovala věrouka, sedmý ročník obsahoval rozšířenou výuku mravouky a osmý byl věnován církevním dějinám.⁴⁷³

Tomuto systému rovněž odpovídala skladba a výběr učebnic. Není možné jako v předchozí kapitole postupovat podle vývoje jednotlivých oborů, neboť často se jednalo o knihy překladové či úpravy z cizích jazyků, jež byly často voleny i z hlediska pouhé dostupnosti či velkého rozšíření. V této kapitole budou představeny nejběžnější učebnice pro každý ročník, přičemž je třeba znovu si uvědomit, že spektrum schválených titulů bylo bohatší.

První ročník a šestý vyšších škol byl věnován opakování a prohlubování věrouky, budou tedy pojednány společně. Předepsanou a využívanou učebnicí pro oba tyto ročníky byl tzv. Deharbův katechismus, jehož charakteristika byla podána v předchozí kapitole. Šesté ročníky ho využívaly po dlouhá desetiletí, zatímco z výše uvedených důvodů jeho nevhodnosti pro mladší studenty pro ně byly vybírány a schvalovány tituly jiné. Jednou z často využívaných učebnic byla publikace Franze Fischera *Učebná kniha katolického náboženství*.⁴⁷⁴ Jedná se o velmi stručnou práci, která dobře odpovídala ročníkovému tématu opakování věrouky. Byla přehledně členěná, o 150 stranách, učivo podávala v krátkých a jasných odstavcích, doplněných citáty z Písma. Neměla formu katechismu, neboť její text nebyl členěn do jednotlivých otázek a odpovědí. Petitem tištěné odstavce obsahovaly texty rozšiřujícího učiva nebo sloužily pro samostatnou četbu žáků.

⁴⁷² Před touto reformou bylo rozvržení podobné, některé obory však byly sloučeny do jednoho roku, některé nebyly probírány vůbec či v rámci jiného tematického okruhu.

⁴⁷³ Srov. JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství*, s. 41:

⁴⁷⁴ FISCHER, Franz. *Učebná kniha katolického náboženství pro nižší třídy škol středních a pro školy měšťanské*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1880.

Struktura celé práce však logicky katechismu odpovídala: úvod obsahoval pojednání o náboženství jako takovém, o Písmu a tradici a o náboženské nauce. Následovaly definice věrouky, vlastností víry a vyznání víry. Následující kapitoly shrnovaly „učení o Bohu“, tedy o Boží Trojici, o stvoření, prozřetelnosti, andělech a lidech, dále „učení o Ježíši Kristu“, tedy o jeho osobě, životě a působení. Následovala kapitola O posvěcení, jež obsahovala nauku o Duchu svatém, dále O církvi, tedy o jejím založení a uspořádání a kněžském a prorockém úřadu církve. Tato část obsahovala i text o svátostech – o křtu, bířmování, svátosti oltářní a mši, připojen byl úsek o modlitbě. Závěrečná část shrnovala nauku o povinnostech k sobě a bližnímu, členění bylo zvoleno podle Desatera. Připojen je dodatek o církevních příkázáních. Jedná se tedy o zdařilé stručné opakování podstatných částí katechismu, učebnice tedy svému účelu mohla dobře posloužit.

Druhý ročník se věnoval liturgice. Je nutno konstatovat, že spektrum schválených učebnic se během zkoumaného období velmi rozšířilo, částečně i proto, že bylo často upozorňováno na nedostatečné vzdělání v této oblasti vůbec. Jednou z prvních učebnic tohoto oboru byla kniha Antonína Vojtěcha Hnojka.⁴⁷⁵ Ve svém titulu nesla sice název katechismus, formálně jím však nebyla. Jednalo se o souvislý výklad systematické liturgiky, nepostihoval však nijak výrazně smysl liturgických úkonů, spíše se věnoval jejich praktickým popisům a vzniku. Ve vzácných případech sáhl autor kvůli vysvětlení i ke srovnání s liturgiemi jiných církví. Kapitoly jsou velmi obsáhlé, psané složitým jazykem s mnoha českými novotvary; setkáváme se zde s evidentním pokusem o český názvoslovný systém liturgiky.

Charakter pokusu nese do jisté míry i struktura celé knihy. Začíná výkladem, co jsou služby Boží a vypočítává jejich druhy, účel, užitek a původ. Dále se věnuje liturgickému jazyku a osobám činným při liturgii, kde podává výklad o stupních svěcení a církevní hierarchii. V kapitole o svatých místech se rovněž věnuje jejich druhům, posléze chrámovému mobiliáři, podá výklad o svěcení kostelů a o hřbitovech. V další kapitole se nejprve věnuje liturgickému náčiní a rouchům, poté obrazům a ostatkům s přehledem základní ikonografie a zázračných obrazů. Další velký úsek začíná výkladem o tzv. liturgických časech. Následuje kapitola Svaté obřady menší, jež zahrnuje výklad o liturgických gestech, modlitbách a hudbě. Systém liturgických obřadů autor rozčlenil do kapitol Předpolední bohoslužby, kde se nachází výklad o mši

⁴⁷⁵ HNOJEK, Antonín Vojtěch. *Katechismus o svatých obřadech církve katolické*. Praha: Bedřich Rohlíček, 1855.

a o kázání, a Popolední bohoslužby, mezi něž počítá křesťanské cvičení, požehnání a nešpory; zde se stručně zmíní o modlitbě breviáře. Poté autor pojednal o svátostech obecně i jednotlivě s podrobnými popisy a liturgickými formulemi. V závěru je vyložena nauka o svátostinách, žehnání, uvádění šestinedělek, pohřbu, žehnání velikonočního ohně, svěcení křestní vody a oltářů, o poutích a procesích. Učebnice jako celek byla, jak je zřejmé, velmi obsáhlá a vhodná spíše jako příručka pro učitele, proto od ní bylo ustoupeno a vypracovány nové příručky.

O dvě desetiletí mladší učebnicí byla učebnice liturgiky Innocence Antonína Frencla.⁴⁷⁶ Jedná se již o přehlednější a lépe uspořádanou práci psanou srozumitelnějším, čtivějším a pro studenty vhodnějším jazykem. Jednotlivé úseky byly však stále poměrně rozsáhlé, proto ani tato učebnice nebyla pro svůj účel zcela ideální. Úvod byl tematizován podobně jako u předchozí práce, následuje část Místa a věci k bohoslužbě, jež pojednává o chrámech a jejich vybavení. Druhý díl pojednává o posvátných úkonech, a to první oddíl o mši, kterou vykládá velmi podrobně, druhý pak stručněji o svátostech. Třetí oddíl vykládá nauku o svěcení a žehnání, čtvrtý o modlitbách a pobožnostech. Poslední část se věnuje posvátným dobám, tedy okruhům vánoc, velikonoc a období po svatodušních svátcích, kde jsou pojednány i jednotlivé svátky svatých. Tato kniha již více vyhovovala nárokům na učební pomůcky a byla rovněž i déle používána, přesto i nadále vznikaly nové pokusy o učebnice liturgiky.

Nejmladší učebnicí ze zvoleného výběru je práce Karla Konráda.⁴⁷⁷ Školní praxi vyhovuje zřejmě nejvíce ze zkoumaných textů: je přehledně členěná, se stručnými články a *petitem* tištěnými doplňujícími informacemi. V úvodu vysvětluje, co je liturgika a objasňuje užitečnost liturgie, její členění a vlastní účel. První díl pojednává o bohoslužebných místech, tedy kostelech a hřbitovech, a věcech, jimiž se zde rozumí nádoby a roucha. Kapitola je doplněna exkurzem o liturgických barvách, znacích a chování při liturgii. Druhý díl obsahuje stati O bohoslužebných úkonech, kde jsou shrnuta následující témata: O počtě boží, tedy o modlitbě a oběti; zde se nachází obsáhlý výklad mešní liturgie, téma O posvěcení našem se věnuje svátostem a svátostinám. Třetí díl podává výklad o „bohoslužebných dobách“, kde je pozornost věnována liturgickému roku, nedělím, jednotlivým liturgickým dobám a svátkům. Jazyk

⁴⁷⁶ FRENCL, Innocenc Antonín. *Liturgika, čili, Vysvětlení služeb Božích a obřadů svaté katolické církve*. Praha: Karel Bellmann, 1872.

⁴⁷⁷ KONRÁD, Karel. *Liturgika: či Nauka o bohoslužbě církve katolické pro nižší třídy středních škol*. Tábor: Jan a Karel Nedvídkovi, 1885.

této knihy je výstižný, přiměřený studentům a učebnice jako taková mohla být skutečně vhodnou učební pomůckou.

Pro třetí a čtvrtý ročník vyšších škol byly osnovami předepsány biblické dějiny; pro třetí ročník to byly biblické dějiny Starého zákona, pro čtvrtý pak Nového zákona. Jednalo se částečně o zopakování znalostí získaných z biblické dějepavy na nižších školách, částečně pak o jejich rozšíření. Jednou z nejběžnějších učebnic pro tyto dva ročníky byla dvoudílná příručka Jana Hulakovského, již bylo možno využívat v obou ročnících.⁴⁷⁸ Obsahuje souhrn převyprávěných obsahů nejdůležitějších biblických dějů, na něž navazuje rozšiřující Poučení. Přímé citace z Písma se v textu vyskytují velmi zřídka, navíc bez přesných odkazů do biblického textu. Učebnici vhodně doplňuje několik map. První díl otevírá výklad o Božím zjevení, o historických pramenech, jejich pravosti a věrohodnosti a o důležitosti biblických dějin. První kapitola se věnuje období od stvoření po Noema, druhá od Abrahama po Josefa, do této části je zahrnuto vyprávění z knihy Job. Od třetí části jsou pojednávány dějiny Izraele v tomto členění: Mojžíš a putování Izraele na poušti, dobytí zaslíbené země po dobu soudců, doba králů, úpadek Izraele včetně pojednání o Eliášovi, Elizeovi, Jonášovi, Amosovi, Ozeášovi, Joelovi, Tobiášovi, zmíněny jsou i děje z knihy Izaiášovy, Micheášovy a knihy Judit. Následuje oddíl o Babylonském zajetí včetně pojednání o prorocích tohoto období a oddíl o době po návratu, kde jsou shrnuty příběhy o Ezdrášovi, Nehemiášovi, Ester, a Makabejcích a proroci Aggeus, Zachariáš a Malachiáš.

Díl pojednávající o Novém zákoně ve svém úvodu vykládá zejména prameny dějin tohoto období, o pohanech a židech v Ježíšově době a realie Palestiny. I zde je látka členěna na tři období: první zahrnuje vyprávění o Ježíšově mládí, druhá je věnována jeho veřejnému působení, a to v poměrně detailním členění jednotlivých událostí daných tří let. Poslední část zahrnuje popis velikonočních událostí po seslání Ducha svatého. Novozákonní díl je ukončen popisem působení apoštolů až po vyvrácení Jeruzaléma a zkázu židovství.

Titul je sám o sobě jednou z nejrozsáhlejších učebnic vůbec, zahrnuje zhruba 1 100 stran. Podán je čtivým jazykem a koncipován je velmi přehledně, proto byl po dlouhou dobu velmi oblíben nejen jako školní učebnice, ale rovněž pro běžnou četbu.

Látka pátého ročníku obsahovala základy katolické apologetiky; i pro tento ročník byly vytvořeny zvláštní tituly, prakticky však byly koncipovány jako standardní

⁴⁷⁸ HULAKOVSKÝ, Jan Ev. *Stručný dějepis zjevení božího pro nižší třídy středních škol*. V Praze: Fr. A. Urbánek, 1878.

katechismy včetně struktury. Typickou ukázkou takovéto učebnice je dílo Matěje Procházky *Základní náboženská nauka v církvi katolické*.⁴⁷⁹ Toto apologetické zaměření se však projevovalo výhradně ve zpracování základních pravd víry více popularizačním způsobem a návodnými otázkami, jaké by podle autorovy představy kladli mladému katolíkovu jeho oponenti.

Jako ukázka učebnic sedmého ročníku, jenž se zabýval mravoukou, byly zvoleny dva tituly. První byl vydán v Olomouci, druhý v Praze, lze tedy předpokládat, že byly schváleny a užívány v příslušných diecézích. Oba pak názorně ukazují zaměření takovychto učebnic morálky na konci 19. století.

Prvním z nich byla *Katolická mravověda* Františka Janiše.⁴⁸⁰ Úroveň splňovala požadavky vyššího gymnázia; obsahovala stručné, ale vysoce systematické výklady. Podávala témata jak morální teologie obecné, tak aplikované, byť se problematice do jisté míry věnovala výběrově a ne zcela proporčně. V úvodu pojednávala o zdrojích mravovědy, jejím poměru k věrouce, o rozdílech mezi morálkou katolickou, protestantskou a morálkou na základě filosofie. Obecná mravověda zahrnovala zejména témata základů mravního dobra, zejména kapitoly o mravním řádu, o dobru a zlu, zákonu včetně velmi podrobného výkladu, svědomí a svobodě. Aplikovaná morálka podává výklad podle osnovy Desatera, přičemž pojednává o božských ctnostech v rámci prvního přikázání. Nejobsáhlejší částí je kapitola o povinnosti vůči bližnímu, které vyplývají z lásky, z mravních ctností a ze spravedlnosti. Zde se jednalo ponejvíc o majetkovou problematiku; praktickým přídatkem byl výklad o státních zákonech, zejména o dědictvích, smlouvách, majetkových právech, náhradě škody.

Druhá učebnice,⁴⁸¹ jejímž autorem byl Jan Procházka, splňovala po formální stránce lépe představu o praktické učebnici. Zpracována byla do stručnějších článků doplněných opět o petitové odstavce, zároveň je proporčnější a čtivá, s pregnantnějšími formulacemi. Úvod se členěním a obsahem téměř shoduje s Janišovou prací, obecnou mravovědu však autor zpracovává podle následujícího systému: První část zahrnuje předmětné podmínky mravního dobra, tedy zákon, povinnosti a motivy, druhá část pojednává o podmětných podmínkách mravního dobra, tedy o rozumu, svědomí, pravidlech, svobodě a přičetnosti, dále pak obecně o dobru a zlu. Zvláštní mravověda

⁴⁷⁹ PROCHÁZKA, Matěj. *Základní náboženská nauka v církvi katolické pro 1. třídu vyšších škol středních*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Francel, 1898.

⁴⁸⁰ JANIŠ, František. *Katolická mravověda pro střední školy*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1892.

⁴⁸¹ PROCHÁZKA, Jan. *Katolická mravověda*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1899.

pojednává o povinnosti k Bohu, k sobě a povinnosti k bližnímu. Na závěr jsou uváděny povinnosti společenské. Autor nevykládá problematiku na osnově desatera, nepomine z něj však nic. Praktické jsou uvedené petitové Námítky, které jsou drobnými apologetickými pojednáními.

Náboženské vzdělávání na středních školách bylo v osmém ročníku završeno výkladem o církevních dějinách. Učebnice tohoto oboru byly typologicky spíše obsáhlými historickými pojednáními než knihami určenými pro školu. Typickou ukázkou je přepracování Allzogových církevních dějin Janem Bílým s titulem *Dějepis svaté katolické církve*⁴⁸² formou prostého vyprávění bez citací pramenů a dalších doplňků. V první části se věnuje tzv. předcírkevnímu období, tedy dějinám Řeků, Židů a Římanů a jejich náboženství. V následujících částech autor zachovává shodnou strukturu kapitol: nejdříve pojedná o obecných dějinách, posléze pak o dějinách církevních a některých specifických problémech dané doby, což je postup, s nímž se lze setkat v obdobných pracích i v dnešní době. Kniha je členěna na kapitoly od založení církve po Konstantina, další perioda zahrnuje období od Konstantina po pokřesťanštění Germánů a Slovanů v 8. století. Následující kapitola je ukončena pojednáním o Řehořovi sedmém a boji o investituru, další část je ukončena nástupem protestantismu. Poslední část je dovedena až k „obdobím revolucí“, čímž autor míní události ve Francii koncem 18. století, dovětek pojednává o současných poměrech, tedy zhruba období kolem roku 1840. Vzhledem k rozsahu téměř 1200 stran však publikace sloužila pravděpodobně k vlastní četbě, případně jako základní příručka pro vyučující.

5.5 Závěry

Nelze popřít fakt, že vyučování náboženství ve školách byla věnována značná péče a jeho výsledky byly pravidelně kontrolovány; zpravidla však se spíše přihlíželo ke zvládnutí učiva než k náboženské praxi. Farnost a rodina rezignovaly na náboženskou výchovu dětí a praktikování víry se posouvalo spíše do roviny teorie.⁴⁸³ Je doloženým faktem, že často bývalo, zejména okolo poloviny 19. století vyučováno náboženství jen povrchně, katecheti často měnili rozvrhy hodin a nechávali se ve výuce zastupovat učiteli. Ti na druhou stranu při výuce katechetů nehospitovali a s žáky, jak byla jejich

⁴⁸² BÍLÝ, Jan. *Dějepis svaté katolické Církve*. Brno: Dědicové R. Rohrera, 1859.

⁴⁸³ Srov. ALBERICH, Emilio a DŘÍMAL, Ludvík. *Katechetika*. Praha: Portál, 2008, s. 150.

povinnost, katechismus neopakovali.⁴⁸⁴ Pokud pak vyučování probíhalo podle předpisu, katecheti často látku nevysvětlovali ze strachu před přílišným racionalismem, jenž byl aktivním katechetům často vyčítán, pakliže se snažili žákům látku podrobněji vysvětlit. K výchově rozumu, vůle a citu nebylo prakticky přihlíženo.⁴⁸⁵

Zmíněn byl podíl některých katechetů na negativním postoji mladých lidí k náboženství, aniž bychom snad chtěli upírat zásluhy těm, kteří se takovému stylu výuky zásadně vyhýbali. Problémem byly i povinná náboženská cvičení ve školách, jež byla školou rovněž kontrolována.⁴⁸⁶ Spolu s absencí pozitivních vzorů, jež by pomohly mladým lidem nastoupit cestu skutečného křesťanského života, takováto náboženská výchova zapříčinila spíše fakt, že z žáků vyrůstali ne-li přímo nevěrci, pak alespoň lidé k náboženství indiferentní. Jisté možnosti nápravy po ukončení školy nebo pozitivní ovlivňování výchovy během školní docházky byly spatřovány v činné účasti v katolických spolicích pro příslušné stavy; tato problematika však již překračuje rámec zkoumaného tématu.

⁴⁸⁴ Srov. MORKES, František. *K historii českého církevního školství*.

⁴⁸⁵ Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 158.

⁴⁸⁶ Srov. KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 227–228.

6. Řád premonstrátů, jeho historie, spiritualita a vztah ke školství a výchově

6.1 Organizace a struktura řádu

Na počátku této kapitoly je nutno nastínit alespoň v základu principy organizace premonstrátského řádu a vyložit potřebné termíny. Řád premonstrátů neboli norbertinů, jak jsou dodnes nazýváni v anglicky hovořících zemích, je řádem řeholních kanovníků, z nichž každý přináleží konkrétnímu řeholnímu domu. Tyto jednotlivé domy se nazývají kanonie nebo opatství; řídí je opat, v některých případech probošt, opati – koadjutoři jsou přípustní. Menší domy se nazývají převorství. Kanonie jsou samostatné, v jednotlivých zemích a státech vytvářejí provincie, tzv. cirkárie. Domy cirkárie podléhají generálnímu vikáři, kterého jmenuje generální opat, z jehož pověření mají právo vizitace i vikáři z jiné cirkárie. Kanonie si zachovávají k domu, z něhož byly založeny, dceřiný vztah. Opat je volen z bratří vlastního kláštera, ve zvláštních případech z členů jiné kanonie; pak se nazývá komendatárním opatem a jeho klášter *canonia commendata*. V čele řádu stojí generální opat, který do roku 1790 sídlil v Prémontré, od roku 1937 v Římě. Obvyklými funkcemi v klášteře jsou převor, podpřevor, v minulosti cirkátor, dále provizor, novicmistr, kantor, kostelník, generální hospodářský inspektor a magistr kleriků.

Představení se scházeli každý rok na generální kapitule, která se zpočátku konala na sv. Dionysia v Prémontré; naposledy tomu tak bylo roku 1738. V dnešní době se generální kapituly konají v pravidelných intervalech v různých klášterech řádu. Opati jedné cirkárie se scházeli na provinční kapitule. Řeholní jméno je v řádu zavedeno.⁴⁸⁷

6.2 Dějiny řádu, spiritualita a vztah ke školství

Otázka řádové spirituality se vzhledem ke své povaze těsně prolíná jak s dějinami každého konkrétního řádu, které jsou jí do jisté míry určeny, tak i vlastním zaměřením řádu na konkrétní službu v církvi a ve světě, jenž spiritualita zakládá. Tento problém vlastního bytí a účelu vyvstává zvláště u starých řádů, jež nemají jasně stanovený účel

⁴⁸⁷ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek: Řeholní kanovníci. Praha: Libri, 2003, s. 61–63.

jako moderní kongregace. Zde je primárním účelem řádového života vlastní posvěcení a snaha o dokonalost; další služby už lze považovat v podstatě za druhořadé.⁴⁸⁸

První mniši byli především laici, kněží mezi sebou měli málo. Nicméně i klerici tíhli k podobnému způsobu života, neboť i oni měli tonsuru a byli zasvěceni jako „Pánovi svatí“. Prvním velkým organizátorem společného života kléru byl sv. Augustin, který vytvořil pravidla pro komunitní život kleriků s přihlédnutím k praktikování osobní zbožnosti a aktivní pastýřské službě.⁴⁸⁹ Jejich důraz na život v komunitě a dobročinnost, tedy na vztahy zaměřené na vnější okolí, kontrastují s tehdejší monastickým životem, neboť obě formy se v zásadních bodech liší. Monasticismus byl orientován na individuální spirituální vývoj jednotlivce, byť ve velmi propracovaném rámci komunitních pravidel, zatímco Augustinova řehole zdůrazňuje vytváření vzájemných vztahů, přičemž odsouvá do pozadí praktické organizační zásady společného života.⁴⁹⁰

Skutečný *canonicus ordo* s církevními předpisy pro společně žijící kleriky vznikl až za Chrodeganga z Met a byl schválen říšskou synodou v Cáchách roku 816. Od desátého století tento způsob života, *vita canonica*, zaznamenal velký rozkvět. Zároveň se objevil ideál tzv. *vita apostolica*, který nebyl chápán pouze jako praktický popis jisté formy života, ale i jako asketický pojem: ideálem bylo žít apoštolským způsobem, a to buď jako potulný kazatel nebo ve světě v samotě, přísném pokání a manuální práci. To mělo velký ohlas nejen mezi mnichy, ale i mezi kanovníky. Na lateránské synodě roku 1059 schválil papež Řehoř VII. nové konstituce pro společný život kleriků. Koncem 11. století mnoho dómských kapitul převzalo ideál *vita apostolica* po vzoru sv. Augustina. Kanovníci se inspirovali i gregoriánskou reformou a životem klášterů Cluny a Hirsau; jejich život se pak začal při zachování kanovníckých pravidel blížit spíše řeholi. Z tohoto pojetí *vita canonica* se začala pomalu vyvíjet myšlenka nových řádů na tomto základě.⁴⁹¹

Podle privilegia Urbana II. byl poprvé roku 1089 použit oficiálně název „kanovníci žijící podle řehole sv. Augustina“, čímž byl prakticky oficiálně uznán nový typ kanovníků. Obecně tyto kláštery nevznikaly filiací, ale převzetím formy života určitou skupinou kněží. Ačkoliv komunity kanovníků tvořily jistou alternativu

⁴⁸⁸ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 9.

⁴⁸⁹ Srov. tamtéž, s. 12–13.

⁴⁹⁰ Srov. SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie: Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, s. 114.

⁴⁹¹ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 14–15.

monastického typu života, některé skupiny domů se jím inspirovaly hlouběji.⁴⁹² Premonstráti byli ve svém založení rovněž jednou z těchto kongregací. Relativně pozdě se pak začali jasně označovat jako kanovníci *secundum normam Praemonstratensem*.⁴⁹³

Otázkou zůstávalo vlastní zaměření těchto komunit. Řeholní kanovníci chtěli být ideálními kněžími, příkladnými následovníky Krista, jakými podle tehdejšího názoru světský klérus nemohl být. Představení jim byli obrazem Krista a jeho kazatelská činnost vzorem pro pastýřskou péči. Poprvé tak vznikla komunita, která chápala apoštolát a pastorační práci jako svůj úkol; to dosud bylo výhradně úkolem světského kléru.⁴⁹⁴ Pro sebezpojení kanovníků byla klíčová otázka vlastního vzdělání a vzdělávání druhých, a to slovem i příkladem. Kanovníci měli působit na druhé, vyučovat, kázat. Čím více se pak stávali nástroji obrácení druhých, tím se zároveň stávali lepšími kanovníky.⁴⁹⁵

Řád premonstrátů byl založen roku 1120 sv. Norbertem z Xanten, který se narodil okolo roku 1082 v Xanten jako druhorozený syn Heriberta z Gennepu a jeho choti Hedviky. Svůj prakticky světský život změnil roku 1115 za velmi dramatických okolností, při nichž téměř zahynul.⁴⁹⁶ V adventu téhož roku byl vysvěcen na kněze. Pokoušel se nadchnout pro reformní ideály kapitulu v Xanten; to se mu nezdařilo, proto se roku 1118 stává s požehnáním papeže Gelasia II. potulným kazatelem. Roku 1120 Norbert založil mezi Laonem a Soissons za podpory biskupa Bartoloměje de Joux první klášter. Úkolem nového společenství bylo posvěcování kněžstva, duchovní správa na venkově a kázání lidu; vše bylo podmíněno důkladným studiem.⁴⁹⁷ Řád nese jméno místa, kde byl první klášter založen, tedy Prémontré – Praemonstratum. K názvu se vztahují dva výklady: *Vallis praemonstrata* nebo *Pratum monstratum*.⁴⁹⁸

Norbert vbrzku získal první následovníky, a proto bylo nutno vtisknout novému společenství pevný řád. Sám se cítil kanovníkem, nikoliv mnichem, a proto zvolil pro svou komunitu řeholi sv. Augustina.⁴⁹⁹ Řádové stanovy pak představovaly syntézu kanovníckého a monastického života s převzatými prvky pravidel cisterciáckých, clunyjských a hirsauských. První znění vypracoval Norbertův nástupce, bl. Hugo

⁴⁹² Srov. SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie*, s. 115.

⁴⁹³ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 16.

⁴⁹⁴ Srov. tamtéž, s. 19.

⁴⁹⁵ Srov. SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie*, s. 116.

⁴⁹⁶ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 63.

⁴⁹⁷ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*. Řím: Křesťanská akademie, 1971, s. 55.

⁴⁹⁸ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 42.

⁴⁹⁹ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 60.

de Fosses.⁵⁰⁰ Nejstarší známé znění bylo sepsáno mezi lety 1131 a 1134 a pochází z kláštera Schäftlarn. Druhá redakce statut pochází z období kolem roku 1150.⁵⁰¹

První statuta v obou redakcích nebyla nikterak originální legislativou; jejich tvůrcům, tedy bl. Hugovi a jeho spolupracovníkům, zcela vyhovovaly cisterciácké předlohy, které vyjadřovaly jejich soukromý řeholní ideál, neobsahovaly však ten cíl, který zamýšlel zakladatel. Neobsahovaly téměř nic o kazatelské činnosti a působení ve farnostech bylo zmíněno jako pouhá okrajová záležitost,⁵⁰² ačkoliv to vše bylo pro řád konstitutivní a praktikovalo se. Lze tak tvrdit, že i u premonstrátů už od počátku praxe výrazně předcházela legislativě.⁵⁰³

Jaká tedy byla spiritualita a zaměření prvotního Prémontré? Ideálem byla *vita apostolica*, tj. odříkavý život podle apoštolských vzorů v komunitě (*vita communis*). Součástí povinností premonstrátů byla i fyzická práce, řehole ji však striktně nevyžadovala.⁵⁰⁴ Hmotná práce totiž nebyla výlučným ani hlavním zaměstnáním premonstráta. Řád byl založen k výchově apoštolů, misionářů a reformátorů, jednalo se tedy o zaměření na duševní práci.⁵⁰⁵ Základem pro ni mělo být důkladné studium, nelze však říci, že by premonstráti byli „učeneckým“ řádem jako později jezuité, dominikáni nebo benediktini. O poznání a vědu se však zasloužili, byť to nebylo jejich zcela primárním zaměřením.⁵⁰⁶

Roku 1124 se řádu dostalo prvního oficiálního schválení od papežských legátů.⁵⁰⁷ Definitivně řád schválil Honorius II. 16. února 1126 bulou *Apostolicae disciplinae sectantes*.⁵⁰⁸ Norbert byl záhy ustanoven biskupem v Magdeburgu a řízení kláštera předal svému žákovi Hugovi. Vyvstal však problém, jakým směrem se měla komunita dát. Některým řeholníkům včetně Huga vyhovoval spíše čistě kontemplativní život cisterciáckého typu, Norbert však upřednostňoval kazatelství a pastorační práci, což bylo možné jen v rámci *vita canonica*.⁵⁰⁹

Nelze hovořit o rozdělení řádu, spíše o různém zaměření Prémontré a Magdeburgu, Nezbytnost vytvářet nové komunity z kandidátů, kteří přicházejí

⁵⁰⁰ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 59.

⁵⁰¹ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 137.

⁵⁰² Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 43.

⁵⁰³ Srov. ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 60.

⁵⁰⁴ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 59.

⁵⁰⁵ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 63.

⁵⁰⁶ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 54.

⁵⁰⁷ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 77.

⁵⁰⁸ Srov. tamtéž, s. 82.

⁵⁰⁹ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 42.

z nejrůznějších prostředí, vyžadovalo v Prémontré prohloubenou duchovní formaci a takový styl života, který z příchozích zformuje skutečné řeholníky, jež budou schopni apoštolské služby i mimo klášter. Proto Prémontré a na něm závislá francouzská opatství rychle přebrala model cisterciáckých opatství, v nichž je vše organizováno kolem opata, liturgie a manuální práce. Saská cirkárie s centrem v Magdeburgu, jež měla zpočátku v čele samotného Norberta, se snažila jemněji zachovat jeho zakladatelského ducha. Rychle dosáhla relativní samostatnosti a zavedla vlastní zvyklosti, např. modlitbu oficia nikoliv podle ritu Prémontré, ale podle ritu magdeburské katedrály. Tím zakladatel nebojoval proti centralizaci, kterou sám vyžadoval, nýbrž ji posuzoval poněkud volněji. Jednota řádu se v tomto okamžiku nezdála tak jednoznačná.⁵¹⁰ Zde vyvstala zásadní dichotomie, jejíž následky byly zřetelné v celých řádových dějinách a do jisté míry je možné její projevy sledovat i dnes.

Proměna premonstrátů v kněze působící ve farnosti byla velmi pozvolná. Premonstrátům byla vlastní vize řeholního života, který vede ke kněžské svatosti. Farní služba nebyla zcela vyloučena, ale neměla být záležitostí konkrétního řeholníka, ale jakýmsi dílem celé komunity; v tomto zorném úhlu byla pastorece možná jen tam, kde se rozvíjel komunitní život. První statuta stanovovala, že farní kostely budou zakládány jen tam, kde má vzniknout nové opatství. Farnosti na území kláštera začaly být organizovány až později; byly obsazovány vlastními řeholníky jako u všech kanovnických řádů. Vznikaly při větších osídlení na vlastním území, kde začali premonstráti budovat kaple, které se staly jádrem budoucích farností.⁵¹¹ Aby bylo možné vyhovět podmínce společného života a zároveň pastoračním potřebám, zakládali premonstráti brzy určité množství převorství, která měla umožňovat několika řeholníkům vést společný život a věnovat se pastorači, což je model využívaný i v dnešní době. Další možností získání farnosti byl podíl na duchovní správě v již existujících farnostech, případně přebírání beneficí od bohatých patronů klášterů. Později docházelo k inkorporaci diecézních farností opatstvím, jejichž farář byl vybírán opatem. Zároveň v prvotních dobách nebyli vzácní ani samostatní premonstrátsí kazatelé.⁵¹²

⁵¹⁰ Srov. ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 75–77.

⁵¹¹ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 51.

⁵¹² Srov. ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 59.

Kláštéry měly již ve středověku vlastní školy, i když ani o nich se první statuta nezmiňovala. K žákům těchto škol se nicméně obracely některé promluvy prvních řádových opatů, např. Adama Skota. Mládež se zde cvičila ve čtení, psaní a latině, později v triviu a kvadriviu. Primárně se přirozeně jednalo o výchovu řádového dorostu, ale školy se záhy deklarovaly jako otevřené všem, kteří o vstupu do řádu neuvažovali.⁵¹³ Při školách byla často zřizována skriptoria, která jednak zajišťovala opisy knih pro účel studia, na druhé straně byla jejich činnost zdrojem vítaného zisku. I z těchto příkladů lze vyvodit, jak ani aktuálně platná statuta nepostihovala plně pastorační, výchovné a další aktivity, jimiž prvotní kláštéry žily.⁵¹⁴

Brzy po založení se řád začal rychle šířit: již roku 1121 byl založen první dceřiný klášter ve Floreffe v dnešní Belgii, o pouhý rok později vestfálský Cappenberg. Premonstrátské kláštéry se záhy objevují v celé Evropě, v Palestině a na Kypru.⁵¹⁵ Do Norbertovy smrti v roce 1134 vzniklo 35 opatství; roku 1156 už existuje 100 komunit, 1164 pak 261 klášterů, roku 1241 již 350 a roku 1250 existuje okolo 466 kanonií.

Za papeže Řehoře IX. byla mezi roky 1236 – 1238 provedena z jeho nařízení reforma řádových statut. Roku 1232 totiž předložil papež svůj záměr upravit statuta v oblastech centrálního řízení řádu a jednoty jako uniformity zvyků, pravidel a liturgie ve všech komunitách, farní služby a situace žen uvnitř premonstrátského řádu. Změny provedené touto reformou představují jednu z nejdůležitějších a nejvíce signifikantních formulací řádové historie. V roce 1290 byla sepsána nová redakce statut, neboť do nich bylo nutno vložit úpravy, které během dalšího půlstoletí nařídili papežové Alexandr IV. (1256), Urban IV. (1262) a Mikuláš IV. (1289), a dekrety posledních generálních kapitul. Podstatnou změnou bylo vyzdvižení významu eucharistie v životě komunity. Příslušná kapitola byla umístěna téměř na počátek statut; zde je základ charakteristiky premonstrátů jako „eucharistického“ řádu, což bylo bezpochyby plodem uvědomění si její důležitosti v životě každé komunity a její nadpřirozené jednotící funkce ve spojení mezi mnohými, od sebe vzdálenými domy, což vyžaduje pevnější a niternější společenství. Již po zavedení těchto statut začali mizet bratři konvrši, zejména v domech závislých na Prémontré. Řeholníci těchto domů začali být činní v pastorači, proto se farnosti svěřené těmto opatstvím rychle množily, až jich bylo téměř sedm

⁵¹³ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 53.

⁵¹⁴ Srov. ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 59.

⁵¹⁵ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 65–66.

set.⁵¹⁶ V této době se premonstráti museli vyrovnat i se vznikem nových mendikantských řádů, které je rychle vytlačily z pozice úspěšných nových založení. Srovnání však pro ně navzdory všemu dopadlo příznivě: nové řády, zejména dominikáni, rychle pochopili, že následovat ideály klerického stavu nespočívá v napodobování cisterciáků, tudíž si velmi záhy každý řád vymezil vlastní pole působnosti i styl řeholního života.⁵¹⁷

Počátkem 13. století začal být řád členěn do tzv. cirkárií. Původně byla v každé zemi jedna cirkárie, i když se zde nacházel jediný klášter, později se cirkárie okolo roku 1320 slučovaly do větších celků. Prvotně jen ve Francii existovalo šest cirkárií: francouzská, Ponthieu, severonormandská, jihonormandská, arvernská a lotrinská. V přilehlých frankofonních oblastech se nacházely cirkárie flanderská, floreffská, gaskoňská a burgundská, německé oblasti zahrnovaly sedm cirkárií, a to bavorskou, švábskou, wadgassenskou, illfeldskou, vestfálskou, saskou a slovanskou. Anglie zahrnovala tři cirkárie, severoanglickou, středoanglickou a jihoanglickou, v dnešní Belgii a Holandsku se nacházely cirkárie fríská a brabantská, zmínit je třeba cirkárie dánskou a norskou, českou a moravskou, uherskou a španělskou; italská cirkárie nikdy nedosáhla velkého významu.⁵¹⁸ Na žádost generálního opata Pierra Hermi obdržel řád roku 1409 od papeže Alexandra V. na koncilu v Pise privilegium exempce, které bylo ještě několikrát potvrzeno.⁵¹⁹

Od 15. století nastupuje období pozvolného úpadku řádu, a to z důvodů vnitřních i kvůli zásahům ze strany panovníků a papežské kurie. Roku 1464 nařídil papež Pius II. premonstrátským opatům, aby revidovali svou legislativu ve smyslu jasných pravidel zaručujících jednotu observancí. Generální kapitula však toto téma otevřela až na přímý podnět francouzského krále Karla VIII., jenž požadoval okamžitou vnitřní reformu premonstrátů; jinak by ji sám nechal provést řeholníky jiného řádu. Roku 1498 tak rozhodla o některých důležitých bodech týkajících se řeholního života, klauzury, postu a společného majetku; přísnosti původní observance však úpravy nedosahovaly. Opati však tuto úpravu považovali za vnucenou a záhy se obrátili do Říma s žádostí o její úpravu. Julius II. jim vyhověl a potvrdil toto povolení závažnou klauzulí s důsledky pro celou budoucnost řádu, kdy zmírnění měla být v budoucnosti zachována všemi

⁵¹⁶ Srov. ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 77.

⁵¹⁷ Srov. TUGWELL, Simon (ed.). *Early Dominicans*. New York – Ramsey – Toronto: Paulist Press, 1982, s. 456–465.

⁵¹⁸ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 146–150.

⁵¹⁹ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 56.

osobami příslušejícími k řádu. Lotrinský reformátor Servais de Lairuelz se však brzy postavil proti této formulaci, kterou interpretoval jako zákaz návratu k původní přísnosti statut. Julius II. však své schválení potvrdil a nová statuta byla vyhlášena roku 1505.

Od té doby měla všechna zmírnění, která se v premonstrátských opatstvích objevila během 14. a 15. století, sílu zákona. Zapříčinila tak v tomto období do jisté míry duchovní úpadek řádu. Naneštěstí toto oslabení premonstrátů souviselo s jedním z nejobtížnějších období dějin církve, poznamenaným vměšováním komendatárních opatů a zvláště protestantské reformy. Toto zhoubné klima znesnadňovalo aplikaci nových statut, i když byla velmi málo omezující. Generální kapitula se roku 1539 pokoušela např. donutit k návratu do kláštera představené, kteří pod záminkou výkonů svých funkcí opustili opatství, aby mohli žít mimo ně pohodlnějším životem. Koncem 15. století se premonstráti stávají sami vrchností, bratři konvrši mizí ze všech klášterů a kanovníci už manuálně nepracují.⁵²⁰ Zrušení ruční práce nepodpořilo studium, jak bylo zamýšleno, a roku 1561 syndik řádu Jean Despruets odvážně celému řádu vytýkal toto opuštění studia, považovaného za neužitečné. Řád sv. Norberta nebyl tedy dostatečně připraven na velké společenské a náboženské převraty, které měly pro církev dramatické důsledky, a nedokázal těmto velkým dějinným výzvám čelit.⁵²¹

V 16. století se krize řádu prohloubila a zanikalo stále více domů, zejména na protestantských územích. Kláštery zejména francouzských cirkárií oslabil stále se rozvíjející systém komendatárních opatů, čemuž řád sám pomohl zavedením tzv. *separationem mensarum*, tedy oddělením majetku opatského a konventního; to bylo prvně zavedeno již roku 1516. Opatskou část majetku a s ním i příslušné pravomoci však ti, jimž právo jmenovat tyto opaty příslušelo, mohli svěřit komukoliv.⁵²²

Řád však trpěl i válkami a společenskými nepokoji, zejména v Čechách, na Moravě a v Německu.⁵²³ Německé kláštery začaly zanikat v prvních desetiletích 16. století; roku 1528 to bylo celé založení v Hessensku, Württenbersku, Porýní, Sasku, Braniborsku a Pomořanech. Zanikla i slovanská cirkárie a ostatní německé cirkárie byly značně redukovány.⁵²⁴ Roku 1531 byl řád nařízením Jindřicha VIII. zrušen v Anglii, posléze i v Irsku a Skotsku. Do konce 16. století zanikla celá fríská cirkárie, mezi lety 1529 a 1538 všechny dánsko-norské kláštery a Riga. Uherskou cirkárii zničily turecké

⁵²⁰ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 160–161.

⁵²¹ Srov. ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 150–152.

⁵²² Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 162–163.

⁵²³ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 67.

⁵²⁴ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 165.

nájezdy a komendatární systém, který se stal osudným i cirkárii španělské. V roce 1500 měl řád 27 cirkárií s 311 mužskými a 104 ženskými kláštery, o sto let později to bylo již jen 189 mužských a 44 ženských klášterů; cirkárie byly proto nově organizovány.⁵²⁵ Kláštery procházely i stavebními úpravami, neboť středověké budovy přestaly už vyhovovat novým požadavkům na řeholní život.⁵²⁶

Období 17. století se neslo v duchu pokusů o obnovu řádové observance pod vlivem tridentského koncilu. V Německu byly postupně obnovovány kláštery v Bavorsku a Švábsku, vzkvétala i brabantská a floreffská cirkárie. Byla provedena revize statut, která byla schválena roku 1630.⁵²⁷ Tato statuta se stala základem obnovy řádu a platila prakticky až do 20. století. Uspořádání textu bylo totožné jako u statut předchozích, přibyly však charakteristické duchovní úvahy, které zdůrazňovaly smysl a důležitost předkládaných nařízeních. Generální opat Pierre Gosset, za jehož vlády statuta vyšla, se odvolával na tridentský koncil, a to zejména v otázkách zachování slibů a společného života. Aby se dosáhlo účinné reformy, Gosset dává představeným za úkol, aby si pečlivě připomínali své povinnosti a zachovávali přesně obnovená statuta tak, aby nové právo bylo rovněž zachováno jejich podřízenými. Gosset byl realista a představeným, jimž kladl zejména na srdce, aby sami rovněž přesně statuta zachovávali, neskrýval obtíže, s nimiž se při vedení řeholníků k věrnosti disciplíně setkají. Statuta jako celek měla zejména sladit osobní svatost řeholníků a požadavky apoštolské služby. Návrat k ideálům zakladatele měl vést ke znovuobjevení původního charismatu a autentické řeholní a apoštolské spirituality.⁵²⁸

I v tomto období však řád procházel krizemi: prakticky jej zlikvidoval např. generální opat František kardinál Pisánský dosazený papežem Pavlem III., nebo souvislá řada komendatárních opatů Prémontré, kteří přivedli řádovou organizaci téměř k rozvratu.⁵²⁹ Některé cirkárie v tomto období získávají práva generálních kapitul, což mělo za následek oslabení centralizace řádu. Až do poslední čtvrtiny 18. století však lze hovořit o jeho stabilizaci, v některých domech i o rozkvětu. Cenná v této době byla papežská potvrzení starých privilegií, nově pak např. dovolení, že řádoví klerici mohou

⁵²⁵ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 166–167.

⁵²⁶ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 70.

⁵²⁷ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 172–177.

⁵²⁸ Srov. ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 251–254.

⁵²⁹ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 67.

být svěceni od jakéhokoliv katolického biskupa,⁵³⁰ a rovněž možnost oficiálně se ujímat diecézních far.⁵³¹

Na konci 18. a na počátku 19. století však došlo k téměř absolutní likvidaci řádu. Ve Francii se nalézalo před revolucí 92 opatství a několikánásobek závislých řeholních domů, z nichž poslední generální opat Jean Baptiste d'Ecuy nezachránil ani jediný. V Rakousku za tereziánských a josefinských reforem vznikla kvůli omezení a později zákazu styku se zahraničními představenými roku 1772 fakticky samostatná rakouská cirkárie, která byla dále oslabena masivním rušením opatství i závislých domů. Po zániku Prémontré pak byl za neformální řádové centrum pokládán právě strahovský klášter v Praze;⁵³² v čele této provincie stál s titulem *praeses circariae* jako dříve generální vikář.⁵³³ V kritické době druhé poloviny 18. a počátku 19. století jimi byli opat kláštera Hradisko Pavel Ferdinand Václavík, jakožto pouhý vizitátor cirkárie tepelský opat Trautmannsdorf, po němž byli postupně zvoleni strahovští opati Václav Mayer a Adolf Šrámek, jimiž tato řada provinčních představených končí.⁵³⁴

Na území dnešní Belgie vznikla ze stejných důvodů roku 1781 rovněž samostatná kongregace, jejíž domy definitivně zanikly poté, kdy toto území formálně připadlo Francii. Polská cirkárie byla od řádu odloučena již roku 1730, většina domů byla zrušena po posledním dělení Polska roku 1795. Německá sekularizace v letech 1802 – 1803 zlikvidovala kláštery na levém břehu Rýna; pruské domy zanikly až mezi lety 1810 – 1838. Zanikly i kláštery ve Švýcarsku a v ruské části Polska mezi lety 1819 a 1841. Nejdéle zůstaly zachovány kláštery ve Španělsku, ale i tam byly téměř všechny zrušeny.⁵³⁵ Obnoveny mohly v této době být jediné kláštery uherské, které zrušil Josef II., a to na zvláštní dovolení Františka II.⁵³⁶

Tato pro řád kritická doba je však prvním velkým novodobým obdobím zásadního vstupu řádu na pole školství v souvislosti se zrušením řádu jezuitů a nedostatkem pedagogů v jejich školách. Premonstráti převzali např. roku 1781 gymnázium v Landshutu, které bylo později roku 1794 zaměněno za gymnázium Straubing. Kanovníci z Bellelay zřizovali gymnázium v Porrentruy, v Uhersku získala Csorna

⁵³⁰ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 75.

⁵³¹ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 69.

⁵³² Srov. tamtéž, s. 69.

⁵³³ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 76.

⁵³⁴ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. Institucionální změny české a moravské premonstrátské cirkárie na přelomu 18. a 19. století. In: *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 – 1918)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2010, s. 186–190.

⁵³⁵ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 173–180.

⁵³⁶ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 77.

gymnázia v Steinamanger a Keszthely, Jasov pak převzal tři menší gymnázia ve svém okolí.⁵³⁷

V polovině 19. století v Evropě nastala masivní obnova řádu, když Belgie roku 1830 opět získala samostatnost: z belgických opatství jich bylo obnoveno osm, přičemž se řád za hranicemi Rakouska nově začíná pozitivně stavět jak ke školské činnosti, tak i k misiím. Belgická opatství záhy začala s obnovou starých a zakládáním nových, zejména misijních domů: opatství Grimbergen obnovilo francouzské Mondaye, z něhož pak byl založen roku 1867 převorát Balarin a roku 1879 Nantes. Holandský ženský klášter Oosterhout založil belgický Neerpelt, později Veerle. Tongerlo obnovilo roku 1872 řád v Anglii. Francouzské Mondaye vytvořilo v této době vlastní samostatnou kongregaci přísné observance, v níž dominantní místo získal dům ve Frigolet, z něhož byly založeny domy ve Storringtonu, Etoile a Conques Farnborough.⁵³⁸ I v této době převzali premonstráti některá gymnázia, zejména v brabantské cirkárii: opatství Berne v Heeswijku a Averbode v Brasschaatu.⁵³⁹

V 90. letech došlo k velkému rozšíření premonstrátského řádu na misijních územích, v čemž lze spatřovat návaznost na starší misijní působení řádu již od 12. – 13. století, kdy bylo cílovým územím severní Německo a Pobaltí. V 17. a 18. století učinily španělské kláštery první neúspěšný pokus s vysláním misionářů do Severní Ameriky. Roku 1842 týž pokus učinil klášter Wilten, který vyslal řeholníky do Roxbury ve Wisconsinu, kde založili prozatímní klášter nedaleko dnešního Depere; toto založení však nemělo dlouhého trvání. Dva kanovníci z Grimbergen roku 1848 odjeli do jižní Afriky, kde působili po určitou dobu dříve, než trapisté založili svůj úspěšný projekt Mariannahill. Tongerlo zřídilo roku 1872 misijní stanici v Anglii, Averbode roku 1896 a Parc roku 1897 založily misijní stanice v Brazílii, kde zřídili gymnázia a organizovali chlapecké semináře. V Belgickém Kongu, dnešním Zaire, převzalo Tongerlo roku 1898 misijní území Uelle, o další území tamtéž převzal péči klášter Postel. Na pozvání biskupa z Green Bay vyslal roku 1898 opat z Berne kněze, odchovance vlastního gymnázia založeného roku 1886, do jeho diecéze, kteří převzali duchovní správu ve West Depere a okolí, kde rovněž založili několik kolejí. Premonstráti začali působit rovněž v Indii, neboť opatství Berne založilo misii v Phirangipuram a Jabalpuru.⁵⁴⁰

⁵³⁷ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, 1986, s. 78.

⁵³⁸ Srov. tamtéž, s. 80.

⁵³⁹ Srov. tamtéž, s. 78.

⁵⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 85–86.

Premonstrátský řád však zůstával stále bez jednotného vedení. Roku 1852 arcibiskup pražský Bedřich Josef kardinál Schwarzenberg podal návrh na reformu rakouských klášterů, na což roku 1855 zareagovala konference rakouských a uherských opatů a premonstrátské kláštery rakouské provincie byly vizitovány strahovským opatem Jeronýmem Zeidlerem, jenž byl stále *praeses circariae*, spolu s papežským vizitátorem, kterým byl jmenován biskup ze St. Pölten. V říjnu 1858 se konala ve Vídni provinční kapitula, na níž byla vizitace vyhodnocena, o rok později v dubnu se na Strahově uskutečnila generální kapitula, na níž byla revidována statuta.⁵⁴¹ Od roku 1883 lze hovořit o obnově řádové jednoty: Lev XIII. svolal generální kapitulu řádu do Vídně, kde byl za dohledu opata z Togerloo Jana B. de Swerta a pod předsednictvím vídeňského nuncia Vannutelliho novým generálním opatem zvolen strahovský opat Zikmund Starý, který vedl řád až do své smrti v roce 1905.⁵⁴²

Řád byl nově zorganizován do cirkárií rakouskouherské, která byla roku 1889 rozdělena na dvě části, brabantké, francouzské a tzv. přímořské, do níž spadaly především anglofonní domy a samostatné domy na misijních územích.⁵⁴³ Plné jednoty řádu bylo dosaženo až roku 1898 po generální kapitule v Teplé, kdy do svazku řádové jednoty přistoupili premonstráti ve Frigolet. Ti jakožto *congregatio Gallica O.Praem.* žili čistě kontemplativním způsobem života, měli svá statuta, pouze jednoduché sliby a vlastního generálního prokurátora v Římě.⁵⁴⁴

Na počátku 20. století nastal nový rozkvět řádu. Řádová statuta byla znovu revidována po promulgaci nového Kodexu kanonického práva na kapitulách v letech 1924 a 1927 a schválena za generálního opata Gummara Cretse.⁵⁴⁵ Na první z těchto kapitul byla rovněž schválena další reorganizace řádu: vzhledem ke vzniku Československa po první světové válce byla ustanovena nová česko-slovenská cirkárie, jejíž hranice jsou platné dodnes.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 108–109.

⁵⁴² Srov. tamtéž, s. 80.

⁵⁴³ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 185–190.

⁵⁴⁴ Srov. BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 81.

⁵⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 83.

⁵⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 108–109.

7. Strahovský klášter a jeho školská zařízení

V úvodu celé části o jednotlivých školách zřizovaných premonstrátským řádem je nutno uvést jen několik stručných obecných poznámek. Nejednalo se ve zkoumaném období až na jedinou výjimku o školy bezprostředně přiléhající k jednotlivým řeholním domům, nebyly tedy primárně určeny k výchově a předběžné formaci případných budoucích členů řádu, byť tuto funkci sekundárně v některých případech zřizované školy naplnily. Je třeba rovněž podotknout, že do výuky se spiritualita řádu promítala minimálně, a to kvůli jednotným, velmi svázaným osnovám. Premonstráti tedy zejména v náboženské výchově nekladli důraz na žádné části, jež byly zdůrazněny jejich vlastní spiritualitou shrnutou v dané době již tzv. premonstrátským paterem, tedy ani na morální teologii či na asketiku nebo dogmatickou teologii. Řádem zřizované školy byly zcela podřízeny státním normám a při srovnání s ostatními soukromými či veřejnými školami nebyly akcenty spirituality a teologických důrazů zřizovatelů do výuky nijak implantovány.

7.1 Školy v dějinách strahovského kláštera

Strahov, první, nejstarší a nejvýznamnější premonstrátské založení v českých zemích, byl založen roku 1140 Vladislavem II. a jeho chotí Gertrudou. Ty k podpoře nového kláštera a v Čechách dosud neznámého řádu přesvědčil biskup Jindřich Zdík, který premonstráty zřejmě poznal po roce 1136 na své pouti do Palestiny v klášteře sv. Habakuka. Dalším podporovatelem byl pražský biskup Jan I., který ještě před smrtí roku 1139 daroval Strahovu pozemky uváděné v zakládací listině, která se zachovala v opisu ve Strahovském urbáři z roku 1410.⁵⁴⁷ První řeholníci v čele s jistým Blažejem vybudovali provizorní klášter, roku 1142 přišlo z mateřského kláštera Steinfeldu u Kolína nad Rýnem osm bratří s opatem Ervínem; prvním opatem zvoleným strahovskou komunitou byl Giezo. Strahov byl původně podvojným klášteřem, panenské založení původem z Dünnewaldu však brzy přesídlilo do Doksan. Latinské jméno kláštera *Mons Sion* souvisí se Zdíkovým zvykem nazývat svá založení místopisnými jmény Palestiny;⁵⁴⁸ ze stejného důvodu nese klášter v Želivu název *Siloe*.

⁵⁴⁷ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 3.

⁵⁴⁸ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 76.

Strahov se brzy zařadil po bok klášterů zřizujících vlastní školy pro výchovu a vzdělání budoucího řádového dorostu, které byly do jisté míry otevřeny i dalším žákům.⁵⁴⁹ Takovéto vzdělávací instituce vznikaly i při dalších premonstrátských kláštorech, např. v Litomyšli, v Želivě, v Milevsku a v Teplé.⁵⁵⁰ Strahovská škola měla podle tradičního podání natolik dobrou pověst, že jí svěřil svého syna Vladislav II. Svou dceru pak poslal na výchovu do sesterského kláštera v Doksanech.⁵⁵¹ S touto školou souvisí pravděpodobně i zpráva o zahájení teologických přednášek na Strahově kolem roku 1170 za opata Alberta.⁵⁵²

Období prvního rozkvětu kláštera bylo ukončeno rokem 1278; poté byly rozchváčeny téměř veškeré klášterní statky.⁵⁵³ Tento stav trval téměř padesát let. Strahov se začal zvolna vzmáhat za opata Gerarda a velkého rozkvětu doznal pod vedením opata Petra II., jehož vláda se přibližně kryla s obdobím panování Karla IV. Roku 1341 získal tento opat pro klášter právo pontifikálií. Byl velkým podporovatelem vzdělání, neboť strahovští řeholníci v oné době běžně studovali na nově založené pražské univerzitě, dosahovali zde akademických gradů, ale rovněž na ní i vyučovali.⁵⁵⁴ Stále však fungovala i klášterní škola, neboť z této doby pochází zmínka o řeholníkovi Hugovi, jež byl nazýván *instructor iuvenum*.⁵⁵⁵

Za husitských válek byl Strahov roku 1420 zcela vypleněn a bratři povražděni; znovunabyté klášterní statky byly konfiskovány.⁵⁵⁶ Tristní stav celého domu lze ilustrovat faktem, že za opata Jana III. Herrsteina byl kolem roku 1454 v celé strahovské komunitě pouze opat sám spolu s jedním dalším knězem.⁵⁵⁷ Během 16. století byl strahovský klášter velmi nekonsolidovanou institucí s nezajištěným majetkem a nedostatkem řeholníků. Vrcholu tento stav dosáhl za vlády dosazeného opata Jakuba ze Šternovic, který nebyl řádovým knězem a klášter přivedl k zřejmě nejhlubšímu úpadku v jeho dějinách.⁵⁵⁸ V roce 1578 se však mezi strahovskými řeholníky objevuje Jan Lohel, od roku 1586 opat a druhý strahovský zakladatel.⁵⁵⁹ Ten

⁵⁴⁹ Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 53.

⁵⁵⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 13.

⁵⁵¹ Srov. VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 51.

⁵⁵² Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 17.

⁵⁵³ Srov. tamtéž, s. 31.

⁵⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 41.

⁵⁵⁵ Srov. tamtéž, s. 36–39.

⁵⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 46.

⁵⁵⁷ Srov. tamtéž, s. 48.

⁵⁵⁸ Srov. tamtéž, s. 51–57.

⁵⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 59–66.

obnovil řádný řeholní život a položil základy pro budoucí rozvoj kláštera; roku 1612 se však stal pražským arcibiskupem, a musel proto Strahov opustit.⁵⁶⁰

Jeho nástupcem se stal Kašpar Questenberg, první z trojice velkých barokních strahovských opatů. Jeho zásluhy o rozvoj kláštera jsou nesporné. Kromě obnovy domu jako takového i postupného získávání rozchváceného majetku⁵⁶¹ se o řád zasloužil i jako vizitátor a hlavní činitel při přenesení ostatků zakladatele řádu, sv. Norberta, na pražský Strahov roku 1627. Obnovil rovněž několik zaniklých klášterů, např. Želiv nebo Geras. Za jeho vlády měl Strahov již padesát pět členů, z toho třicet sedm v klášteře a osmnáct na inkorporovaných farách.⁵⁶²

Questenberg pečoval přirozeně i o školství a vzdělání. Strahov na počátku jeho vlády zřejmě kromě předpokládaného základního interního teologického vzdělávání žádné zvláštní školské zařízení nespravoval, nicméně Questenberg se postaral o obnovení vyšších škol v nově nabyté farnosti v Jihlavě tím, že roku 1632 kromě kaplanů pro duchovní správu vyslal i dva kněze zvláště určené pro výuku tamější mládeže v disciplínách filosofického studia, což bylo pozitivně hodnoceno jak samotnými jihlavskými obyvateli, tak i např. kardinálem Dietrichsteinem.⁵⁶³ Největším Questenbergovým počinem v oblasti školství však bylo především založení koleje Norbertinum.⁵⁶⁴

Questenbergův nástupce Kryšpín Fuck se o Strahov se zasloužil především svým hospodářským působením. Následující opat Vincenc Makarius Frank byl obnovitelem proslulé strahovské knihovny.⁵⁶⁵ Oba však podporovali i školy, ať už obnovované domácí teologické studium, kolej Norbertinum, nebo i malé školy v jednotlivých inkorporovaných farnostech, kde premonstráti působili jako duchovní správci i učitelé náboženství.⁵⁶⁶

První polovina 18. století byla pro Strahov obdobím velkého rozkvětu díky moudré správě opata Marianna Hermanna.⁵⁶⁷ Jeho nástupce Gabriel Václav Kaspar stál v čele kláštera ve značně nelehké době trvalých válek; klášterní hospodářství účelovými

⁵⁶⁰ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 78.

⁵⁶¹ Jednalo se např. o majetky v Milevsku, Velké Chýčce, Pátku nad Ohří a Hradišťku. Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 79.

⁵⁶² Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 67–73.

⁵⁶³ Srov. PARMA, Tomáš. Potridentské reformační snahy na Moravě na příkladu vztahu kardinála

Dietrichsteina k premonstrátskému řádu. In: *Osm století: sborník příspěvků prezentovaných na konferenci ... 23. září 2010 v Nové Říši*. Nová Říše: Kanonie premonstrátů v Nové Říši, 2012, s. 41.

⁵⁶⁴ Srov. kapitulu 7.2.

⁵⁶⁵ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 77–87.

⁵⁶⁶ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 109.

⁵⁶⁷ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 103–104.

vojenskými daněmi velmi utrpělo. Roku 1742 byla při bombardování Hradčan podstatně poškozena i budova vlastního kláštera.⁵⁶⁸ Škody byly však dalšími opaty záhy zahlazeny a klášter se mohl opět věnovat své činnosti. Z této doby existuje již doklad o zřizování veřejné školy pod přímou správou kláštera: opat František Michal Daller ustanovil kvůli možnosti školní docházky v okruhu kláštera roku 1766 zvláštního učitele pro školu na Pohořelci.⁵⁶⁹

Za vlády Marie Terezie, která vzala klášter pod svůj patronát a potvrdila všechny statky a privilegia, klášter po všech stránkách prosperoval. Za jejího nástupce Josefa II. však měl být klášter jako mnoho jiných zrušen. Projevila se tu však jistá politická protekce; opat Václav Josef Mayer, josefinista a zřejmě i svobodný zednář, dokázal svou kanonii uchránit a dokonce ji rozšířil o budovu knihovny, na jejíž fasádu dal posléze umístit medailon Josefa II. Rovněž se pokusil zachránit ženský klášter v Doksanech tím, že přislíbil jeho přeměnu na učitelský a vychovatelský ústav; tento plán se však nezdařil a klášter byl zrušen.⁵⁷⁰

Strahovský klášter tedy zůstal zachován, zrušeny však byly některé instituce, které zřizoval, jako např. teologická kolej Norbertinum a klášterní špitál. Omezen byl rovněž počet kanovníků na osmnáct kněží v duchovní správě.⁵⁷¹

Od počátku 19. století začal klášter – i díky souvislé řadě vynikajících opatů – opět získávat prestiž, a to zejména jako přirozené centrum rakouské provincie. Opati Milo Grün, Benedikt Pfeiffer a Jeroným Zeidler byli významnými osobnostmi a vzdělanci. Díky Grünovi byla např. otevřena otázka uvedení češtiny do škol, všichni tři pak byli rektory pražské univerzity, Jeroným Zeidler nakonec i generálním opatem řádu. Z tohoto titulu se účastnil zasedání I. vatikánského koncilu, během nějž v Římě zemřel. Jejich činnost byla oceněna mnoha řády: Milo Grün obdržel roku 1809 Leopoldův řád a Jeroným Zeidler roku 1858 komandérský kříž řádu Františka Josefa, roku 1863 Železnou korunu II. třídy a byl povýšen mezi svobodné pány.⁵⁷²

Strahov byl v té době klášterem s již velmi rozvinutou duchovní správou. Během 19. století se počet řeholníků pohyboval mezi 80 a 100 osobami a klášter spravoval celkem 22 farností: Strahov, Střešovice, Dolánky, Kmetiněves, Libotenice, Radonice,

⁵⁶⁸ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 107–110.

⁵⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 112.

⁵⁷⁰ Srov. BĚLIŇA Pavel – KAŠE Jiří – KUČERA Jan P. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek X. 1740-1792. Praha-Litomyšl: Paseka, 2001, s. 102–103.

⁵⁷¹ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Institucionální změny české a moravské premonstrátské cirkárie*, s. 187.

⁵⁷² Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 83.

Nebušice, Úhonice, Bohušovice, Žatec, Holedeček, Staňkovice, Hodušín, Velkou Chyšku, Milevsko, Sepekov, Smilovy Hory, Jihlavu, Německou Kounici, Křenovice, Mikulovice a okolí Svatého Kopečku.⁵⁷³

V této souvislosti je třeba zmínit, že ve spravovaných farnostech premonstráti působili i v tamějších školách, převážně jako katecheté, a o školy se starali z pozice zřizovatelů zejména po hmotné stránce. Takto byla přímo na území strahovské farnosti zřízena farní škola již kolem roku 1810,⁵⁷⁴ hlavní škola byla pak založena roku 1855.⁵⁷⁵

Jako katecheté působili strahovští premonstráti rovněž již koncem 18. století i na významných pražských vyšších školách, zejména na pražské normální škole a malostranském gymnáziu, jehož katecheta Matěj Ehrlich byl za své zásluhy o výuku náboženství oceněn zlatým záslužným penízem.⁵⁷⁶ Zejména v druhé polovině 19. století však ve větších městech vstupovali někteří premonstráti jako pedagogové i do škol, jež nezřizovali, neboť byli kvalifikovanými a zkoušenými učiteli, byli tudíž platnou posilou některých, zejména gymnaziálních profesorských sborů. Setkáváme se s nimi např. v gymnáziích v Jindřichově Hradci, Jihlavě, Pelhřimově, Hranicích na Moravě, Brně, Olomouci, Přerově, Mikulově, Lanškrouně, Prachaticích a Českých Budějovicích.⁵⁷⁷

Strahovský klášter sám pak zřizoval některé školy, zejména vyšší, a to z různých důvodů, jež budou objasněny v příslušném výkladu o těchto zařízeních, zmínit je však třeba i ty instituce, jež nebyly školami ve vlastním slova smyslu: klášter zřizoval na Hradčanech ústav pro slepé děti,⁵⁷⁸ na počátku 20. století pak i dětské opatrovny, a to díky vzniku kongregace sester premonstrátek ze Svatého Kopečku.

7.2 Teologická kolej Norbertinum

Ačkoliv premonstrátský řád uznal důležitost univerzitní formace svých členů již ve 13. století, kdy devatenáctý generální opat Jan II. de Rocquigny založil kolej sv. Anny v Paříži, rozkvět těchto studijně-formačních zařízení, jež nejsou typická výhradně pro premonstrátský řád, lze datovat do 16. století. Takovéto koleje, prakticky nové univerzitní fundace, ukazovaly na jasné vidění společenské i náboženské situace

⁵⁷³ Srov. BACKMUND, Norbert. *Monasticon praemonstratense, id est historia circariorum... ordinis praemonstratensis*. Tomus primus. Straubing: Cl. Attenkofersche Buchdruckerei, 1949, s. 311.

⁵⁷⁴ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 257.

⁵⁷⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 114.

⁵⁷⁶ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 123.

⁵⁷⁷ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*. Rukopis fondu Strahovské knihovny, nedatováno. Údaje jsou uvedeny v položkách jednotlivých vyučujících.

⁵⁷⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 396.

tehdejší neklidné doby a byly ohnisky počínajících reforem. Snad všechny významné koleje se nacházely buď na místech s renomovanými univerzitami, nebo tam, kde reformní katolické hnutí po tridentském koncilu hrálo významnější roli.⁵⁷⁹ Výše zmíněný institut sv. Anny zanikl v 15. století, ale byl o sto let později po tridentském koncilu obnoven, roku 1568 byla založena kolej v Salamance, roku 1571 v Lovani⁵⁸⁰ a dále se s těmito instituty setkáváme rovněž v Kolíně nad Rýnem, Douai a Římě, kde ústav obnovil roku 1618 tehdejší opat z Tongerlo.⁵⁸¹

Takovouto teologickou kolej, jež byla obecně známa jako Norbertinum, v 17. století založil v Praze i strahovský klášter. Měla však na rozdíl od výše zmíněných kolejí, jež plně spolupracovaly s místními univerzitami, specifický charakter. Její založení si přál již strahovský opat Jan Lohelius, tomu však v jeho úmyslu zabránilo jmenování pražským arcibiskupem,⁵⁸² a k vlastní realizaci tohoto plánu proto došlo až za Kašpara Questenberga. Ten chtěl Norbertinum umístit ke kostelu sv. Mikuláše na Starém Městě, k němuž získali strahovští premonstráti podací právo náhradou za fary, o něž přišli za husitských válek. Roku 1628 získali kostel i přilehlou budovu, jejíž původní majitelé odešli do emigrace, a kolej mohla zahájit svou činnost.⁵⁸³

S tepelským opatem Janem Pecherem uzavřel Questenberg smlouvu o studiu pro pět jeho kleriků a roční náklady 500 zlatých hradil sám. Vyzval pak i ostatní opaty k vyslání svých řeholníků do nové koleje; měl tedy zřejmě na mysli ústav sloužící celé cirkárii, jakými byly podobné koleje v zahraničí. Studenti zde byli vzděláváni v základech gramatiky a poetiky; prvními jejich vyučujícími byli Norbert Swertius a František Lammeter z belgického Veurne. Kvůli schválení založeného alumnátu se Questenberg obrátil na generální kapitolu, která však celou záležitost odložila.⁵⁸⁴

Po vpádu Sasů do Prahy roku 1631 kolej přerušila svou činnost a s jejím obnovením Questenberg nespěchal. Na přelomu let 1633 a 1634 začal znovu jednat s tepelským opatem Pecherem a dále se zbraslavským opatem Janem Greifenfelsem z Pilsenburgu, zdali by finance vynakládané na studia řádových bratří nebylo vhodné dát k dispozici nově zakládanému arcibiskupskému semináři, kde by mohli studovat i řádoví klerici.⁵⁸⁵ V roce 1635 císař Ferdinand III. uvedl ke kostelu sv. Mikuláše

⁵⁷⁹ Srov. ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 186.

⁵⁸⁰ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 170.

⁵⁸¹ Srov. tamtéž, s. 172–177.

⁵⁸² Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 78.

⁵⁸³ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 481.

⁵⁸⁴ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 73–75.

⁵⁸⁵ Srov. tamtéž, s. 78–80.

montserratské benediktiny, Norbertinum bylo proto přestěhováno ke kostelu sv. Benedikta na Nové Město pražské poblíž arcibiskupského semináře.⁵⁸⁶

Norbertinum bylo od začátku specifické tím, že bylo alternativním teologickým studijním ústavem nezávislým na univerzitě, s níž prakticky ani nespolupracovalo. Tehdejší pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch kardinál Harrach nevnímal totiž pro svou diecézi jako ideální, když celé teologické vzdělání zajišťovali v rámci univerzity jezuité v Klementinu. Chtěl řídit formaci kněžského dorostu sám; dostal se však s teologickou fakultou do dlouhotrvajících sporů, a proto zřídil vlastní přípravku i teologická studia v tzv. Dvoře Králově u Prašné brány.⁵⁸⁷ I z tohoto důvodu Norbertinum s arcibiskupovým studijním domem úzce spolupracovalo. 22. prosince 1638 obdržel arcibiskupský seminář od papeže Urbana VIII. zakládací bulu s širokými pravomocemi rovnými římskému generálnímu studiu; měl tedy oprávnění udělovat všechny akademické hodnosti. Opat Questenberg chtěl získat pro Norbertinum tatáž privilegia; po složitých a pomalých jednáních je ústav získal 30. července 1639.⁵⁸⁸ Relativní přátelská vzájemnost obou institucí zřejmě vzešla i z tohoto shodného postavení.⁵⁸⁹

Po přestěhování koleje na Nové Město skoupil Kašpar Questenberg domy v okolí kostela sv. Benedikta a začal roku 1638 s výstavbou nové koleje, na niž věnoval zhruba 50 000 zlatých;⁵⁹⁰ totožná částka tvořila základní kapitál koleje a příjmy doplňoval zisk ze solní pokladny. Norbertinum formálně zahájilo obnovenou činnost roku 1640, kdy je slavnostně otevřel právě kardinál Harrach; zakládací listina je datována 24. září téhož roku.⁵⁹¹ Celý komplex včetně kostela sv. Norberta, který vybudoval Dominik Orsi, byl dokončen až roku 1679.⁵⁹²

Studium bylo organizováno jako pětileté; dva roky trvala filosofická studia a tři roky teologie. Výuka byla organizována společně se zmíněným arcibiskupským seminářem a od roku 1692 rovněž ve spolupráci s cisterciáky;⁵⁹³ během výstavby koleje studovali zdejší chovanci v arcibiskupském semináři.⁵⁹⁴ Kolej byla zřízena díky dotaci zakladatele ve výši nákladů na postavení koleje⁵⁹⁵ pro dvacet kleriků – polovina jich

⁵⁸⁶ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 219.

⁵⁸⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 90.

⁵⁸⁸ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 85.

⁵⁸⁹ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 482.

⁵⁹⁰ Srov. tamtéž, s. 482.

⁵⁹¹ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 220.

⁵⁹² Srov. tamtéž, s. 219.

⁵⁹³ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 483.

⁵⁹⁴ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 220.

⁵⁹⁵ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 482.

byla členy premonstrátského řádu, druhou polovinu mohli tvořit – nebyli-li vlastní řádoví kandidáti – buď budoucí diecézní kněží, klerici jiných řádů nebo i svěští studenti.⁵⁹⁶

První statuta koleje vznikla zřejmě roku 1641 a schválena byla provinční kapitulou v roce 1644; první známý opis je však datován až k roku 1652. Obsahovala ustanovení týkající se vztahu k Bohu (převážně o modlitbě a liturgických obřadech v koleji), vztahu k nadřízenému, vzájemných vztahů, stanovovala denní řád a kázeňské předpisy, normovala vztah světských a řeholních studentů, styk s vnějším světem, zejména korespondenci a návštěvy, a pojednávala o představených, profesorech i studentech. Studijní záležitosti zahrnuty nebyly, neboť se týkaly provozu semináře.⁵⁹⁷

Tato úprava platila i za opatů Amelunxena a Sutora, některá zpřesnění pak přidal opat Vincenc Makarius Franck. Opat Jeroným Hirnheim přidával zkonkrétnující body každý rok v době velikonoční, nejrozsáhlejší pocházejí z roku 1673. Opat Hohmann ve svých třech úpravách pojednal většinou o kostele a povinnostech rektora. Vít Seipl roku 1693 zpřisnil kázeňské předpisy. Je zřejmé, že se všechny úpravy týkaly řeholní kázně; zajímavé je, že se žádné body netýkají světských studentů.⁵⁹⁸ Seiplovy úpravy po schválení roku 1691 provinční kapitulou platily prakticky až do zrušení koleje.⁵⁹⁹

Na provinciální kapitule, která se konala roku 1641, byli opati vyzváni, aby posílali svůj dorost na studia do Norbertina, ale z finančních důvodů tak činil pouze klášter v Teplé.⁶⁰⁰ Opati ostatních klášterů odmítali kolej podpořit: domnívali se, že nemá vyhraněný charakter, navíc nemohli podávat návrhy na případnou reorganizaci a změnu zaměření ústavu.⁶⁰¹

Kromě strahovských premonstrátů využívali v různé míře kolej i studenti z jiných kanonií. Klášter v Hradisku nevyužíval Norbertinum prakticky vůbec, neboť to byla vzdálenější alternativa vlastních domácích studií a olomoucké jezuitské univerzity. Poněkud častěji přicházeli studenti z Louky, zejména za opatů Jiřího Kleina a Karla Kratochvíla, tedy v 2. polovině 17. století. Loučtí řeholníci však, počínaje obdobím vlády opata Wallnera až do zániku Norbertina, přestali v Praze studovat vůbec – jejich domácí studium vykazovalo vyšší kvalitu a rovněž často využívali možnost studia v zahraničí. Zábrdovičtí a novoříšští premonstráti navštěvovali pražskou kolej jen

⁵⁹⁶ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 221.

⁵⁹⁷ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 93–95.

⁵⁹⁸ Srov. tamtéž, s. 96–98.

⁵⁹⁹ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 97.

⁶⁰⁰ Srov. tamtéž, s. 78.

⁶⁰¹ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 83–90.

krátce, a to v 60. a 70. letech 17. století. V Norbertinu studovali rovněž řeholníci z Gerasu, Perneggu, kde byli probošty strahovští premonstráti, a Schläglu. Pro ně všechny však bylo Norbertinum jednou z možných variant, kde absolvovat řádová studia.

Pravidelnými studenty byli řeholníci z klášterů, s nimiž Strahov uzavřel smlouvu o vysílání jejich kleriků na studia do Prahy. Z Teplé studovalo v Norbertinu zpravidla okolo šesti řeholníků, i když mnozí tepelští opati uvažovali z finančních důvodů o jejich stažení do vlastního domácího studia. Rovněž z Želiva, jenž Strahov před relativně nedlouhou dobou obnovil, přicházeli studenti pravidelně; sami pak přednášeli v želivském domácím studiu.

Zmínit je třeba i řeholní studenty ze sousedních cirkárií, např. polské (klášter Hebdów), švábské (Schussenried) a bavorské (Osterhofen, Steingaden, Speinshart, Schäftlarn, Wilten, Windberg); ti se však objevili až později, většinou kvůli studiu práv.⁶⁰²

Výuku zajišťovali strahovští kněží, kteří přednášeli od roku 1640 zejména v přípravném studiu semináře. Od roku 1653 převzali spolu s cisterciáky a benediktiny rovněž výuku na filosofii; tehdy zde přednášel i opat Jeroným Hirnheim, který Norbertinum velmi podporoval.⁶⁰³ Roku 1674 zde založil zvláštní ústav pro studium kanonického práva, proti tomu se však razantně ohradila klementinská teologická fakulta, která v tom viděla nežádoucí konkurenci. Zakladatel však svůj institut obhájil.⁶⁰⁴ Od roku 1693 začali členové strahovského kláštera přednášet i bohosloví a činili tak až do zrušení koleje.⁶⁰⁵ Přínos studiu teologie i oboru jako takovému, zvláště pak oblasti kanonického práva, byl tedy nesporný.

Cesta k profesorskému místu v Norbertinu byla prakticky jednotná: po získání základního teologického vzdělání museli budoucí vyučující buď získat další akademický gradus téhož oboru, nebo si zvolit další specializaci; jednalo se především o obor právních nauk. Budoucí profesori byli vybíráni s velkým předstihem; po studiích proto působili nejdříve v duchovní správě poblíž Prahy, v klášteře jako knihovníci nebo novicmistři, případně rovněž jako vychovatelé ve šlechtických rodinách. Po nástupu do Norbertina se stali tzv. *maiores de domo*; pokud vyučovali dvanáct let a získali titul *professores jubilati*, obdrželi v klášteře určitá privilegia. Po ukončení pedagogické

⁶⁰² Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 119–123.

⁶⁰³ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 89.

⁶⁰⁴ Srov. tamtéž, s. 91.

⁶⁰⁵ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 220.

kariéry mnozí dosáhli významných postů: několik z nich se stalo opaty, a to na Strahově, v Želivu i v Teplé, často obsazovali místa převorů v Milevsku nebo se stávali správci klášterních statků.⁶⁰⁶

Prvním rektorem Norbertina byl v letech 1641 – 1643 profesor morálky Alex Perlowski, který pak tuto funkci zastával ještě mezi roky 1654 – 1659. Mezi významnými osobnostmi, které Norbertinum vedly, lze např. jmenovat profesora rétoriky a kazatele Hugona Teisera (rektorem 1645 – 1647). Za rektora Vavřince Weigela (1647 – 1652) působil v koleji výtečný profesor filosofie Vít Rösler, budoucí želivský opat.⁶⁰⁷ Zmínit je třeba i moralistu a církevního právníka Františka Waldhausera (rektorem 1680 – 1689). Významnými profesory byli i Zikmund Dřímál, Amand z Friedenfeldu a Hyacint Hohmann, profesor kanonického práva, budoucí probošt doksanský a strahovský opat.⁶⁰⁸ Posledním rektorem byl v letech 1777 – 1785 profesor filosofie Ambrož Schmidt, po zrušení koleje profesor morální teologie na pražské univerzitě a v letech 1789 – 1791 komendatární opat v Teplé. V koleji se však jako vyučující vystřídali prakticky všichni tehdejší opati a učenci; přednášeli zde například i Aegidius Chládek a Rafael Ungar.⁶⁰⁹ Jméno Aegidia Chládky úzce souvisí s pastorální teologií, jedná se totiž o autora první české učebnice tohoto oboru, kterou vydal záhy po svém jmenování profesorem české pastorálky na pražské univerzitě. V Norbertinu však po dosažení titulu mistra svobodných umění přednášel filosofii, právo a církevní dějiny.⁶¹⁰

O značné rozšíření knihovny ústavu se zasloužil opat František Daller.⁶¹¹ Při koleji existovala rovněž tiskárna, jež byla získána opatem Bernardem Sutorem.⁶¹² Jednalo se původně o tiskárnu arcibiskupskou, která byla získána roku 1630 jako dědictví po Sixtovi z Lerchenfeldu a umístěna původně do budovy semináře. Norbertinu byla pronajata roku 1650, přičemž mezi lety 1659 a 1663 zřejmě nefungovala. V 70. letech se tehdejšímu arcibiskupu Matouši Ferdinandu Sobkovi z Bílenberka zdálo, že tiskárna stagnuje, proto ji znovu vrátil do semináře, ne však nadlouho. Až do svého zániku se pak stěhovala ještě několikrát.⁶¹³

⁶⁰⁶ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 135–139.

⁶⁰⁷ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 483.

⁶⁰⁸ Srov. tamtéž, s. 484–485.

⁶⁰⁹ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 221.

⁶¹⁰ Srov. KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*. Praha: Triton, 2004, s. 73.

⁶¹¹ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 486.

⁶¹² Srov. tamtéž, s. 84.

⁶¹³ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 111–112.

Za vlády Marie Terezie byl arcibiskupský seminář přesunut do Klementina a jeho alumni měli být vzděláváni na teologické fakultě. Premonstrátské Norbertinum i cisterciácké Bernardinum se tak staly obyčejnými klášterními školami. Strahovský opat František Daller a plaský Fortunát Hartmann proto požádali dvorskou studijní komisi o možnost zřízení premonstrátsko-cisterciáckého generálního studia. Bylo jim vyhověno roku 1775, o rok později oba opati uzavřeli dohodu o zřízení a institut začal fungovat.⁶¹⁴

Po nástupu Josefa II. na trůn se však situace podstatně změnila. Norbertinum bylo stejně jako mnoho jiných institucí postiženo josefinskými reformami. Bylo označeno za „Winkelschule“, pokoutní studium, a roku 1783 zde byly zakázány přednášky; institut se tedy stal pouhým internátem. O dva roky později bylo definitivně zrušeno. Klerici museli ve studiích a formaci pokračovat v semináři a profesori se měli vrátit zpět do svých klášterů. Ti, jež byli z hlediska vládní komise přijatelnější, se stali profesory buď v semináři, nebo na univerzitě. Budovy koleje byly využívány jako kasárna, kostel, který byl částečně poničen již dříve, zbořen. Od roku 1793 tu byl umístěn ústav šlechtičen; budova byla jako celek odstraněna roku 1928.⁶¹⁵

Tradici vlastních řádových teologických studií však dále neslo domácí studium, které strahovskému klášteru 31. července 1790 oficiálně povolil císař Leopold II.⁶¹⁶ O jejich rozkvět se zasloužil opat Milo Grün, který je v říjnu roku 1804 otevřel nejen vlastním strahovským klerikům, ale přijímal rovněž studenty z klášterů v Nové Říši a v Gerasu. Studium bylo kompletně zajišťováno členy řádu: v prvních letech sám opat přednášel pastorální a morální teologii, Gilbert Luška dogmatickou teologii, kterou převzal po jeho smrti Benedikt Pfeiffer, Method Landerer přednášel církevní dějiny a právo a Jan Křtitel Stoppani biblické vědy.⁶¹⁷ Toto domácí studium přetrvalo prakticky celou polovinu 19. století a ještě v 80. letech fungovalo jako přípravný první ročník teologie pro zdejší novice. Tehdy jsou známa jména pouze dvou vyučujících – Justina Jana Koblasy, jenž zde od roku 1862 vyučoval morální teologii, a Egona Karla Bréma přednášejícího ostatní teologické disciplíny.⁶¹⁸

⁶¹⁴ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 113–114.

⁶¹⁵ Srov. ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 221.

⁶¹⁶ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 118.

⁶¹⁷ Srov. tamtéž, s. 120.

⁶¹⁸ Srov. JEŘÁBKOVÁ, Lenka. *Strahovský opat Metoděj Zavoral*, s. 16.

7.3 Gymnázium v Žatci

Žatec, kde strahovští premonstráti působili na vyšších školách nejdéle, měl svou první měšťskou školu již v roce 1355, kdy král Jan Lucemburský zvláštním privilegiem dovolil žateckým měšťanům vybírat si samostatně správce školy. Z nejstaršího období až do 16. století se dochovalo jen poměrně málo dokladů jak o organizaci školy, o jejím hospodářském zajištění, tak i o tamějších učitelích, z nichž nejznámější je jméno Jana ze Žatce.⁶¹⁹ Velkého rozmachu škola dosáhla v humanistickém období, kdy ji Daniel Adam z Veleslavína dokonce uváděl mezi nejslavnějšími školami v českém království.⁶²⁰

Premonstráti mohli v žateckých školách působit již od roku 1515, kdy Vladislav Jagellonský postoupil královské podací právo k žateckému kostelu strahovskému klášteru. Žatec byl však v období reformace luteránský, takže toto privilegium nemohlo být využíváno. Až v roce 1629 se nakrátko ujal žatecké fary strahovský kněz Ondřej Mirecus, jehož působení přerušil v roce 1631 nakrátko saský vpád; o rok později se však do Žatce opět vrátil.⁶²¹

Působení premonstrátů v žatecké škole v průběhu 17. století nebylo zcela kontinuální, i když na něm měli eminentní zájem. Tehdejší žatečtí kněží nebyli jako učitelé dobře přijímáni, světské učitele odmítal však platit jak Strahov, tak měšťané.⁶²² Po odvolání tehdejšího děkana Anselma Kramsiho školu převzalo město, a protože Žatec v roce 1639 obsadila vojska generála Banera, premonstráti opustili město. Až do konce třicetileté války pak nejsou o škole žádné zprávy. Spory o patronát školy trvaly po celý zbytek 17. století. V roce 1668 Leopold I. rozhodl ve prospěch města, které školu spravovalo až do roku 1703. Tehdejší strahovský opat Vít Seipl se s měšťskou radou dohodl a od roku 1710 definitivně školu na dlouhou dobu opět přebrali premonstráti. Školu tehdy řídil žatecký děkan, který učil i náboženství. Dva jeho kaplani pak vyučovali ostatní předměty, a to jeden v gramatice, druhý v rétorice a poetice;⁶²³ jedním z nich byl Kilian Böhm.⁶²⁴

⁶¹⁹ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 9–12.

⁶²⁰ Srov. DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saazer Schulen], s. 4, srov. též MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 18.

⁶²¹ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 41.

⁶²² Srov. tamtéž, s. 42.

⁶²³ Srov. DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saazer Schulen], s. 16.

⁶²⁴ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 102.

O žatecké škole v druhé polovině 17. a 18. století je známo poměrně málo,⁶²⁵ zajímavé jsou však prozkoumané školní divadelní hry, jež se zde v průběhu několika desítek let provozovaly. Mezi lety 1712 a 1731 jde o deset her, vesměs vydaných i tiskem. Jednalo se především o hry s biblickými motivy či o svatých,⁶²⁶ z řady pak vybočuje hra Huga Lohra o žatecké historii sepsaná na základě Hájkovy kroniky.⁶²⁷

Za tereziánských reforem bylo roku 1777 žatecké gymnázium zrušeno, neboť se nedostalo do úzké skupiny třinácti gymnázií povolených pro území Čech,⁶²⁸ a nahradila ho o rok později trojtřídní hlavní škola. Soukromě bylo premonstrátům povoleno učit v rozsahu tehdejšího gymnaziálního studia, nicméně právo veřejnosti se škole vrátilo až roku 1807.⁶²⁹ Z velkých osobností, které v tomto období školou prošly, můžeme jmenovat dva strahovské opaty, Bohuslava Jana Herwiga a Milo Grüna, nejslavnějším absolventem tehdejší školy byl však žatecký rodák Karel Rafael Ungar, osvícenský vlastenecký učenec a faktický organizátor pražské univerzitní knihovny.⁶³⁰

Mezi lety 1777 a 1807 tedy žatecké gymnázium fungovalo na soukromé úrovni, tedy bez svázanosti školskými předpisy a osnovami. Vyučovalo se v bytech profesorů, jimiž byli žatečtí kooperátoři, tedy kaplani ustanovení na místní faře. V této době jimi byli Hroznata Wünsche (na žatecké škole působil v letech 1782 – 1802), Theophil Singer (1792 – 1807), Václav Neubronn z Eisenburgu (1803 – 1807) a Heřman Riedel (1806 – 1807),⁶³¹ z nichž někteří nastoupili jako vyučující gymnázia i po roce 1807. O toto studium byl relativně velký zájem, nebylo však možné, aby bylo učitelů více, neboť město na každého z nich přispívalo pouze nevysokou částkou 24 zlatých ročně. Žatecká obec přirozeně o gymnázium s právem veřejnosti stála, problémy však byly s financováním celého projektu. Realizaci umožnil teprve odkaz žatecké měšťanky Kathariny Andree, jež slíbila na udržování učitele latiny příspěvek 300 zlatých ročně a navíc na provoz gymnázia 6000 zlatých. Její příklad strhnul i další měšťany a nakonec mohl být roku 1807 zřízen nadační fond.⁶³²

⁶²⁵ Fond je poměrně rozsáhlý a nikdy nebyl utříděn a katalogizován.

⁶²⁶ Hry pojednávaly o Janu Nepomuckém, Narození Ježíše Krista, o sv. Prokopovi, O moudrosti a hlouposti podle deváté kapitoly knihy Přísloví, o sv. Vítu, o životě Ježíše Krista, o babylonském králi Baltasarovi, o Josefovi Egyptském a o Ježíši Kristu – dobrém pastýři. Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 45.

⁶²⁷ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 44–46.

⁶²⁸ Srov. kapitola 3.1.2.

⁶²⁹ Srov. HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 283.

⁶³⁰ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 48–49.

⁶³¹ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*, s. 145–157.

⁶³² Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 51.

Městská rada proto znovu podala žádost dvorské kanceláři; zásluhou žateckého magistrátního rady Josefa Haunera byla kladně vyřízena a císař František I. dekretem ze dne 23. října 1806 zřízení gymnázia povolil. Žatečtí měšťané si výslovně přáli, aby výuku na městském gymnáziu opět v plném rozsahu zajišťovali strahovští premonstráti, požádali proto opata Milo Grüna, aby jmenoval učitelský sbor z jemu podřízených řeholníků.⁶³³ Na seznamu učitelů se tak objevila jména Theophil Singer, Gotthard Durdík, Candidus Kuchař a Vilém Pelikán.⁶³⁴ Žatecké měšťanstvo věnovalo pro gymnázium budovu zrušeného pivovaru na dnešním náměstí 5. května, která byla vbrzku adaptována pro potřeby vyučování.⁶³⁵ Gymnázium bylo slavnostně otevřeno 3. listopadu 1807 a této slavnosti se mimo jiné zúčastnil i strahovský opat Grün.⁶³⁶ Gymnázium bylo zprvu pětileté o třech gramatických a dvou humanitních třídách, v roce 1817 byl dvorským dekretem počet gramatických tříd zvýšen na čtyři.⁶³⁷ Dosavadní budova, kde byly dole třídy a nahoře byty profesorů, záhy nedostačovala. Roku 1822 byla proto zvětšena přikoupením sousedního domu, takže gymnázium mělo šest tříd v přízemí a v prvním patře se stále nacházely byty profesorů a knihovna.⁶³⁸

Prvním prefektem, tedy faktickým výkonným ředitelem, byl jmenován Theophil Singer. Ten byl nejdříve od roku 1786 kaplanem na žatecké faře, od roku 1804 pak děkanem, ředitelem soukromého gymnázia a zároveň začal vyučovat náboženství. Ředitelem byl až do roku 1817, kdy bylo dvorským dekretem znemožněno zastávat zároveň funkci děkana a ředitele školy. Jeho nástupcem se stal Václav Neubronn z Eisenburgu. Začínal rovněž jako učitel na soukromém gymnáziu, později působil jako profesor syntaxe a řečtiny. Prefektem byl až do roku 1830, kdy odešel převzít hospodářskou správu kláštera Hradisko u Olomouce. Jeho zásluhou byla značně rozšířena gymnaziální knihovna.⁶³⁹

Po něm převzal funkci prefekta Evžen Šrámek, který působil na žateckém gymnáziu od roku 1819 jako profesor humanitních tříd; bohužel již v roce 1833 zemřel. Dalším prefektem byl Alois Dostal, který na žateckém gymnáziu působil rovněž jako profesor humanitních tříd, a to od roku 1822. Za jeho působení roku 1849 v rámci

⁶³³ Srov. WEYRAUCH, Erwin Anton. *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahov*. Prag: Carl Bellmann, 1863, s. 108.

⁶³⁴ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 56.

⁶³⁵ Srov. HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*, s. 284.

⁶³⁶ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 53. Srov. též ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 121.

⁶³⁷ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 56.

⁶³⁸ Srov. HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*, s. 284.

⁶³⁹ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 54.

školské reformy přestali být ředitelé tohoto gymnázia titulováni jako prefekti a stávají se skutečnými řediteli – byli tedy před státem odpovědni za chod školy a poměry v ní. Ředitelem byl Dostal až do své smrti v roce 1853.

Po Aloisu Dostalovi se stal ředitelem Leonard Skuček. Ten od roku 1833 učil v gramatických třídách, od roku 1849 přednášel latinu, řečtinu, matematiku, fyziku a přírodopis. Ze zdravotních důvodů školu opustil roku 1854 a nedlouho poté zemřel. Na jeho místo nastoupil Osvald Múchel, poslední řádový ředitel žateckého gymnázia, který kromě gramatických tříd před rokem 1849 později vyučoval latinu, němčinu a matematiku. Ředitelem byl až do konce školního roku 1872 / 1873, kdy předal vedení prvnímu řediteli státního gymnázia Josefu Hollubovi.⁶⁴⁰

Pedagogický sbor byl v prvních desetiletích relativně nečetný; na škole působili kromě ředitelů ještě například Calasantius Chytil, Vilém Pelikán, Evžen Šrámek, Candidus Kuchař, Kryšpín Handschuh, Petr Schwaigert, Alois Dostal a Bonifác Oppelt. Zmíňme jen několik drobných charakteristik: Calasantius Chytil byl dlouholetým učitelem náboženství; Vilém Pelikán působil v gramatických třídách a na žateckém gymnáziu učil úctyhodných dvacet šest let. Bonifác Oppelt byl rovněž učitelem náboženství, a to od roku 1835, předtím byl učitelem humanitních tříd. On a Kryšpín Handschuh, jenž v žateckém gymnáziu položil základ sbírek hornin a numismatické kolekce, zemřeli na tyfus během epidemie v roce 1838; po jejich smrti byl pak pedagogický sbor částečně obměněn.⁶⁴¹ Zajímavou osobou byl rovněž například Bernard Jettmar, který působil od roku 1830 jako profesor humanitních tříd, za několik let však odpadl od víry, uprchl a v pruském Slezsku přestoupil k protestantům. Tento přehled není zdaleka úplný, neboť profesorským sborem mezi lety 1807 a 1849 prošlo přibližně 25 vyučujících.⁶⁴² Z hlediska národnosti v něm byli zastoupeni Češi i Němci, neboť Strahov v této době měl členy obou národností, přičemž Češi mírně převažovali.⁶⁴³

Členové řádu byli výhradně odpovědni za výuku, o provoz a financování pečovali žatečtí měšťané; až do roku 1851 hradili náklady na provoz gymnázia samotného i na platy vyučujících, a to z nadačního fondu gymnázia i z jiných zdrojů. Celkově se jednalo o roční částku 4000 zlatých. Počet studentů, jejichž studia byla touto částkou financována, kolísal: do školního roku 1817 / 1818 jich v pěti třídách nebylo víc jak sto,

⁶⁴⁰ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 66–67.

⁶⁴¹ Srov. tamtéž, s. 58.

⁶⁴² Srov. Příloha 1.

⁶⁴³ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 56.

od zavedení šestitřídního gymnázia počet vzrůstal: studentů bylo od sto padesáti až přes dvě stě. Pocházeli ze Žatce a blízkého okolí, ale i ze vzdálenějších míst. Gymnázium navštěvovali i místní studenti ze židovských rodin.⁶⁴⁴ Spádová oblast však byla velká, neboť v celých Čechách bylo roku 1817 stále pouze 26 gymnázií. Prestiž školy roku 1833 zvýšila návštěva císaře Františka I. a jeho choti Karoliny, jimž při návštěvě Žatce měšťané předvedli prosperující školu, jejíž založení právě František I. povolil.⁶⁴⁵

Po Exner-Bonitzových reformách se všechna gymnázia musela rozhodnout, zda se budou chtít stát gymnázii osmitřídními s maturitou, tzv. gymnázii vyššími, nebo gymnázii nižšími se stávajícím počtem tříd, jejichž absolventi si budou muset dvě zbývající třídy a maturitu doplnit na jiném ústavu. Žatecké gymnázium zvolilo první možnost, což s sebou neslo i zvýšené náklady na provoz školy, jež stále muselo zajišťovat město.⁶⁴⁶ Velkým podporovatelem této transformace byl zdejší měšťan, budoucí předseda pivovarnického spolku Wenzl Grim.⁶⁴⁷ První maturity na takto organizovaném gymnáziu proběhly roku 1853 a složilo je pět studentů.⁶⁴⁸ V dalších deseti letech se počet maturantů mírně zvyšoval, až jich od 60. let bylo kolem dvaceti a tento počet se pak již konstantně udržoval.⁶⁴⁹

V této době bylo gymnázium postupně stále lépe vybavováno po hmotné stránce jak např. učebními pomůckami – byl založen a plně vybaven fyzikální kabinet – tak i finanční podporou jak ze strany žateckého měšťanstva, tak i strahovského kláštera. O tento rozkvět se postarali zejména žatecký purkmistr Karl Petrowitz i strahovský opat Jeroným Zeidler.⁶⁵⁰

Profesorský sbor byl i po reformách stále většinou premonstrátský, některé předměty však učili i odborníci, kteří členy řádu nebyli. V prvním roce existence osmitřídního gymnázia čítal pedagogický sbor dvanáct profesorů. Již jmenovaný ředitel Alois Dostal vyučoval řečtinu, Marian Opitz náboženství a němčinu, Leonard Skuček fyziku, latinu a řečtinu, Viktor Strach latinu a němčinu, Osvald Múchel rovněž latinu a němčinu, Egid Kaiser latinu, přírodopis a fyziku, Oktavián Neužil dějepis, zeměpis a němčinu, Theodor Quadrat němčinu, náboženství a češtinu, Kazimír Gebauer latinu, řečtinu a filosofickou propedeutiku, František Xaver Kurz přírodopis, matematiku,

⁶⁴⁴ Srov. HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*, s. 310.

⁶⁴⁵ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 60.

⁶⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 62.

⁶⁴⁷ Srov. DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saatzer Schulen.], s. 16.

⁶⁴⁸ Srov. HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*, s. 311.

⁶⁴⁹ Údaj vzat ze souhrnu maturantů ve školní výroční zprávě *Programm des Kais. Kön. Staats-Ober-Gymnasiums zu Saaz*. Saaz: K. K. Ober-Gymnasium, 1890, s. 18–26.

⁶⁵⁰ Srov. DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saatzer Schulen], s. 17–18.

stenografii a češtinu. Pedagogický sbor v této době doplňovali Antonín Rambousek, který učil řečtinu, dějepis a zeměpis, a Reinhardt Lang, vyučující matematiku a latinu; ti však roku 1858 opustili gymnázium, řád i katolickou církev, čímž rozmnožili počet apostátů z řad strahovských premonstrátů působících ve školách.⁶⁵¹ Dalšími byli kromě již zmíněného Bernarda Jettmara i František Xaver Kurz a po krátkou dobu Ottmar Filip Vítek.⁶⁵² Počet profesorů zůstával až do postátnění gymnázia stejný. Pokud se však počet studentů zvýšil, musely úměrně tomu vzrůst i úvazky.⁶⁵³ Všichni jmenovaní profesori působili na gymnáziu delší dobu, nicméně souhrnný počet vyučujících byl podstatně vyšší.⁶⁵⁴

V této době byl za podpory profesorského sboru při gymnáziu založen k většímu duchovnímu rozvoji studující mládeže spolek sv. Aloise, který měl umožnit studentům skutečný křesťanský život podle vzoru patrona tohoto společenství. Předsedou tohoto spolku byl formálně jmenován litoměřický biskup Augustin Bartoloměj Hille a žatecký děkan a inspektor náboženství na zdejších školách Norbert Oswald.⁶⁵⁵

V padesátých letech měla škola okolo sto šedesáti studentů, o deset let později vzrostl jejich počet až na téměř dvě stě padesát. V sedmdesátých letech počet výrazně poklesl, žáků bylo jen okolo 170. Tato počínající krize byla mimo jiné i odrazem situace po vypovězení konkordátu. Stát se poté opět ujal dozoru nad školstvím. V roce 1870 byly řeholní řády zřizující školy upozorněny, že i na jejich gymnáziích smějí vyučovat pouze státem zkoušení profesori. Většina pedagogů však tomuto požadavku dostát nemohla; týkalo se to i strahovských učitelů. Žateckému gymnáziu bylo proto roku 1872 odňato právo veřejnosti, takže se zde nemohly konat ani ústní maturitní zkoušky, následující rok už nebyla otevřena ani oktáva.⁶⁵⁶

V této době se ze všech jmenovaných důvodů rozběhlo jednání o postátnění školy; tento plán podpořilo i žatecké měšťanstvo, neboť povinnost financovat gymnázium rozpočet města neúměrně zatěžovala. Definitivním datem přerodu žateckého gymnázia v gymnázium státní byl 1. říjen 1873, podmínkou však bylo, aby město nadále do jisté míry na finanční potřeby školy přispívalo. K definitivní dohodě došlo však až roku

⁶⁵¹ Srov. *Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Saaz in Böhmen*. Saaz: Ferdinand Schönfeld's Witwe, 1858.

⁶⁵² Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*, s. 203 a 213.

⁶⁵³ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 66–67.

⁶⁵⁴ Srov. přehled všech vyučujících žateckého gymnázia dle Koblasova katalogu, Příloha 1.

⁶⁵⁵ Srov. *Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Saaz in Böhmen*. Saaz: Ferdinand Schönfeld's Witwe, 1854.

⁶⁵⁶ Srov. HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*, s. 311.

1879, kdy se žatecká obec zavázala k příspěvku 6 000 zlatých ročně, bezplatného předání budovy školy a k uvolnění gymnaziálního fondu ve prospěch státu.⁶⁵⁷

7.4 Strahovské reálné školy

V založení reálných škol, kde později působili strahovští premonstráti, lze vidět odraz činnosti církve na poli školství, jež se zabývala péčí i o ty typy vzdělání, které jí samé bezprostředně nenesly žádný profit. V době vzniku těchto škol existovalo v Rakousku jen velmi málo reálék: celkem jich bylo pět, a to ve Vídni, od roku 1833 v Praze, roku 1817 vznikla Reálná škola námořnická v Terstu, která měla sloužit rozvoji organizace zámořského obchodu. Téhož roku byla založena reálka a obchodní akademie ve Lvově a poslední školou byla reálka v haličském Brodu zaměřená rovněž obchodně a určená výhradně židovským studentům. Rakovnická a liberecká reálka byly tedy založením šestá a sedmá v pořadí.⁶⁵⁸

Vlastním podnětem k založení těchto škol byl roku 1816 dar 140 000 zlatých piaristickému provinciálovi Brucknerovi; ten byl určen pro budoucí uvažované gymnázium v Liberci, kde do té doby nebyla žádná vyšší škola. Pro libereckou vyšší školu byla navíc již od roku 1804 určena částka 24 000 zlatých jako nadace z odkazu místního obchodníka Huberta Thiela.⁶⁵⁹ Směrodatné však bylo konečné rozhodnutí onoho neznámého dárce, jímž byl, jak se později ukázalo, pražský arcibiskup Václav Leopold Chlumčanský z Přestavlk, který určil darovanou částku nakonec pro založení dvou reálných škol, a to v Liberci a v Rakovníku.⁶⁶⁰ Byl totiž v letech 1802 – 1814 litoměřickým biskupem a v letech 1814 – 1830 arcibiskupem pražským; proto svůj odkaz rozdělil mezi obě diecéze.⁶⁶¹

Obě školy měly být trojtřídní a zřizovat je z darované částky měl řád piaristů. Reálka rakovnická měla mít ráz hospodářsko-lesnický, neboť tomuto určení nejvíce odpovídaly podmínky města a místní potřeby, ze stejných důvodů pak měla být liberecká reálka zaměřena průmyslovo-obchodně, neboť Liberec byl velkým obchodním a průmyslovým centrem. Ve věci vyučovacího jazyka byla ponechána zřizovateli

⁶⁵⁷ Srov. MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 76.

⁶⁵⁸ Srov. MICHL, Josef Václav Justin. *Slowo o českých věcnicech w Rakownjce a Liberce*, s. 4.

⁶⁵⁹ Srov. [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 23.

⁶⁶⁰ Srov. HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky. *Dějiny vědy a techniky*. Praha: Academia, 1972, **72**(5), s. 34.

⁶⁶¹ Srov. [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 23.

volnost; rakovnická reálka byla tedy prakticky dvojjazyčná, byť na ní převážně studovali Češi, Liberec pak jednojazyčný, a to výhradně německý.⁶⁶²

7.4.1 Reálná škola v Liberci

S převzetím liberecké reálné školy se do správy strahovských premonstrátů dostal zcela odlišný typ vzdělávacího zařízení, s nímž dosud neměli žádnou zkušenost. Navíc se na první pohled zdálo, že reálky neodpovídají typu vzdělání, který by starobylý kanovnický řád podporovat měl. Zásahu na tom, že se Strahov reálných škol ujal, měl již zmíněný arcibiskup Chlumčanský. V souvislosti s ideou, že kláštery musí fungovat nejen pro duchovní účely, ale rovněž ve vyšší míře jako instituce pěstující vzdělanost, doporučil opatu Zeidlerovi, aby se i strahovský klášter věnoval výchově a vzdělání mládeže a byl tak užitečný státu. Navrhl, aby se premonstráti ujali reálky v Liberci, rychle se rozvíjejícím průmyslovém městě, a obsadili učitelská místa na tomto ústavu.⁶⁶³

Na založení školy a jejím zřízení se značnou měrou podílelo město Liberec. Kromě zmíněného odkazu Huberta Thiela zajistilo město koupí domu přibližně v hodnotě 16 000 zlatých ve čtvrti Janovo údolí (Johannesthal) zázemí pro učitelský sbor. Pro účely výuky byla plánována zcela nová školní budova v téměř dvojnásobné hodnotě.⁶⁶⁴ Městská rada uspořádala rovněž ve prospěch budovaného ústavu veřejnou sbírku a majitel libereckého panství Christian Clam-Gallas zajistil na vlastní náklady veškerý stavební materiál.⁶⁶⁵

Učební plán nové reálky sestavila litoměřická konzistoř; počítala s tříletou školou zaměřenou především na obchod, jak vyžadovala potřeba města. Vyučovacími předměty mělo být náboženství, počty, krasopis, čtení a mluvnice, přírodopis, zeměpis rakouského i zahraničního obchodu, dějepis řemesel, obchodu a umění, základní teorie obchodu, směnečné právo, zbožiznalství, obchodní chemie a technologie. Z cizích jazyků byla povinně vyučována italština, volitelně pak čeština a francouzština.⁶⁶⁶

Přípravné práce byly sice zahájeny již roku 1824, chyběly však výrazné osobnosti, které by celý proces příprav dokázaly dokončit. Reálka byla proto slavnostně za

⁶⁶² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 94–95.

⁶⁶³ Srov. WEYRAUCH, Erwin Anton. *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahov*, s. 116.

⁶⁶⁴ Srov. [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 24.

⁶⁶⁵ Srov. HANZAL, Josef. *Počátky rakovnické a liberecké reálky*, s. 36.

⁶⁶⁶ Srov. [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 24; srov. též HANZAL, Josef. *Počátky rakovnické a liberecké reálky*, s. 36.

přítomnosti velké řady dobrodinců, zejména Christiana Clam-Gallase, dále krajského hejtmana Johanna Davida a biskupského vikáře Jana Bažanta⁶⁶⁷ otevřena 8. října 1837, kdy ji slavnostně převzalo pět piaristických učitelů.⁶⁶⁸

Prvním ředitelem nové liberecké reálky a zároveň jejím katechetou byl Anton Felix Kohn; dalšími profesory byli jmenováni Viktor Gaunersdorfer, který učil kreslení, Marian Komarek, profesor češtiny, italštiny a francouzštiny, Julian Spurný, vyučující fyziky, chemie a přírodopisu, a Zachariáš Ressel, profesor dějepisu, zeměpisu a technologií.⁶⁶⁹

Rokem 1843 začala pro libereckou reálku nová éra. Vzhledem k tomu, že řád piaristů zřizoval mnoho škol, navíc profesorům zdejší reálky nepřipadalo platové zajištění ve výši 300 zlatých na osobu v bohatém obchodním městě dostatečné,⁶⁷⁰ rezignoval tehdejší piaristický provinciál Prosper Husák 11. června 1842 na obsazení rakovnické i liberecké reálky. Toto rozhodnutí bylo přijato a pražský arcibiskup jakožto osoba s právem prezentace k těmto školám oslovil opata Zeidlera, zdali by se premonstráti obou reálek neujali. Jeroným Zeidler však souhlasil pouze s převzetím liberecké školy s tím, že pro obě reálky jeho kanonie nemá dostatek aprobovaných pedagogických sil. V červnu toho roku byl vydán dekret o novém zřizovateli školy a v září strahovští premonstráti formálně libereckou školu převzali.⁶⁷¹ Na příslušném protokolu byli podepsáni Štěpán Cikánek, vicerektor pražské piaristické koleje, tehdejší ředitel školy Viktor Gaunersdorfer, strahovský opat Zeidler, liberecký děkan Franz Wolf a zástupce magistrátu Franz Appelt.⁶⁷²

Prvním ředitelem z řad strahovských premonstrátů byl jmenován Ervín Anton Weyrauch, jenž působil od roku 1830 čtyři roky jako vychovatel v rodině Thürheim-Schwerdtbergů v Rakousku; poté byl až do svého ustanovení do Liberce opatským sekretářem.⁶⁷³ Na reálce vyučoval francouzštinu, italštinu a češtinu.⁶⁷⁴ Do profesorského sboru byli dále ustanoveni Rudolf Michael Neisser, jenž v Liberci vyučoval kreslení a mechaniku.⁶⁷⁵ Působil zde až do roku 1851, kdy odešel na reálku

⁶⁶⁷ Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*. Reichenberg: Heinrich T. Stiepel, 1862, s. 47.

⁶⁶⁸ Srov. HANZAL, Josef. *Počátky rakovnické a liberecké reálky*, s. 40–41.

⁶⁶⁹ Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 47.

⁶⁷⁰ Srov. tamtéž, s. 75.

⁶⁷¹ Srov. [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 24.

⁶⁷² Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 77.

⁶⁷³ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*, s. 189.

⁶⁷⁴ Srov. *Viertes Programm der Öffentlichen sechsklassigen Ober-Realschule zu Reichenberg*. Reichenberg: Buchdruckerei Rudolf Gerzabek, 1855, s. 15.

⁶⁷⁵ Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 78.

v Rakovníku.⁶⁷⁶ Dalším vyučujícím, jenž přešel z Liberce do Rakovníka, byl Salesius František Ser. Bouček, který po pět let na zdejší reálce učil zeměpis, dějepis, češtinu, německý sloh a technologie. Siard František X. Kozák byl do roku 1859 profesorem fyziky, chemie, stavitelství a ekonomie, Tadeáš Josef Kotzura pak profesorem matematiky a obchodních nauk.⁶⁷⁷

Ve školním roce 1850 / 1851 začal platit nový Organizační nástin pro gymnázia a reálky, tedy tzv. Exner-Bonitzova reforma, již se musela přizpůsobit i liberecká škola. Stávající reálka se transformovala na reálnou školu vyšší a jako nižší reálné ročníky k ní byly připojeny třetí a dvě oddělení čtvrté třídy hlavní školy. První řádná inspekce proběhla v únoru 1851; vykonal ji zemský školní rada Johann Maresch a škola byla shledána způsobilou a správně organizovanou.⁶⁷⁸ Téhož roku doznal profesorský sbor prvních změn: na místo Salesia Boučka byl vyslán ze strahovského kláštera Emanuel Rudolf Jelínek, budoucí dlouholetý katecheta a učitel náboženství, němčiny a češtiny.⁶⁷⁹ Sbor byl rovněž rozšířen o nutný počet světských učitelů, který postupně s rozšiřováním výuky vzrůstal; prvními byli Anton Hájek, vyučující účetnictví, kreslení a geometrii, Anton Wiede pro němčinu a Ignác Kohlmann pro krasopis, kreslení a geometrii.⁶⁸⁰

O rok později již měla liberecká reálka šest tříd, byť byl stále tento stav samotnou školou vnímán jako jisté provizorium, neboť nebyl zcela dopracován nový učební plán. S ohledem na vzrůstající počet žáků, jichž bylo již téměř tři sta, byli přijati další tři světští učitelé. Platy dvou z nich hradili přímo liberečtí měšťané, kteří téhož roku pro zvýšení úrovně školy a kvůli zmíněné reorganizaci uhradili např. zřízení druhé školní kreslírny.⁶⁸¹ V tomto školním roce opustil profesorský sbor Rudolf Neisser, jehož nahradil Valentin Alois Zodl, jenž převzal hodiny zeměpisu, dějepisu, zoologie a botaniky a po ukončení působení na zdejší reálce vyučoval až do roku 1873 na žateckém gymnáziu.⁶⁸²

Následující léta se nesla v duchu dalších úprav studijního plánu, neboť ministerstvem kultu a vyučování byla škole určena výhradně specializace obchodní. To způsobilo jednak výrazné úpravy výuky, kdy byly po několik let postupně otvírány z kapacitních důvodů pouze některé třídy, jednak takové zvýšení počtu studentů, že

⁶⁷⁶ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonia Sionaea ab anno 1526*, s. 200.

⁶⁷⁷ Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 78.

⁶⁷⁸ Srov. [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 26.

⁶⁷⁹ Srov. *Viertes Programm der Öffentlichen sechsklassigen Ober-Realschule zu Reichenberg*, s. 15.

⁶⁸⁰ Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 80, srov. též *Viertes Programm der Öffentlichen sechsklassigen Ober-Realschule zu Reichenberg*, s. 15.

⁶⁸¹ Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 81.

⁶⁸² Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonia Sionaea ab anno 1526*, s. 205.

v nižších ročnících bylo nutno vyučovat v paralelních třídách, z nichž každá mívala až sto žáků. Celkem v této době na liberecké reálce studovalo až 350 žáků od deseti do dvaceti let.⁶⁸³

Potřebná reorganizace byla dokončena v roce 1856; od té doby se počet vyučujících ustálil na průměrných patnácti a odchylky v jednotlivých letech byly jen nepatrné. Při reálce začala v tomto roce působit též nedělní živnostenská škola, jejíž zřízení si vyžádal Liberecký živnostenský spolek. Vyučovali v ní Siard Košák a svěštější učitelé Ignác Kohlmann a Wenzl Kur.⁶⁸⁴

Roku 1857 byl zpět na Strahov odvolán dosavadní ředitel Ervín Weyrauch, jehož místo převzal Tadeáš Kotzura. Zároveň profesorský sbor posílil Roman Filip Maade, jenž zde působil až do roku 1874.⁶⁸⁵ O tři roky později nahradil Siarda Košáka, který se stal farářem v Doksanech, Dominik Karel Čermák, jenž vyučoval především humanitní předměty.⁶⁸⁶ Poslední změna v učitelském sboru nastala roku 1870, kdy do Liberce přišel navrátilivší se apostata Ottmar Filip Vítek, bývalý profesor žateckého gymnázia a rakovnické reálky.⁶⁸⁷

Profesorský sbor strahovských premonstrátů se nezabýval jen školní výukou, ale jeho členové byli činní v mnoha místních i celostátních spolcích. Dominik Čermák byl např. členem a knihovníkem Spolku přátel přírodních věd v Liberci, ředitel školy Tadeáš Kotzura členem téhož spolku a Spolku německé historie v Praze. Členem těchto organizací byl i Rudolf Jelínek, Valentin Zodl pak byl navíc členem hospodářského spolku v Jihlavě. Roman Maade byl členem a sekretářem Spolku přátel přírodních věd a členem Spolku německé historie.⁶⁸⁸

Zajímavý vhled do provozu školy poskytují peněžní knihy, jež byly každoročně vypracovávány pro kontrolu zřizovatele. Lze v nich sledovat nejen hospodaření školy s vlastním kapitálem přibližně 60 000 zlatých, jež byly převážně investovány v cenných papírech, a to jak ve státních obligacích, tak i u privátních institucí; v případě liberecké reálky byl poměr investic přibližně 2 : 3. Podrobně jsou uvedeny jak výnosy či ztráty v rámci kapitálu, tak i jednotlivé příjmy a výdaje v konkrétních položkách. Zcela zvlášť jsou uváděny v přehledu mzdy profesorů (čtyři vyučující po 300 zlatých) a „školního

⁶⁸³ Srov. *Fünfter Jahresbericht der öffentlichen Oberrealschule zu Reichenberg*. Reichenberg: Rudolf Gerzabek, 1856, s. 12.

⁶⁸⁴ Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 86.

⁶⁸⁵ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*, s. 210.

⁶⁸⁶ Srov. *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 87.

⁶⁸⁷ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*, s. 213.

⁶⁸⁸ Srov. *Elfte Jahresbericht der öffentlichen Oberrealschule zu Reichenberg*. Reichenberg: Selbstverlage der Oberrealschule, 1865, s. 17.

služebníka“, který pobíral 8 zlatých měsíčně. Služebníkům v kostele za celoroční službu při školních bohoslužbách přináleželo 12 zlatých a deficientům reálky 100 zlatých ročně. Další náklady jsou uváděny na odměny premiantům, ale rovněž např. na poštovné a kolky, případně jiné výdaje.⁶⁸⁹

Zbývá jen dodat několik stručných závěrečných shrnutí: reálka v Liberci byla sama o sobě velkým úspěchem místního školství, které nutně potřebovalo na počátku 19. století vzpruhu v podobě vyšší školy. Zvolená forma reálky pak maximálně vyhovovala místním potřebám, o čemž svědčí velký zájem žactva o studium na této škole. Jejich počet při převzetí reálky strahovskými premonstráty dosahoval již téměř dvou set, kulminoval v první polovině padesátých let, kdy počet studentů dosáhl až 450 a zhruba o deset let později se ustálil mezi 350–400 studenty.⁶⁹⁰ Na vysoké odborné úrovni se zde vzhledem k primárnímu zaměření škol vyučovaly zejména obchodní předměty, menších úspěchů škola dosahovala v oborech mechaniky a strojnictví.⁶⁹¹ Význam několika desetiletí, kdy školu spravovali strahovští premonstráti, lze zejména spatřovat ve faktu, že škola byla vůbec zachována a že si uchovala určený specifický charakter, který se premonstráti jakožto zřizovatelé snažili podpořit jak finančními dotacemi, tak i vhodným výběrem odborných učitelů.

7.4.2 Reálná škola v Rakovníku

Rakovnická reálka byla poslední vyšší školou, jejíhož zřizování se strahovští premonstráti v 19. století ujali. Opat Zeidler byl šest let po převzetí reálky v Liberci znovu osloven arcibiskupem Chlumčanským, zdali by klášter nemohl zřizovat i reálku v Rakovníku. Piaristé nebyli totiž s to obsadit z vlastních zdrojů všechna učitelská místa, škole tudíž hrozil zánik. Zeidler po zralé úvaze s návrhem souhlasil a klášter školu převzal v roce 1849, čímž bylo pole působnosti strahovských kanovníků dále rozšířeno.⁶⁹²

Rakovnická reálka měla za sebou v té době necelých dvacet let činnosti; zřízena byla oficiálně 29. března 1827 tehdejším rakovnickým hejtmanem. Vznik této školy podporovala i pražská konzistoř, která bezprostředně před jejím založením poslala

⁶⁸⁹ Srov. Hlavní peněžní knihy z let 1844-1864 – Reálka Liberec. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 810.

⁶⁹⁰ Srov. statistiky počtu studentů v příslušných ročenkách.

⁶⁹¹ Srov. HANZAL, Josef. *Počátky rakovnické a liberecké reálky*, s. 43.

⁶⁹² WEYRAUCH, Erwin Anton. *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahov*, s. 119.

městu Rakovníku nótu o nutnosti založení reálky. Ta měla pomoci manufakturám, řemeslníkům i pražské technice, která v té době ještě neměla žádnou přípravku. Navrženo bylo i zaměření školy: měla vychovávat hospodářské správce a technické úředníky pro nedaleké kladenské doly.⁶⁹³

Školy se měl ujmout, jak bylo výše řečeno, řád piaristů, kteří přislíbili zajistit z vlastních řad tři učitele a ředitele. To však bylo pro reálku málo, v té době byl dostačujícím obsazením ředitel, katecheta a pět učitelů, takže problémy kvůli nedostatku kvalifikovaných pedagogických sil začaly ještě před vlastním založením.⁶⁹⁴

Pro Rakovník byl navržen – aby škola naplňovala s co největším efektem svůj účel – optimální čtyřletý rozvrh. V prvním roce bylo povinné náboženství, čeština, přírodopis, zeměpis, dějepis, aritmetika a kreslení, v druhém náboženství, čeština, němčina, zeměpis, dějepis, kreslení, mineralogie, ekonomickotechnická botanika a geometrie, ve třetím náboženství, německý styl, kreslení, přírodopis, fyzika a chemie, ve čtvrtém pak náboženství, německý styl, kreslení, nauka o řemeslech, zvěrolékařství, ekonomie, hospodářské stavitelství a účetnictví; ve všech ročnících bylo možno přibrat si nepovinnou francouzštinu a italštinu. Počítáno bylo s řádným vybavením i schopnými pedagogy, knihovnou a fyzikálním a mineralogickým kabinetem.⁶⁹⁵

Pražské gubernium tento plán přijalo s poměrným uspokojením, zejména proto, že díky bohaté nadaci nebylo nutné novou školu ve větší míře dotovat. Problém však stále zůstával s obsazením pedagogického sboru – gubernium upozorňovalo, že piaristé nedisponují dostatečným množstvím odborných sil pro reálku a navrhovalo případně problém řešit obsazením duchovními jiných řádů, případně diecézními kněžími. Další problém vyvstal, když gubernium požadovalo dvouletou přípravku pro techniku, konzistoř naproti tomu preferovala samostatnou víceletou reálku, což odpovídalo vypracovanému programu. Po obsáhlých jednáních a konzultacích, mimo jiné i s ředitelem pražské techniky Františkem Josefem Gerstnerem, byl upřednostněn víceletý koncept, podle něhož se skutečně začalo později na rakovnické reálce vyučovat.⁶⁹⁶

Zdlouhavá jednání ukončil 27. června 1827 tehdejší rakovnický krajský komisař Hrlíčka, který nařídil, aby se s praktickými přípravami, zejména se stavbou školní budovy, začalo ihned. K realizaci tohoto plánu vznikl v Rakovníku zvláštní měšťanský

⁶⁹³ Srov. HANZAL, Josef. *Počátky rakovnické a liberecké reálky*, s. 34.

⁶⁹⁴ Srov. [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*, s. 5.

⁶⁹⁵ Srov. HANZAL, Josef. *Počátky rakovnické a liberecké reálky*, s. 35.

⁶⁹⁶ Srov. tamtéž, s. 37.

spolek, díky němuž byl základní kámen budovy položen roku 1832. Stavba stála celkem 50 835 zlatých a byla definitivně dokončena roku 1836. Vyučování však nakonec piaristé zahájili již 4. října 1834 a školu vedli až do roku 1849.⁶⁹⁷ Téhož roku se dle ministerského nařízení změnila rakovnická reálka v pětitřídní; měla být organizována jako trojtřídní reálka nižší s dvěma doplňujícími ročníky pro řemeslnické a hospodářské vyučování. Rakovnická obec s tímto konceptem nesouhlasila; teprve roku 1855 došlo ke konsensu, kdy se měšťané zavázali dotovat školu ročně 1 900 zlatými, aby mohla být rozšířena na šestitřídní. Roku 1866 byl v Rakovníku stanoven jako vyučovací jazyk čeština a první maturity se konaly roku 1869.⁶⁹⁸

Rakovnická reálka měla od počátku velmi dobrou úroveň v přírodovědných oborech, a to nejen díky pedagogickým silám, ale i dobrému hmotnému vybavení ústavu. Problémem zůstávaly učebnice, stejně jako na ostatních reálkách: pro humanitní předměty byly používány knihy gymnasiijní, koncem 30. let se objevily i první odborné publikace. Počet žáků se v tomto období pohyboval okolo 40 studentů. Rakovnická reálka měla zakrátko všeobecně dobrou pověst, zvláště však mezi majiteli statků a velkých hospodářství, kteří zde nechávali studovat své hospodářské úředníky.⁶⁹⁹

Piaristický řád však postupně přestával být schopen rakovnickou reálku vést, a to zejména kvůli nedostatku učitelů, které mohli pro zdejší ústav uvolnit. Díky zprostředkování pražského arcibiskupa Chlumčanského byl pro zřízení školy získán strahovský opat Zeidler. Strahovští premonstráti školu převzali 26. září 1849 a Jeroným Zeidler zde ustanovil nový učitelský sbor.⁷⁰⁰

Na rakovnické reálce začalo působit od začátku sedm členů řádu. Prvním ředitelem z řad strahovských premonstrátů se stal Jakub Jan Nepomuk Dvořák, předtím dlouholetý duchovní správce ve věznici na Hradčanech.⁷⁰¹ Ve škole působil rovněž jako katecheta, a to až do roku 1855. Dlouholetými vyučujícími byli z prvotního profesorského sboru Romuald Josef Hnilička, který vyučoval němčinu, přírodní vědy a nepovinnou italštinu a v Rakovníku působil až do roku 1861, a Damián Josef Manžel, vyučující němčinu, geometrii, kreslení a nepovinnou francouzštinu; ten se stal v roce 1862 na rakovnické reálce ředitelem.⁷⁰²

⁶⁹⁷ Srov. [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*, s. 7.

⁶⁹⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 241–242.

⁶⁹⁹ Srov. HANZAL, Josef. *Počátky rakovnické a liberecké reálky*, s. 43–45.

⁷⁰⁰ Srov. [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*, s. 7.

⁷⁰¹ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*, s. 192.

⁷⁰² Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1860.

Delší dobu působil od převzetí školy v Rakovníku rovněž Salesius František Ser. Bouček. Ten do Rakovníka přišel již se zkušenostmi profesora reálných škol, neboť předtím působil, jak bylo výše zmíněno, na liberecké reálce.⁷⁰³ Jeho příchod byl dán zřejmě faktem, že mnoho let učil češtinu, která byla v Rakovníku preferovaným jazykem; spolu s ní vyučoval i zeměpis a dějepis.⁷⁰⁴ Do prvního profesorského sboru byli dále jmenováni Theodor František Quadrat, který měl rozsáhlé zkušenosti soukromého vychovatele; vzhledem k tomu, že po dvouletém působení v Rakovníku odešel na žatecké gymnázium, lze předpokládat, že zřejmě vyučoval náboženství, případně některý z humanitních předmětů.⁷⁰⁵ Krátce působili na rakovnické reálce zpočátku ještě Heřman Adolf Kolenatý, jenž se později stal katechetou institutu pro slepce na Hradčanech, a Kristián Josef Kaplan.⁷⁰⁶

Jak je zřejmé, strahovští premonstráti nebyli schopni zajistit kvalifikovanou výuku odborných předmětů, proto měli velmi významné místo v profesorském sboru tzv. světských profesori. Dlouholetými členy sboru byli např. Karel Hackenberger, vyučující chemie, technologie a přírodopisu, Josef Jedlička pro češtinu a zeměpis, Ignác Hulla pro stavitelství, krasopis, kreslení a cvičení z matematiky, August Kopecký pro matematiku, deskriptivu, kreslení a nauku a konstrukci strojů, Robert Krejčí pro přírodní vědy, aritmetiku, krasopis a němčinu, Karel Vondráček pro geometrii, matematiku, projekční kreslení a krasopis; v průběhu let však na rakovnické reálce působila i řada dalších pedagogů.⁷⁰⁷

V roce 1851 byla reálka rozšířena na šest tříd, což s sebou samozřejmě neslo potřebu obměny a rozmnožení profesorského sboru, a to jak v řadách premonstrátských, tak i světských profesorů.⁷⁰⁸ Z liberecké reálky přišel Rudolf Michael Neisser, ten však působil v Rakovníku jen jeden rok. Prameny zaznamenávají, že byl za trest přeložen do strahovského kláštera a o čtyři roky později je již veden jako odpadlík od víry.⁷⁰⁹ Zároveň s ním přišel na rakovnickou reálku Julius Václav Provazník, po několik let vyučující náboženství, aritmetiky a krasopisu.⁷¹⁰ O rok později opat Zeidler vyslal do Rakovníka Michaela Jana Martinovského, který zde byl nejprve katechetou a od roku

⁷⁰³ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea ab anno 1526*, s. 200.

⁷⁰⁴ Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1860.

⁷⁰⁵ Quadrat působil jako vychovatel v rodinách Trautmannsdorfů a Wallensteinů. Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea ab anno 1526*, s. 189.

⁷⁰⁶ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea ab anno 1526*, s. 207 a 204.

⁷⁰⁷ Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1860.

⁷⁰⁸ Srov. [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*, s. 8.

⁷⁰⁹ Srov. KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea ab anno 1526*, s. 200.

⁷¹⁰ Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1860.

1855 až do odchodu strahovských premonstrátů z rakovnické reálky ředitelem. Kromě toho byl též skladatelem chrámových písní⁷¹¹ a dopisovatelem C. k. geologické společnosti.⁷¹² K témuž roku je datováno další rozmnožení učitelského sboru, a to díky finančnímu příspěvku rakovnické obce; do profesorského sboru tedy přibývají výše zmíněný Ignác Hulla a Anton Erben.⁷¹³

Šedesátá léta se nesla ve znamení dalšího rozšíření profesorského sboru. V roce 1861 jej na deset let posílil Zikmund Antonín Starý, budoucí strahovský opat, a na kratší dobu i Pius Leopold Winzenz. Žatecké gymnázium poskytlo rakovnické reálce na nedlouhou dobu Ottmara Filipa Vítka, který zde pobyl jen rok, poté přešel na reálku v Liberci. Naopak na žatecké gymnázium odešli z Rakovníka Sarkander Josef Zedníček, který zde působil čtyři léta od roku 1865, Maxmilián Petr Vrzal, jenž zde učil ve školním roce 1868 / 1869, a Otto František Gallus, který ho v dalším školním roce nahradil. Profesorský sbor tak měl ke konci působení premonstrátů na rakovnické reálce přibližně patnáct členů včetně světských a externích učitelů.

Počet žáků se rovněž vyvíjel; od zmíněných zhruba čtyřiceti na konci 40. let se stavy v průběhu let razantně zvyšovaly. Tento trend lze primárně odůvodnit navýšením počtu ročníků na šest podle ministerského výnosu z roku 1851, nicméně dobrá pověst školy a její praktické zaměření rovněž zřejmě přispěly k postupnému nárůstu počtu studentů. Již v polovině 50. let je studentů rakovnické reálky zhruba 150,⁷¹⁴ v průběhu pouhých tří let se počet zvedl téměř na 200⁷¹⁵ a od 60. let zde studuje konstantně okolo 300 studentů.⁷¹⁶

Zdejší studenti pocházeli převážně z Rakovníka a blízkého okolí, výjimkou však nebyli ani žáci ze vzdálenějších míst, jež rakovnickou reálku patrně zvolili kvůli jejímu zaměření. Z hlediska národnostního výrazně převládali Češi, věkové složení odpovídalo běžné vyšší škole, nicméně výjimkou nebyli ani absolventi starší dvaceti let.⁷¹⁷

Rakovnická reálka byla pro svůj účel od svého založení školou dobře vybavenou; za působení strahovských premonstrátů se toto vybavení dále zlepšovalo a rozšiřovalo. Škola disponovala odbornými knihovnami, a to studentskou, profesorskou a dále

⁷¹¹ Srov. STRAKA, Cyril. Michael Martinovský. *Věstník pěvecký a hudební*. 1924, **28**(1), s. 2–3.

⁷¹² Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1859.

⁷¹³ Srov. *Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1856*. Prag: Fried. Rohlíček, 1856.

⁷¹⁴ Srov. [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*, s. 8.

⁷¹⁵ Srov. *Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1858*. Prag: Fried. Rohlíček, 1858.

⁷¹⁶ Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1863.

⁷¹⁷ Tyto údaje byly získány srovnáním zde citovaných i dalších výročních školních zpráv.

knihovnou určenou externímu hospodářskému kurzu, dále dobře vybaveným zeměpisným, fyzikálním, chemickým a technickým kabinetem a kreslírnu. Součástí kabinetů byla i školní sbírka mincí a starožitností.⁷¹⁸ Chloubou však byla dobře vybavená laboratoř pro praktická cvičení, kterou škola díky podpoře rakovnické obce zřídila roku 1852, a botanická zahrada, jež byla za týmž účelem založena na školních pozemcích roku 1854;⁷¹⁹ ta byla později doplněna i skleníkem pro náročnější pěstitelské pokusy.⁷²⁰

I u rakovnické reálky se dochoval soubor peněžních knih; lze tedy učinit srovnání s reálkou libereckou. Školy hospodařily se zhruba stejným kapitálem i podobnými výdaji a příjmy; rakovnická reálka byla však vzhledem k charakteru místa, kde sídlila, školou relativně méně finančně podporovanou ze strany města. Protože však i počet žáků byl nižší, výsledky hospodaření byly srovnatelné, aniž by si některá škola vedla výrazně hůře.⁷²¹

Pro podporu nemajetných žáků školy byl zřízen i spolek pro podporu chudých studujících. Vznikl zřejmě z podnětu ředitelství školy nedlouho po jejím převzetí strahovskými premonstráty a nejčastějšími přispěvateli byli rakovničtí měšťané, případně rodiče zámožnějších žáků. Podporovatelů bylo okolo stovky, z toho tzv. zakládajících členů s vyšším příspěvkem 24; mezi nimi byl např. rovněž arcibiskup Bedřich kardinál Schwarzenberg.⁷²² Tento spolek však záhy poté, co premonstráti školu opustili, zanikl a byl obnoven až po šesti letech roku 1878.⁷²³

Rakovnická reálka se podílela i na společenském životě města. Kromě toho, že zdejší žáci pravidelně doprovázeli zpěvem bohoslužby v místním chrámu, pořádali nejméně dvakrát ročně dobročinné koncerty a akademie, jež místní obyvatelé v hojně míře navštěvovali. Studenti byli i při různých příležitostech účastníky městských oslav, jako např. při oficiálních návštěvách významných osobností nebo významných výročí; i tímto způsobem se škola pozitivním způsobem zapisovala do povědomí široké veřejnosti.⁷²⁴

Při svém odchodu tedy strahovští premonstráti zanechávali městu školu plně konsolidovanou, na vysoké úrovni co do složení pedagogických sil i hmotného

⁷¹⁸ Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1879.

⁷¹⁹ Srov. [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*, s. 9.

⁷²⁰ Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1878.

⁷²¹ Srov. Hlavní knihy peněžní 1849 – 1864 – Reálka v Rakovníce. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 810.

⁷²² Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1879.

⁷²³ Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1878.

⁷²⁴ Srov. *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1887.

vybavení a s dobrou pověstí nejen v očích zdejších měšťanů, ale i širší odborné obce. Rakovnická reálka tak mohla dále prosperovat, jak je vidět i na jejích pozdějších výročních zprávách.

Rakovnická reálka se na základě zákona měla roku 1874 změnit na sedmitřídní ústav. Vzhledem k tomu, že nebylo ukončeno jednání o dotaci z fondu odkazu biskupa Chlumčanského, chtělo město školu přeměnit na reálné gymnázium. Po dlouhých jednáních však škola zůstala reálkou, byla upravena dle zákonných norem a doplněno její vybavení. Od roku 1882 škola pobírala státní příspěvek 4 000 zlatých a roku 1891 byla prohlášena za státní školu. Až do doby, než byla reálka postátněna, fungovaly při ní doplňkové hospodářské kurzy. Řediteli byli od roku 1872 např. František Štěpánek (do roku 1892), Mikuláš Hofman (do roku 1896) a František Wurm.⁷²⁵

⁷²⁵ ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 242.

8. Ostatní premonstrátské školy v 19. století

8.1 Tepelské gymnázium v Plzni

Kláster Teplá byl podle tradice založen roku 1193 jako nejmladší mužská soukromá fundace premonstrátů v českých zemích.⁷²⁶ Zakladatelem byl český šlechtic Hroznata, díky němuž klášter vznikl jako náhrada za jeho neúčast na křížové výpravě, na niž se měl vydat v březnu roku 1188. Poté, co se Hroznata nevypravil do Svaté země ani podruhé, získal při cestě z Itálie pro svůj klášter od papeže Celestina III. ochranná privilegia a patrně i druhou dispens, neboť nedlouho poté založil klášter premonstrátek v Chotěšově.⁷²⁷ Sám pak vstoupil jako řeholník do kláštera v Teplé, kde žil v postavení fundátora a dle legendy i probošta až do své násilné smrti hladem na hradě v dnešním Starém Hrozňatově. Zde byl vězněn jako rukojmí v očekávání výkupného ze strany kláštera, a to pravděpodobně roku 1217.⁷²⁸

Kláster se těšil podpoře panujícího přemyslovského rodu; dosavadní pozemkovou držbu a všechna privilegia mu potvrdil roku 1232 Václav I. Teplá byla v té době poměrně konsolidovanou institucí, poprvé byl však zničena již za vpádu Oty Braniborského roku 1278. Léta nestability ukončilo nové potvrzení všech práv Václavem II. roku 1293. Ve 14. století zažíval klášter dlouhá léta rozkvětu, jež byla přerušena jen morovou epidemií roku 1381. Ani husitské války Teplou přímo nepoškodily, klášterní majetek byl však nemilosrdně vydrancován.⁷²⁹

Po husitských válkách byl klášter velmi zadlužen a tento stav trval nejméně dalších třicet let. Majetkovým sporům čelil opat Zikmund Hausmann, který z Teplé vytvořil instituci ojedinělé úrovně. Díky tomu byl okolo roku 1482 v rámci řádové reformy umožněn i návrat k jisté přísnosti života.⁷³⁰ V první polovině 16. století už v poněkud neklidné době začíná klášter čelit pronikání luteránství, a to dokonce i do řad vlastních řeholníků. Tomu se v zásadě úspěšně postavili opati Jan Kurz (1535 – 1559) a Jan Mäuskönig (1559 – 1585).⁷³¹

V průběhu třicetileté války byl tepelský klášter značně hospodářsky vyčerpán, a to do té míry, že řeholníci po nějakou dobu museli žít v sousedních kláštorech. Škody na

⁷²⁶ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Kláster premonstrátů Teplá*, s. 25.

⁷²⁷ Srov. KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata: Kritický životopis*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 139.

⁷²⁸ Srov. tamtéž, s. 167–210.

⁷²⁹ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Kláster premonstrátů Teplá*, s. 30–35.

⁷³⁰ Srov. tamtéž, s. 37–39.

⁷³¹ Srov. tamtéž, s. 42–48.

klášterním majetku řešilo pět po sobě jdoucích opatů počínaje Ambrožem Trötscherem (1654 – 1658) přes Rajmunda I. Wilferta (1658 – 1670) až po Řehoře Naidharda (1682 – 1688). Náboženská konsolidace postupovala rychleji.⁷³² Konec 17. století se za Rajmunda II. Wilferta nesl v duchu přestavby konventu; slavná éra začala v 18. století za vlády opata Jeronýma Ambrose (1741 – 1767). Během josefinských reforem uchránil Teplou před zrušením opat Heřman Kryštof Trautmannsdorf, a to zejména díky svým blízkým kontaktům s dvorskými úřady.⁷³³

Tepelský klášter se mezi vzdělávací instituce zařadil již ve středověku. Od 14. století existovala při klášteře latinská škola, kterou navštěvoval známý Jan z Teplé, či druhým přízviskem ze Žatce, autor slavné básně *Oráč z Čech*.⁷³⁴ Opat Jan Kurz v první polovině 16. století založil teologické studium nižšího i vyššího stupně a roku 1550 zřídil klášterní školu s dvaceti čtyřmi žáky. Jako učitele do ní povolal premonstráty z klášterů ve Würzburgu a od sv. Vincence ve Vratislavi. Jeho nástupce Jan Mäuskönig musel řešit problém pronikajícího luteránství i v tomto domácím studiu; učinil tak velmi rázně a učitele, kteří se striktně nedrželi katolického učení, ze školy odstranil.⁷³⁵

Po třicetileté válce nastává rozkvět domácích teologických studií zhruba v polovině 17. století, tedy za vlády opata Rajmunda I. Wilferta (1658 – 1670).⁷³⁶ V roce 1680 byla pak k tomuto studiu přidána i studia filosofická.⁷³⁷ V 18. století už byla Teplá střediskem, kde se vědy pěstovaly opravdu horlivě; za vlády opata Rajmunda III. Šimonovského (1724 – 1741) se rozvíjelo zejména studium církevního práva, polemiky, apologetiky a morálky.⁷³⁸ Za jeho nástupce opata Jeronýma Ambrose, který kromě stavební a hospodářské činnosti proslul i jako velký podporovatel vědy, se v klášteře vyučovalo takřka všem oborům s výjimkou lékařství a civilního práva.⁷³⁹ Tento opat rovněž položil základ budoucího klášterního muzea a velmi obohatil knihovnu.⁷⁴⁰

Samostatnou zmínku si v dějinách školství souvisejícím s tepelským klášteřem zaslouží opat Heřman Kryštof Trautmannsdorf (1767 – 1789). Proslul v první řadě jako zakladatel šlechtické akademie při tepelském klášteře. Nebyla to instituce výjimečná,

⁷³² Srov. HLINOMAZ, Milan. *Klášter premonstrátů Teplá*, s. 54–62.

⁷³³ Srov. tamtéž, s. 64–69.

⁷³⁴ Srov. tamtéž, s. 34.

⁷³⁵ Srov. tamtéž, s. 45–47.

⁷³⁶ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 379.

⁷³⁷ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Klášter premonstrátů Teplá*, s. 64.

⁷³⁸ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 383.

⁷³⁹ Srov. tamtéž, s. 384.

⁷⁴⁰ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Klášter premonstrátů Teplá*, s. 66–67.

neboť po jistou dobu fungovala například při cisterciáckém klášteře ve Žďáru či u benediktinů v Ettalu. Tepelský klášter však neúměrně finančně zatěžovala, a to až do té míry, že si řeholníci sami stěžovali. Ústav navíc narušoval běžný chod kláštera.⁷⁴¹ Celá záležitost došla tak daleko, že se existence této akademie a následné finanční vyčerpání kláštera málem stalo důvodem k jeho zrušení.⁷⁴²

Trautmannsdorf byl však na druhou stranu mimořádným podporovatelem vzdělávání, a to jak u vlastních řeholníků, které v hojné míře vysílal na univerzitní studia i neteologických oborů,⁷⁴³ tak i jako značná opora tereziánských školských reforem v okolí kláštera. Ještě před jejich započítím podal dokonce memorandum císařovně Marii Terezii ve věci nutnosti školního vzdělávání dětí. Zdůrazňoval, že největší překážkou řádné školní docházky je povinná práce dětí v zemědělství, které pak vyrůstají „v největší hlouposti bez veškerých znalostí křesťanských a občanských povinností.“⁷⁴⁴ Reformy značně podporoval, a proto byl jmenován i ředitelem normální školy v Teplé. Kromě toho sám založil školy v Louce, Rájově, Úhercích a Úšovicích. Klášter pak od roku 1816 zřizoval též školy v Dobřanech a v Chotěšově.⁷⁴⁵ Trautmannsdorf byl též pověřen dozorem nad školami v Plzeňském, Klatovském a Loketském kraji. Z vlastních prostředků pak ve školách vydržoval nejméně třicet chlapců – sirotků po padlých vojácích.⁷⁴⁶

Velkou osobností, jež se zasloužila o rozvoj tepelských škol, je opat Chrysostom Pfrogner (1801-1812), profesor církevních dějin na pražské univerzitě a rovněž její první premonstrátský rektor.⁷⁴⁷ Snažil se znovu vybudovat domácí studia, jež za opata Trautmannsdorfa zanikla, ale marně. Roku 1805 však díky němu začala Teplá zajišťovat výuku na filosofickém ústavu v Plzni, který měla ve správě již od roku 1783, a o čtyři roky později, těsně před jeho smrtí, i tamější gymnázium.⁷⁴⁸ Tento ústav zřizovali v Plzni původně od roku 1776 dominikáni, a to až do roku 1787 jako pětileté gymnázium.⁷⁴⁹ Při převzetí gymnázia bylo zvažováno, zdali nepřestěhovat gymnázium přímo do kláštera, nakonec se však tepelští premonstráti rozhodli ponechat ústav v Plzni, a to kvůli dostupnosti a kapacitě klášterních budov. Opat vybavil gymnázium

⁷⁴¹ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Klášter premonstrátů Teplá*, s. 68.

⁷⁴² Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 385.

⁷⁴³ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Klášter premonstrátů Teplá*, s. 69.

⁷⁴⁴ Tamtéž, s. 203.

⁷⁴⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 174–181.

⁷⁴⁶ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Klášter premonstrátů Teplá*, s. 69.

⁷⁴⁷ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 387–388.

⁷⁴⁸ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Klášter premonstrátů Teplá*, s. 72.

⁷⁴⁹ ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 207.

knihami z klášterní knihovny a profesor David nakoupil výbavu do fyzikálního kabinetu. Gymnázium bylo až roku 1850 v souvislosti s Exner-Bonitzovými reformami rozšířeno na osmitřídí.⁷⁵⁰

Po vydání zákona o jazykové rovnoprávnosti ve školách byla roku 1866 vedena zásadní diskuse, jaký bude na tomto gymnáziu vyučovací jazyk, neboť počet českých i německých studentů byl zhruba shodný. Pro počestění gymnázia byli například i František Ladislav Rieger a Lev Thun, tehdejší tepelský opat Heintl si však zjednal v zemském sněmu silnou podporu pro zachování němčiny jako vyučovacího jazyka. Rozhodujícím hlasem byl názor arcibiskupa Bedřicha Schwarzenberga, který se zasadil o zachování německého vyučovacího jazyka, i když připustil, že se Čechům v tomto případě křivdí.⁷⁵¹

Na plzeňském gymnáziu po celou dobu jeho zřizování tepelským klášteřem působilo mnoho významných řeholních pedagogů. Národnostně převládali přirozeně Němci; lze jmenovat dlouholetého prefekta a učitele klasických jazyků Stanislava Josefa Zaupera, velkého propagátora Goethovy poezie, dalšího prefekta Steinhausera, fyzika Gilberta Gustava Beera, latináře Romualda Kadeschafka, přírodovědce Roberta Totzauera, historiky Hroznatu Dietla, Basila Grassla a Benedikta Brandla nebo germanistu a pozdějšího dlouholetého opata Gilberta Helmera. Českých vyučujících však rovněž nebylo málo: patřil k nim například fyzik a češtinář Vojtěch Sedláček, rovněž fyzik, filosof a literární kritik František Josef Smetana, jehož pomník dlouhá léta stával přímo před budovou gymnázia,⁷⁵² historici Hugo Karlík a Rajmund Liška, latinář Arnold Šindelář, překladatel z klasických jazyků Jan Nepomuk Desolda nebo filolog Salesius Dvořák.

Premonstráti vyučovali na plzeňském gymnáziu až do roku 1924, kdy byl ústav počestěn a oni zde jako řeholníci nebyli vzhledem ke společenské situaci nijak vítáni. Působili tu dále pouze jako katecheté, a to až do roku 1928, kdy ústav definitivně opustili.⁷⁵³

Z hlediska péče o školy můžeme po opatu Pfrognerovi dále zmínit jeho nástupce Adolfa Kopmana (1828 – 1835), jemuž se podařilo obnovit domácí teologické studium,⁷⁵⁴ a Mariana Heinla, dlouholetého katechetu plzeňského gymnázia, který

⁷⁵⁰ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 207.

⁷⁵¹ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl II., s. 193–194.

⁷⁵² Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 387–388.

⁷⁵³ Srov. HLINOMAZ, Milan. *Klášteř premonstrátů Teplá*, s. 204–206.

⁷⁵⁴ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 389.

usadil v Mnichově nedaleko Teplé školské sestry de Notre Dame, jež zde založily dívčí školu.⁷⁵⁵

8.2 Želivské gymnázium v Německém Brodě

Klášter v Želivi byl založen roku 1139 pražským biskupem Otou, českým knížetem Soběslavem a jeho chotí Adlétou. Původně tu sídlila benediktinská komunita ze sázavského kláštera, jejíž opat se jmenoval Reginhard.⁷⁵⁶ Již po deseti letech však byli benediktini nahrazeni premonstráty, podobně jako tomu bylo například v klášteře v Litomyšli. Premonstrátskou komunitu do Želivi uvedli pražský biskup Daniel a olomoucký Jindřich Zdík. Řeholníci pocházeli ze Steinfeldu a jejich prvním opatem byl Gottschalk.⁷⁵⁷

Klášter v prvním období své existence velmi prosperoval, i když jeho majetek nebyl veliký. Želivští premonstráti osazovali i další kláštery, např. Milevsko nebo Geras v dnešním Rakousku, a zaštiťovali ženské kláštery v Louňovicích pod Bláníkem, Dolních Kounicích a rakouském Perneggu. Od roku 1389 měli želivští opati právo pontifikálií. Rozkvět ukončily husitské války, kdy byl klášter zničen, a řeholníci proto zhruba sto let žili při kostele sv. Jakuba v Jihlavě, který spravovali.⁷⁵⁸

Roku 1465 byl želivskému klášteru zkonfiskován veškerý majetek. Konvent hospodářsky i personálně živořil a komunita vymřela opatem Martinem II. Strálickým roku 1567. Obnovena byla až o šedesát let později strahovskými opaty Janem Loheliem a Kašparem Questenbergem; ten želivský konvent vybudoval jako závislý na Strahovu, neboť ze strahovského majetku vykoupil zpět to, co od konfiskace držel rod Trčků z Lípy. Jako první byl v Želivě vystavěn zničený klášterní chrám, který byl znovu vysvěcen roku 1630.⁷⁵⁹

V čele obnoveného želivského kláštera stanul strahovský premonstrát Štěpán Magni. Ten slíbil uhradit náklady, které vynaložil Strahov na vykoupení želivského majetku, odřekl se práva na jihlavskou faru a na filiální milevský klášter.⁷⁶⁰ Teprve roku 1661 však byla želivská komunita schopna zvolit si opata z vlastních řad.⁷⁶¹

⁷⁵⁵ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 390.

⁷⁵⁶ Srov. PETRŮ, Václav. *Klášter Želiv*, s. 21.

⁷⁵⁷ Srov. CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Premonstrátský klášter Želiv*, s. 5.

⁷⁵⁸ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 91.

⁷⁵⁹ Srov. PETRŮ, Václav. *Klášter Želiv*, s. 73.

⁷⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 65.

⁷⁶¹ Srov. tamtéž, s. 73.

Tím se stal Siard Falco; potvrzen však byl až o rok později, když se rozhodnutím generálního opata stal Želiv 24. září opět samostatným domem.⁷⁶² V té době klášter zřizoval i vlastní teologické učiliště; dochoval se např. katalog studentů z roku 1637.⁷⁶³ Opat Siard rozmnožil majetek kláštera a konsolidoval jej, tento rozkvět však přerušil požár roku 1712, kdy celý komplex vyhořel. Želiv pak obnovovali opati Jeroným Hlína (1703 – 1725), za něhož byl klášterní kostel i budova konventu upravena ve stylu barokní gotiky, a Daniel Schindler (1725 – 1752). Ten pokračoval jak ve stavební činnosti, tak i v péči o teologicko-filosofické studium.⁷⁶⁴ Opat Schindler byl rovněž ředitelem tohoto institutu, který dovedl k velkému rozvoji a vysoké úrovni.⁷⁶⁵

Do období josefinských reforem klášter vstoupil pod vedením opata Gabriela Fliegla. Želiv měl být zrušen v první vlně likvidace klášterů roku 1782; hodnota jeho majetku byla vyčíslena na 260 000 zlatých. Opat se chtěl domoci papežské ochrany, a proto si při návštěvě papeže Pia VI. ve Vídni vymohl audienci, kde mu papež údajně přislíbil pomoc.⁷⁶⁶ Tato jeho mise však zůstala bez úspěchu, a proto se Fliegl obrátil na tehdejšího strahovského opata Mayera, který svůj klášter dokázal zachránit. Želiv nakonec zrušení ušel, neboť byl zřejmě povinen uhradit určitou sumu z vyčíslené hodnoty klášterního majetku, navíc se musel zavázat, že převezme gymnázium v Německém Brodě a zruší svá vlastní nižší i vyšší klášterní studia.⁷⁶⁷ Tomuto faktu lze zřejmě přikládat při záchraně kláštera největší váhu.

Gymnázium v Německém Brodě vzniklo díky tamější měšťance Kateřině Barboře Kobzinové, která odkázala na vznik latinské školy 8 600 zlatých. Městská rada nabídla augustiniánům, kteří ve městě sídlili již od roku 1674, aby takovou školu založili. Gymnázium však vzniklo teprve dekretem císaře Karla VI. roku 1735 a svou činnost zahájilo 4. listopadu téhož roku. O dva roky později měl ústav již šest tříd. Augustiniáni školu zřizovali až do roku 1777, kdy byla změněna na německou hlavní školu.⁷⁶⁸

Město se intenzivně snažilo o obnovení gymnázia, ale augustiniáni nedisponovali dostatečným počtem způsobilých učitelů, piaristé pak vyhodnotili dotaci školy jako nedostatečnou. Gymnázium tedy převzali již za opata Vojtěcha Fähricha 9. září 1807

⁷⁶² Srov. KŘIVSKÝ, Pavel. *Klášter premonstrátů v Želivě*, s. 16.

⁷⁶³ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 94.

⁷⁶⁴ Srov. CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Premonstrátský klášter Želiv*, s. 7

⁷⁶⁵ Srov. KŘIVSKÝ, Pavel. *Klášter premonstrátů v Želivě*, s. 19.

⁷⁶⁶ Srov. PETRŮ, Václav. *Klášter Želiv*, s. 89.

⁷⁶⁷ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 95.

⁷⁶⁸ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 184.

želivští premonstráti.⁷⁶⁹ Klášter měl zajistit nejméně sedm vyučujících, tedy prefekta, katechetu a pět učitelů. Gymnázium nemělo být ani zčásti vydržováno ze školského fondu a vyučování mělo být zahájeno ještě téhož roku; stalo se tak 4. října.⁷⁷⁰ Kanonie tak financovala platy zaměstnanců, pomůcky, knihovnu, pečovala o budovy a podporovala chudé studenty, a to po celou dobu správy ústavu. Nerealizován zůstal roku 1817 projekt založení koleje a gymnázia v Čáslavi.⁷⁷¹

Do roku 1818 bylo gymnázium pětitřídní, do roku 1851 pak šestitřídní. O rok později pak bylo redukováno na nižší gymnázium o čtyřech třídách. Město se však zasadilo o to, aby roku 1865 a 1866 byly postupně otevřeny i třídy vyššího gymnázia. Od sedmdesátých let škola fungovala jako reálné vyšší gymnázium.⁷⁷² Od roku 1888 však přešla do správy státu a o její udržování se zavázala pečovat obec.⁷⁷³

Gymnázium spravoval až do roku 1870 Karel Šindelář, který zde působil čtyřicet čtyři let; patnáct let učil gramatikální třídy, třináct let humanitní a šestnáct let byl ředitelem. Po něm byl ředitelem Václav Šindelář a od roku 1872 Fulgentius Ledvinka. Ze známějších želivských řeholníků na gymnáziu působil Norbert Sychrava, který byl mezi lety 1839 a 1854 profesorem gramatikálních tříd, od roku 1857 pak želivským opatem,⁷⁷⁴ Ferdinand Bursík, v letech 1853 – 1872 profesor filologie, později rovněž želivský opat,⁷⁷⁵ a doktor filosofie Eugen Kadeřávek, který zde mezi lety 1866 a 1872 přednášel klasickou filologii a poté působil na olomoucké a pražské teologické fakultě, kde přednášel až do roku 1904 fundamentální teologii a křesťanskou filosofii. Roku 1897 byl zvolen rektorem české Karlo-Ferdinandovy univerzity.⁷⁷⁶ K nejznámějším studentům ústavu patřili Josef Dobrovský, Jan Valerian Jirsík, Karel Havlíček, Bedřich Smetana a František Jaromír Rubeš.⁷⁷⁷

⁷⁶⁹ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 237.

⁷⁷⁰ Srov. PETRŮ, Václav. *Klášter Želiv*, s. 95–96.

⁷⁷¹ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 95.

⁷⁷² Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 184.

⁷⁷³ Srov. CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Premonstrátský klášter Želiv*, s. 8.

⁷⁷⁴ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 238.

⁷⁷⁵ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 187.

⁷⁷⁶ Srov. ŠTEMBERKOVÁ, Marie. *Rektoři-teologové na české Karlo-Ferdinandově univerzitě*. In: *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 – 1918)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2010, s. 89.

⁷⁷⁷ Srov. KŘIVSKÝ, Pavel. *Klášter premonstrátů v Želivě*, s. 20.

8.3 Novoříšské „domácí“ gymnázium

Kanonie v Nové Říši byla původně ženským klášteřem; založena byla podle pozdní tradice roku 1211, tedy jako poslední z původních premonstrátských domů na našem území.⁷⁷⁸ Zakladateli byli Markvart z Hrádku a jeho choť Vojslava. Klášter podléhal mužské kanonii v Zábrdovicích, odkud pocházeli i probošti, kteří se starali o hospodářskou správu kláštera. Prvním jistým datem v dějinách kláštera je rok 1248, kdy je doloženo jméno novoříšského probošta Heřmana.⁷⁷⁹

Souvislá řada jmen proboštů však existuje až od roku 1257, většinou však pouze s datem úmrtí a bez bližších podrobností. Rozkvět kláštera zastavily husitské války. Klášter byl vypleněn v letech 1423 a 1424; nakonec byl roku 1430 prakticky srovnán se zemí a sestry našly útočiště v klášteře sv. Ducha v Telči.⁷⁸⁰

O nový rozvoj kláštera se po návratu sester zasloužila převorka Kateřina spolu s proboštem Prokopem. Klášter byl vyňat z pravomoci olomouckého biskupství a podřízen přímo Svatému stolci. To však nezabránilo okolní šlechtě v záboru klášterního majetku, a tak se klášter dovolával královské ochrany. Vladislav Jagellonský se pokusil situaci zlepšit svěřením kláštera do ochrany pánů z Hradce, kteří drželi sousední Telč, ti jej však hospodářsky prakticky vyčerpali. Teprve roku 1562 dosáhla tehdejší převorka Anna Černovická z Kácova převedení kláštera přímo pod císařskou ochranu.⁷⁸¹

Personálně však klášter pod vedením této převorky živořil; od roku 1582 zde pobýval již pouze probošt s malou komunitou.⁷⁸² Strahovský opat Jan Lohelius jakožto generální vikář řádu po dohodě se zábrdovickým opatem ustanovil novoříšským proboštem Šebestiána Chotěbořského. Převorka Anna však odmítla uznat jeho i Loheliovu autoritu, proto byla lstí vylákána do kláštera v Chotěšově, kde byla internována až do své smrti.⁷⁸³ Chotěbořský však ani poté nebyl schopen vychovat dorost pro novou mužskou komunitu, musel se proto vrátit do svého mateřského kláštera v Louce, kde byl později zvolen opatem. Jeho nástupce však neměl jeho

⁷⁷⁸ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. II.

⁷⁷⁹ Srov. VITULA, Metoděj Vladimír a CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Nová Říše*. Brno: Cesta, 1991, s. 4.

⁷⁸⁰ Srov. VITULA, Metoděj Vladimír a CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Nová Říše*, s. 5.

⁷⁸¹ Srov. *Klášter praemonstrátský v Nové Říši 1211 – 1911*, s. 11–12.

⁷⁸² Srov. VITULA, Metoděj Vladimír a CHAROUZ, Jindřich Zdeněk, s. 5.

⁷⁸³ Srov. ČERNUŠÁK, Tomáš. Klášter v Nové Říši v době katolické reformy. In: *Osm století: sborník příspěvků prezentovaných na konferenci ... 23. září 2010 v Nové Říši*. Nová Říše: Kanonie premonstrátů v Nové Říši, 2012, s. 26.

kvality, a Jan Lohelius tedy do Nové Říše vyslal vlastního sekretáře Adama Skotnického, který se stal novým zakladatelem kláštera.⁷⁸⁴

Za vlády probošta Vavřince Plocara bylo 16. května 1641 slavnostně do Nové Říše uvedeno osm řeholníků ze Zábřovic, a to tamějším převorem Petrem Muskulem;⁷⁸⁵ ti se stali základem nové komunity. Za probošta Augustina Nepomuka Vyminka byla roku 1733 Nová Říše povýšena na opatství.⁷⁸⁶

Josefínské reformy, které prakticky zapříčinily vstup novoříšské kanonie do řad zřizovatelů škol, se odehrávaly za Jana Nepomuka Pelikána, který byl opatem v letech 1793 – 1819. I Nová Říše měla být zrušena a její majetek konfiskován, komise však došla k závěru, že zabavením majetku by stát zřejmě nic nezískal. Řeholníků bylo málo, a protože se opat chtěl vyhnout možnosti nového posuzování užitečnosti svého kláštera pro společnost, nabídl výměnou klášterní stavby za budovy bývalého jezuitského domu v Telči, kde tento řád zřizoval školu již od roku 1654.⁷⁸⁷ Premonstráti zde chtěli převzít i faru a zřídit gymnázium.⁷⁸⁸

Vládní komise však tento návrh odmítla, neboť klášter nebyl jako případný vojenský objekt vhodný. Opat proto zřídil roku 1800 soukromé gymnázium a chlapecký konvikt přímo v klášteře. Ústav začínal výuku s šestnácti žáky a na konci svého nedlouhého trvání jich měl osmdesát pět. Kromě běžných gymnaziálních předmětů byli studenti vyučováni navíc živým jazykům a kreslení.⁷⁸⁹ Učitelství sestával výhradně z řeholníků; nejnižší třídu vyučoval v letech 1800 – 1802 Augustin Prašivka, poté v letech 1802 – 1808 Cyril Leupold, gramatiku a syntax učil po celou dobu trvání ústavu Godfríd Kameroner, poezii a rétoriku vyučoval roku 1802 a 1803 Albert Hillebrant, v letech 1802 – 1808 Augustin Prašivka, katechetou byl v letech 1800 – 1807 Josef Milota. Seznamy žáků se nezachovaly ani fragmentárně.⁷⁹⁰ Gymnázium bylo financováno výhradně klášterem, což bylo velmi náročné, protože většina žáků nebyla schopna studium hradit či na něj i jen přispívat. Vzhledem k válkám a drahotě té doby neměl institut dlouhého trvání a opat jej byl nucen roku 1808 uzavřít.⁷⁹¹

Novoříšský klášter však v činnosti na vyšších školách pokračoval. Roku 1810 musely kláštery Rajhrad, Staré Brno a Nová Říše převzít vydržování a chod

⁷⁸⁴ Srov. *Klášteř praemonstrátský v Nové Říši 1211 – 1911*, s. 13.

⁷⁸⁵ Srov. *Klášteř praemonstrátský v Nové Říši 1211 – 1911*, s. 18.

⁷⁸⁶ Srov. VITULA, Metoděj Vladimír a CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Nová Říše*, s. 6.

⁷⁸⁷ Srov. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české*. Díl I., s. 94.

⁷⁸⁸ Srov. *Klášteř praemonstrátský v Nové Říši 1211 – 1911*, s. 21.

⁷⁸⁹ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 475.

⁷⁹⁰ Srov. DUŠEK, Milan. *Nová Říše*, s. 141.

⁷⁹¹ Srov. *Klášteř praemonstrátský v Nové Říši 1211 – 1911*, s. 22.

filosofického ústavu v Brně.⁷⁹² Od roku 1819 učili novoříšští premonstráti fyziku a aplikovanou matematiku, rajhradští benediktini náboženství, dějepis a filologii, starobrněští augustiniáni pak filosofii a teoretickou matematiku, samozřejmě na náklady vlastních klášterů; celková suma dosahovala ročně výše 1 000 zlatých.⁷⁹³ Prvním novoříšským učitelem byl ustanoven Norbert Ritschel, který se později stal převorem⁷⁹⁴ a byl rovněž autorem třídílných rukopisných dějin kláštera.⁷⁹⁵ Později působili novoříšští premonstráti i jako profesori na olomoucké univerzitě, kde se opat Bedřich Franz stal i rektorem.⁷⁹⁶

Novoříšští premonstráti však i nadále působili jako učitelé ve svém bezprostředním okolí. Spravovali celkem devět škol ve svých vlastních farnostech, kde rovněž vyučovali náboženství.⁷⁹⁷ Dále však rovněž působili jako katecheté na později zřízeném gymnáziu v Telči; doloženo je jméno Josefa Miloty, který začal vyučovat náboženství ve třicátých letech 19. století a působil zde zřejmě i později.⁷⁹⁸ Ve školství působil i opat Václav Krátký, znalec románských jazyků, který byl ředitelem c. a k. gymnázia v Sibině v Sedmihradsku.⁷⁹⁹

⁷⁹² Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 138.

⁷⁹³ Srov. KOSÍK, Marian Rudolf a MÍLEK, Václav. *Osm století: Zábřovice – Křtiny – Nová Říše*, s. 63.

⁷⁹⁴ Srov. ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 476.

⁷⁹⁵ Srov. KOSÍK, Marian Rudolf a MÍLEK, Václav. *Osm století: Zábřovice – Křtiny – Nová Říše*, s. 63.

⁷⁹⁶ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 139.

⁷⁹⁷ Srov. Moravský zemský archiv. Fond E 58 Premonstráti Nová Říše, kt. 266, Souhrnné zprávy o školách ve farnostech novoříšských.

⁷⁹⁸ Srov. Moravský zemský archiv. Fond E 58 Premonstráti Nová Říše, kt. 244, Soupisy členů novoříšského kláštera ve 30. – 60. letech 19. století.

⁷⁹⁹ Srov. BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 139.

9. Závěr

Tato licenciátní práce představuje ve svém souhrnném tématu především interdisciplinární přístup ve srovnání s perspektivou ostatních badatelů, kteří se hlouběji zaměřili buď na právní, katechetické, historické nebo spirituální aspekty.

V první, obecné části jsem proto kombinovala dějinně-pedagogické i právní hledisko a konfrontovala je s dobovými podmínkami náboženské výchovy v edukačním systému. Zároveň jsem se zaměřila na hodnocení zmíněných podmínek z vývojového hlediska v průběhu 19. století. Soustředila jsem se rovněž na profil katechety ve zkoumaném období, dále na právní a katechetický rámec jeho působení.

Součástí předkládané práce se stala sumarizace školského systému, která reprezentuje typově stručnější kompendium oproti rozsahově bohatším monografiím, z nichž jsem také čerpala. Jedná se o nezbytný úvod do problematiky školství ve zkoumaném období, který tvoří rámec pro prezentaci výsledků práce v dalších kapitolách. Je nutný zejména pro pochopení dobového kontextu, jehož součástí byly také zkoumané premonstrátské školy.

Dvě následující kapitoly věnované právnímu a edukačnímu rámci výuky náboženství prokázaly předpoklad vyvozený z předchozí sumarizace školského systému: předávání víry a křesťanská výchova mladé generace se děla pouze v rámci školní výuky, jež byla striktně bez ohledu na výchovu jednotlivců normována školními osnovami. Tím sice nebyla výchova ochuzena o obsah křesťanského učení, nevedla však k reálné socializaci v církvi, která by dospěla k žádoucímu stavu *sentire cum ecclesia*. Opory pro tuto tezi přinášejí i podkapitoly o katechetech, jež byli více učiteli předmětu náboženství než náboženskými vychovateli a nevytvářeli mnoho prostoru k formaci žáků prostřednictvím vlastního příkladu. Učebnice náboženství nesloužily žákům jako inspirace pro další sebevzdělávání ve víře, ale zůstávaly spíše suchopárnými souhrny pouček, jež měly tendenci upadnout v zapomenutí stejně rychle, jak byly získány. V neposlední řadě i kapitola o právním zakotvení prokazuje, jak byla leckdy formálně výuka náboženství chápána. Tento stav, vytvořený školským systémem jako celkem, nemohl být prakticky bez zásadní změny chápání katecheze změněn. Vychovával proto převážně formálně smýšlející členy církve bez hlubšího prožívání víry, jak jsem ukázala v závěru tohoto rozsáhlejšího celku. Tato otázka si dle mého názoru zasluhuje další výzkum, zejména na pramenné bázi.

Druhá část této licenciátní práce pojednávající o premonstrátském řádu a jeho podílu na školství v 19. století typologicky v sedmé a osmé kapitole postihuje všechny školy, které zde ve zkoumaném období řád zřizoval mimo povinnosti vlastního patronátu, tedy reálné školy a gymnázia. V průběhu dějin svého řádu se premonstráti vzdělávání věnovali téměř výhradně na úrovni domácích, převážně teologických studií, případně nižších klášterních škol. Výjimku tvořila gymnázia v místech, kde řád dlouhodobě působil, jak je možné vidět na příkladu žateckého gymnázia, jehož zřizovatelem byl strahovský klášter již v 17. století. V 19. století je pak prokázána značná podpora školství, a to v rámci celého řádu i klášterů na našem území. Zdejší premonstrátské kláštery znovu obnovovaly školy zrušené za tereziánských reforem, případně se ujímaly škol, jež musely z různých důvodů opustit jiné řády, zejména piaristé. Vzdělávací činnost se v této době začala stávat integrální součástí pastorační, proto se strahovští premonstráti začali věnovat rovněž nehumanitnímu typu škol, tedy reálkám, které začaly v této době vznikat a nabývat na významu. Nezanedbávali však ani gymnázia, která poskytovala všeobecné vzdělání a zejména připravovala pro univerzitní studia. Výzkum vzniku, činnosti a úrovně jednotlivých škol v této práci prokázal, že ačkoliv premonstráti nejsou primárně školským řádem, zhostili se tohoto působení velmi dobře. Zřizované školy byly vesměs uznávanými ústavami, na nichž působili kvalitní pedagogové a z jejichž žáků vyrůstaly uznávané osobnosti veřejného života, například lingvista Josef Dobrovský, biskup Jan Valerian Jirsík nebo novinář a spisovatel Karel Havlíček.

Ani poté, co se premonstráti museli od 70. let 19. století kvůli zvýšeným nárokům na vzdělání pedagogů svých ústavů vzdát, neopustili školství zcela. V nové situaci sice již nemohli být zřizovateli škol, kromě standardního působení v roli katechetů však byli dál činní jako vyučující různých obecně vzdělávacích i odborných předmětů na různých stupních škol, jak bylo ukázáno v sedmé a osmé kapitole. Školství tedy zůstává výraznou řádovou doménou i nadále, a to až do současné doby.

Souhrnnou statí o jednotlivých školách zřizovaných premonstrátským řádem v 19. století je téma vyšších škol tohoto okruhu prakticky vyčerpáno. Předkládám k dalšímu bádání otázku, jak řád působil jako zřizovatel obecných škol v rámci svých farností. Výzkum, který by vedl k jejímu zodpovězení, by pak neměl reflektovat hledisko pedagogické – to je postiženo v dostatečné míře v první části této práce –, ale spíše stránku ekonomickou a právní. Jednalo by se o průzkum hospodářských preferencí

řádu, který by mohl postihnout zájem o školy i z jiného úhlu pohledu a pokračovat v interdisciplinárním přístupu k tématu.

Realizace práce také odkryla skutečnost, že z širšího hlediska by rozhodně bylo přínosné postihnout podobným způsobem školy jiných řádů, zejména vzdělávacích institucí ženských kongregací, piaristů, ale i dalších mužských řádů. Série podobných systematických studií by jako celek nabízela široký přehled dějin řádového školství na našem území, akcenty a preference jednotlivých řádů v rámci chápání cílů výchovy, vývoj pedagogických přístupů a komplexní vliv na charakter školství v 19. století.

Věnovat se školství z historické perspektivy je z mnoha úhlů pohledu podnětné. Lze tak lépe pochopit nejen kořeny současného stavu na tomto poli, ale rovněž se zamyslet nad perspektivami do budoucna. Týká se to nejen směřování řádových, případně v širším kontextu katolických škol jako takových, ale v konkrétnějším zaměření otázek náboženské výchovy. I z toho důvodu jsem se zde soustředila i na výuku náboženství ve školách, neboť tato otázka je stále aktuální. Práce by pak mohla přinést přínosné podněty k zamyšlení i současným členům řádu, neboť i oni vstupují do prostředí škol. Reflexe vlastní historie v této oblasti může přinést řadu užitečných podnětů. Lze si jen přát, aby inspirace z výše uvedené historie prospěla i dnešnímu postoji premonstrátů ke školství a aby z jejich řad vycházely kvalitní osobnosti stejně otevřené výzvě vychovávat nové generace, jakými byli jejich předchůdci v 19. století, např. opati Jeroným Zeidler a Milo Grün, jež byli ochotni školy přebírat, ředitelé škol Alois Dostal, Ervín Weyrauch a Michael Martinovský, kteří se kromě pedagogické činnosti uplatnili i v dalších vědních oborech, stejně jako profesori Dominik Čermák, František Josef Smetana, Jan Nepomuk Desolda či Eugen Kadeřávek.

10. Seznam použitých zkratek

apod.	a podobně
atd.	a tak dále
b. m.	bez místa (vydání)
b. r.	bez roku (vydání)
Bd.	Band (svazek)
c. k.	císařsko-královský
ČKD	Časopis katolického duchovenstva
ed.	editor
eds.	editoři
k. k.	Kaiserlich-königliche
kt.	karton
LThK	Lexikon für Theologie und Kirche
NA	Národní archiv
odst.	odstavec
s.	strana
sl.	sloupec
srov.	srovnej
ř. z.	říšský zákon
ThR	Theologische Realenzyklopedie
tzv.	takzvaný

11. Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Moravský zemský archiv.

Fond E 58: Premonstráti Nová Říše, kt. 244, 266.

Národní archiv

Fond Premonstráti Strahov

Gymnázium Žatec, kt. 133–135, 441–442, 456 a 391.

Reálná škola Liberec, kt. 658–663, 810.

Reálná škola Rakovník, kt. 810.

Strahovská knihovna

KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*. Rukopis fondu Strahovské knihovny, nedatováno.

Tištěné prameny

Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule.
Reichenberg: Heinrich T. Stiepel, 1862.

BERNARD, Jan. *Katechismus čili výklad katolického náboženství pro národní školy.*
Praha: Karel Bellmann, 1873.

BÍLÝ, Jan. *Dějepis svaté katolické Církve.* Brno: Dědicové R. Rohrera, 1859.

ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství na ten čas platné v království Českém.* Praha: Ed. Grégr, 1886.

DEHARBE, Joseph. *Gründliche und leichtfassliche Erklärung des Katholischen Katechismus.* Paderborn, 1858.

DOLEŽEL, Jan. *Biblická dějprava pro katolické školy obecné.* Moravská Ostrava: Julius Kittel, 1910.

DOLEŽEL, Jan. *Katolický katechismus pro žáky dospělejší.* Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustava Francla, 1887.

DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saazer Schulen.] In: *Programm des sechsklassigen öffentlichen Gymnasiums in der k. Stadt Saaz*. Saaz: Ferdinand Ritter v. Schönfeld, 1851.

[DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. Errichtung der Realschule zu Rakonitz. In: *Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1855*. Prag: Fried. Rohlíček, 1855.

Elfter Jahresbericht der öffentlichen Oberrealschule zu Reichenberg. Reichenberg: Selbstverlage der Oberrealschule, 1865.

[FELBIGER, Jan Ignác]. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen... Kniha methodní pro učitelé českých škol v císařských královských zemích...* Praha: Císařská královská pravidelní školská kněhotiskárna, 1777.

FISCHER, Franz. *Učebná kniha katolického náboženství pro nižší třídy škol středních a pro školy měšťanské*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1880.

FRENCL, Innocenc Antonín. *Liturgika, čili, Vysvětlení služeb Božích a obřadů svaté katolické církve*. Praha: Karel Bellmann, 1872.

Fünfter Jahresbericht der öffentlichen Oberrealschule zu Reichenberg. Reichenberg: Rudolf Gerzabek, 1856.

HEJBAL, Antonín. *Katolický katechismus v otázkách a odpovědích čili Rukověť u přednášení a vysvětlování katechismu*. Brno: František Karafiát, 1856.

HNOJEK, Antonín Vojtěch. *Katechismus o svatých obřadech církve katolické*. Praha: Bedřich Rohlíček, 1855.

HULAKOVSKÝ, Jan Ev. *Stručný dějepis zjevení božího pro nižší třídy středních škol*. V Praze: Fr. A. Urbánek, 1878.

CHMELA, Josef. *Biblické příběhy Starého a Nového zákona pro mládež ku školnímu vyučování*. Hradec Králové: Jan Host. Pospíšil, 1821-1823.

Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Saaz in Böhmen. Saaz: Ferdinand Schönfeld's Witwe, 1854.

Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Saaz in Böhmen. Saaz: Ferdinand Schönfeld's Witwe, 1858.

JANIŠ, František. *Katolická mravověda pro střední školy*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1892.

KONRÁD, Karel. *Liturgika: či Nauka o bohoslužbě církve katolické pro nižší třídy středních škol*. Tábor: Jan a Karel Nedvídkovi, 1885.

Malý katechismus s otázkami a odpověďmi. Praha: C. k. školní knihosklad, 1862.

MICHL, Josef Václav Justin. *Slowo o českých věcnicech w Rakownjce a Liberce*. Praha: Kronbergowa wdowa a Weber, 1839.

PAULY, Jan (ed.). *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1902.

PODLAHA, Antonín. *Malá dějeprava biblická Starého i Nového zákona*. Praha, 1916.

Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. köngl. Deutschen Erbstaaten. Wien: Verlagsgewölbe der deutschen Schulanstalt bey St. Anna, 1807.

Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1856. Prag: Fried. Rohlíček, 1856.

Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1858. Prag: Fried. Rohlíček, 1858.

Programm des Kais. Kön. Staats-Ober-Gymnasiums zu Saaz. Saaz: K. K. Ober-Gymnasium, 1890.

PROCHÁZKA, Jan: *Katolická mravověda*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1899.

PROCHÁZKA, Matěj. *Základní náboženská nauka v církvi katolické pro 1. třídu vyšších škol středních*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Francl, 1898.

Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1859.

Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1860.

Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1863.

Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1878.

Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1879.

Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1887.

SKALÍK, František. *Malý biblický dějepis.* Frýburk v Breisgavě: Herder, 1917. Vydání sedmé.

SKOČDOPOLE, Antonín. *Katechismus náboženství katolického pro školy obecné.* Jindřichův Hradec: A. Landfrass syn, 1872.

SRDÍNKO, František. *Biblický dějepis starého i nového zákona pro obecné školy.* Praha, 1865.

Střední katechismus katolického náboženství. Praha, 1931.

Velký katechismus s otázkami a odpověďmi. Praha: C. k. školní knihosklad, 1866.

Viertes Programm der Öffentlichen sechsklassigen Ober-Realschule zu Reichenberg. Reichenberg: Buchdruckerei Rudolf Gerzabek, 1855.

VRÁNA, Šimon Bernard. *Historie biblická pro odrostlejší mládež.* České Budějovice, 1821.

WEYRAUCH, Erwin Anton. *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahov.* Prag: Carl Bellmann, 1863.

[WEYRAUCH, Erwin Anton]. Historische Nachrichten. In: *Programm der öffentlichen Ober- und Unterrealschule zu Reichenberg.* Reichenberg: Phillip Gerzabek, 1851.

Slovníky a encyklopedie

HÁCHA, Emil, HOETZEL, Jiří, WEYR, František a LAŠTOVKA, Karel. *Slovník veřejného práva československého.* Svazek IV., S-T. Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1938.

Lexikon für Theologie und Kirche. Bd. 5, Hermeneutik bis Kirchengemeinschaft. Freiburg im Breisgau: Herder Verlag, 1996.

RAHNER, Karl a VORGRIMLER, Herbert. *Teologický slovník.* Praha: Zvon, 1996.

Theologische Realenzyklopädie. Bd. XVII, Jesus Christus V – Katechismuspredigt. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1988.

Sekundární literatura a internetové zdroje

a. Biblická dějprava s obrazem Církve katolické... Josef Kreisinger. *Časopis katolického duchovenstva*, 1850, **23**(2).

a. Dodatek ku Katechismu pro obecné školy... Frant. Bezloja. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, **8**(7).

a. Dra. J. Schustera Biblický dějepis starého i nového zákona pro obecné školy. *Časopis katolického duchovenstva*, 1863, **4**(4).

a. Katechismus... *Časopis katolického duchovenstva*, 1873, **14**(5).

a. Katolický Katechismus pro městské a venkovské školy... *Časopis katolického duchovenstva*, 1850, **23**(1)

a. Úvahy o školních katechismech. *Časopis katolického duchovenstva*, 1866, **7**(6).

ALBERICH, Emilio a DŘÍMAL, Ludvík. *Katechetika*. Praha: Portál, 2008.

ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*. Saint – Etienne: Université de Saint – Etienne, 1995.

BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*. Grafenau: Morsak Verlag, 1986.

BACKMUND, Norbert. *Monasticon praemonstratense, id est historia circariarum ... ordinis praemonstratensis*. Tomus primus. Straubing: Cl. Attenkofersche Buchdruckerei, 1949.

BASTL, Ondřej. Formování „josefínských“ kněží a otázka generálních seminářů. *Historie – Otázky – Problémy*. Od barokní piety k interiorizaci víry? Problémy katolického osvětenství. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009, **1**(2).

BĚLINA Pavel – KAŠE Jiří – KUČERA Jan P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek X. 1740-1792. Praha-Litomyšl: Paseka, 2001.

BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek: Řeholní kanovníci. Praha: Libri, 2003.

ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna V. Macana, 1877.

ČERNUŠÁK, Tomáš. Klášter v Nové Říši v době katolické reformy. In: *Osm století: sborník příspěvků prezentovaných na konferenci ... 23. září 2010 v Nové Říši*. Nová Říše: Kanonie premonstrátů v Nové Říši, 2012, s. 21-33.

- DROZD, J. Katechismus... *Časopis katolického duchovenstva*, 1873, **14**(4).
- DŘÍMAL, Ludvík. Katechismus jako nástroj katechézy: význam a limity. In: *Acta Facultatis Theologicae Universitatis Comenianae Bratislaviensis*, 2004, **IV**(1).
- DUŠEK, Milan. *Nová Říše*. Nová Říše: NOvoříšský KUlturní Spolek, 2007.
- F. S. Biblický dějepis pro národní školy. *Časopis katolického duchovenstva*, 1861, **2**(1).
- GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1891.
- HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky. *Dějiny vědy a techniky*. Praha: Academia, 1972, **72**(5).
- HAUSMANN, Josef. Myšlenky o nynějším katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1866, **7**(6).
- HAVELKA, Emanuel. *Ze života konkordátního učitele*. Praha: Dědictví Komenského, 1921.
- HLINOMAZ, Milan. *Kláster premonstrátů Teplá: Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary, 2003.
- HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*. Díl 5, Od časů Marie Terezie (1740) do konce napoleonských válek (1815). Praha: Baronet-Via Facti, 1996.
- HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*. Praha: Grada, 2011.
- HRDINA, Antonín. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002.
- HRONEK, Josef. *Česká škola národní v historickém vývoji a v dnešní podobě*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Franci, 1932.
- HRONEK, Josef. *Katechetika: Duch a forma katolického vyučování náboženského*. Praha: Bohuslav Rupp, 1946.
- HRONEK, Josef. *Národní škola a katecheta*. Praha: Cyrillo-methodějské knihkupectví Gustav Franci, 1931.
- HRONEK, Josef. *Z dějin katechismu: Nástin vývoje katechismu od počátečních jeho prvků až do doby přítomné*. Praha: Nakladatelství Kropáč a Kucharský, 1939.
- CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Premonstrátský klášter Želiv*. [b.m.]: [b.r.].

- J. L. K obraně katechismu Deharbe'ova. *Časopis katolického duchovenstva*, 1863, 4(5).
- JANČAROVÁ, Markéta. Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století. *Revue církevního práva*. 2008, 14(1).
- JAWORNICKÝ, Jan. O přednášenj katechetickém. *Časopis katolického duchovenstva*, 1831, 4(2).
- JEŘÁBKOVÁ, Lenka. *Strahovský opat Metoděj Zavoral*. Praha, 2008. Diplomová práce. Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991.
- KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první. Praha: Sfinx-Bohumil Janda, 1929.
- KASPER, Tomáš a KASPEROVÁ Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2010.
- Kláster praemonstrátský v Nové Říši 1211 – 1911*. Nová Říše, 1911.
- KOSÍK, Marian Rudolf a MÍLEK, Václav. *Osm století: Zábřdovice – Křtiny – Nová Říše*. Brno: Kartuziánské vydavatelství, 2009.
- KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., Od doby Marie Terezie do nejnovější doby. Olomouc: Matice cyrillo-methodějská, 1922.
- KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*. Praha: Triton, 2004.
- KŘIVSKÝ, Pavel. *Kláster premonstrátů v Želivě*. Pelhřimov: E. Šprongl, 1939.
- KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata: Kritický životopis*. Praha: Vyšehrad, 2000.
- KUCHAŘOVÁ, Hedvika. Institucionální změny české a moravské premonstrátské cirkárie na přelomu 18. a 19. století. In: *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 – 1918)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2010, s. 181-192.
- KUCHAŘOVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století. Praha: Casablanca – Václav Žák, 2010.
- KUCHAŘOVÁ Hedvika – NEŠPOR Zdeněk R. Pastor bonus seu idea (semper) reformanda. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. *Český časopis historický*. 2007, 105(2).
- LÓR, Jan. K úpravě nového katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1868, 3(3).

LÓR, Jan. Který katechismus by se místo katechismu Kanisiova měl uvést do našich škol? *Časopis katolického duchovenstva*, 1869, 4(3).

MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010.

MARKRAB, Klement. O rozdělení nového katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1870, 11(6).

MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia: Schola Zatecensis*. Ústí nad Labem: Albis International, 2009.

MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*. Praha: Česká katolická charita, 1982.

MORKES, František. K historii českého církevního školství. In: *Církevní školství.cirkev.cz* [online]. 2000. [cit. 15.2.2012]. Dostupné z: <http://skolstvi.cirkev.cz/Dokumenty>.

MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích: Období let 1848 – 2001*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2002.

MORKES, František. Největší reforma školství v dějinách: 230. výročí Všeobecného školního řádu. In: *Učitelské noviny.cz* [online]. Říjen 2004, 3(33) [cit. 15.2.2012]. Dostupné z: <http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&rocnik=2004&cislo=33&PHPSESSID=38295fcb13e3a478a422125dbb43964>.

MORKES, František. Politické zřízení školské z roku 1805. *Metodický portál: Články* [online]. 16. 01. 2007, [cit. 16. 2. 2012]. Dostupný z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/1092/POLITICKE-ZRIZENI-SKOLSKE-Z-ROKU-1805>.

NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha: Scriptorium, 2010.

NOVÁK, Frant. X. Katechismus náboženství katolického pro školy obecné... Antonín Skočdopole. *Časopis katolického duchovenstva*, 1872, 13(6).

O katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1849, 22(1).

PARMA, Tomáš. Potridentské reformační snahy na Moravě na příkladu vztahu kardinála Dietrichsteina k premonstrátskému řádu. In: *Osm století: sborník příspěvků*

prezentovaných na konferenci ... 23. září 2010 v Nové Říši. Nová Říše: Kanonie premonstrátů v Nové Říši, 2012, s. 33-47.

PETRŮ, Václav. *Kláster Želiv: Cestopisná črta*. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898.

PROCHÁZKA, Matěj. K úvahám o školních katechismech. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, 8(4).

ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*. Řím: Křesťanská akademie, 1971.

SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie: Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.

SKOČDOPOLE, Antonín. Katechismus... *Časopis katolického duchovenstva*, 1873, 14(6).

SKOČDOPOLE, Antonín. Na místě předmluvy k novému katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1872, 13(5).

SKOČDOPOLE, Antonín. O Katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, 8(6).

SKOČDOPOLE, Antonín. Zpráva o novém katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1871, 12(8).

STRAKA, Cyril. Michael Martinovský. *Věstník pěvecký a hudební*. 1924, 28(1).

STRNAD, Emanuel. *Vlastenecký učitel*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., Rok 862 – 1848. Praha: Matice Česká, 1913.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., Rok 1848 – 1913. Praha: Matice Česká, 1918.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětou: Obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svato-václavské*. Praha: J. Otto, [1898].

ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769 – 1895: Příspěvek k dějinám českého vyučování*. Praha: F. Kytka, 1897.

ŠTEMBERKOVÁ, Marie. Rektoři-teologové na české Karlo-Ferdinandově univerzitě. In: *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 – 1918)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2010.

ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, Kulturní zvláště školské úkoly české politiky. Praha: Jan Laichter, 1913.

TUGWELL, Simon (ed.). *Early Dominicans*. New York – Ramsey – Toronto: Paulist Press, 1982.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982.

VITULA, Metoděj Vladimír a CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Nová Říše*. Brno: Cesta, 1991.

VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*. Hradec Králové: Ladislav Pospíšil st., 1881.

WAGNER, Ivan. Biblická dějprava pro žáky škol obecných... Jan Doležel. *Časopis katolického duchovenstva*, 1889, **30**(9).

ZDOBINSKÝ, Josef. Hlas venkovského faráře o školním katechismu. *Časopis katolického duchovenstva*, 1874, **15**(2).

ZIMMERMANNOVÁ, Marie. Modely katecheze v historii i aktuálně. *Cesty katecheze*. 2010, **2**(4).

12. Přílohy

Příloha 1 – Vyučující žateckého gymnázia a premonstrátsí duchovní na tamější faře

Tato příloha je zpracována dle Koblasova katalogu a zahrnuje utříděná jména vyučujících žateckého gymnázia jak soukromého, tak i veřejného; třídění je voleno dle příslušné organizace školy. Dále jmenuje místní duchovní, kteří mohli být v mimořádných případech suplenty např. v hodinách náboženství. Zaznamenána jsou výhradně data týkající se pedagogické činnosti jak v Žatci, tak i na jiných školách, ať už zřizovaných strahovským klášteřem či státem nebo soukromými institucemi.

Vyučující do roku 1807

Gramatikální třídy

- Ludvík Jan Schneider. 1772 – 1774 profesor žateckého gymnázia. Ve městě působil rovněž v letech 1777 – 1779.
- Theofil František Singer. 1786 kaplan v Žatci, 1802 profesor gramatiky na gymnázium, 1807 – 1817 ředitel gymnázia.

Humanitní třídy

- Oktavián Josef Prutký. 1774 – 1778 profesor žateckého gymnázia.
- Isfríd František Vejvoda. 1774 – 1782 profesor žateckého gymnázia.
- Norbert Ignác Lehman. 1778 – 1780 profesor žateckého gymnázia, 1780 – 1786 tamtéž kaplanem.
- Siard Augustin Hladký. 1780 – 1781 profesor žateckého gymnázia, 1782 tamtéž kaplanem.
- Filip Josef Arbes. 1782 – 1806 profesor žateckého gymnázia.

Vyučující po roce 1807 do Exner-Bonitzových reforem

Gramatikální třídy

- Václav Josef Neubronn, sv. pán z Eisenburgu. 1803 – 1830 profesor žateckého gymnázia.
- Kryšpín Karel Handschuh. 1816 – 1838 profesor žateckého gymnázia.
- Petr František X. Schweigert. 1819 kaplan v Žatci, téhož roku profesor žateckého gymnázia, 1829 – 1832 profesor reálky v Rakovníku.

- Gottfríd Matyáš Kuschelbauer. 1826 – 1827 kaplan v Žatci, 1829 profesor žateckého gymnázia v gramatikálních třídách, od 1838 profesor humanitních tříd tamtéž.
- Vít Antonín Vých. 1828 katecheta farní školy, 1835 – 1845 profesor žateckého gymnázia.
- Isfríd Václav Vágner. 1837 – 1845 profesor žateckého gymnázia. Po roce 1845 profesor jihlavského gymnázia.
- Viktor František Ser. Strach. 1830 kaplan v Žatci, 1834 – 1858 profesor žateckého gymnázia.
- Aegidius Kryštof Kaiser. 1845 – 1862 profesor žateckého gymnázia, poté žateckým děkanem.
- Osvald Josef Müchl. Od 1838 profesor žateckého gymnázia, od 1854 ředitel gymnázia tamtéž; zemřel 1875
- Theophil Ignác Liška. 1839 kaplan v Žatci, 1841 profesor žateckého gymnázia v gramatikálních třídách, 1849 profesor humanitních tříd tamtéž, zemřel 1852.

Humanitní třídy

- Heřman Josef Riedl. 1798 – 1807 kaplan v Žatci, 1807 – cca 1817 profesor žateckého gymnázia.
- Tadeáš Josef Tilzbauer. 1816 – 1821 profesor žateckého gymnázia.
- Alois Jan Křtitel Dostal. 1821 profesor žateckého gymnázia, 1833 ředitel tamtéž. Zemřel 1853
- Bernard Josef Jettmar. 1831 – 1837 profesor žateckého gymnázia, poté apostata.
- Leonard Josef Skuček. 1835 profesor žateckého gymnázia, 1853 – 1854 ředitel tamtéž.
- Bonifác Oppelt. 1833 – 1835 profesor žateckého gymnázia, 1835 – 1838 profesor náboženství tamtéž.

Vyučující bez záznamu o stupni gymnázia, na němž působili.

- Vilém František Pelikán. 1807 – cca 1833 profesor žateckého gymnázia.
- Evžen František Šrámek. 1807 profesor žateckého gymnázia, 1830 ředitel tamtéž, zemřel 1833.
- Candidus Josef Kuchař. 1807 – 1835 profesor žateckého gymnázia.
- Antonín Liška. 1817 – 1819 profesor žateckého gymnázia, 1819 – 1826 profesor jindřichohradeckého gymnázia, 1826 – 1847 neupřesněná pedagogická činnost.

Katecheti gymnázia

- Gotthard Karel Durdík. 1806 – 1808 kaplan v Žatci, 1808 – 1816 profesor náboženství na žateckém gymnáziu.
- Calasantius Václav Chytil. 1819 – 1835 profesor náboženství na žateckém gymnáziu.

- Marian Josef Opitz. 1825 kaplan v Žatci, 1838 – 1846 a 1850 – 1869 profesor náboženství na žateckém gymnáziu.
- Chrysostom Josef Hitka. 1846 – 1849 profesor náboženství na žateckém gymnáziu.

Vyučující po Exner-Bonitzových reformách

- Theodor Fr. Quadrat. 1832 – 1835 kaplan v Žatci. Poté do roku 1846 vychovatel v rodině Trautmannsdorfů v Berlíně; dále totéž u Waldsteinů v Praze. 1849 – 1851 profesor reálky v Rakovníku. 1851 – 1870 profesor žateckého gymnázia.
- Xaver Jindřich Kurz. 1852 – 1856 profesor žateckého gymnázia, poté apostata.
- Oktavián Josef Neužil. 1849 – 1857 profesor žateckého gymnázia.
- Kazimír Josef Gebauer. 1852 – 1865 profesor žateckého gymnázia, poté žateckým děkanem.
- Valentin Alois Zodl. 1851 profesor liberecké reálky, poté od neurčené doby do roku 1873 profesor žateckého gymnázia.
- Antonín Heřman Rambousek. 1851 – 1857 profesor žateckého gymnázia, poté apostata.
- Erasmus Josef Marčan. 1854 – 1874 profesor žateckého gymnázia.
- Reinhard Karel Lang. 1852 – 1857 profesor žateckého gymnázia, poté apostata.
- Egon Karel Brém. 1865 – cca 1873 profesor žateckého gymnázia.
- Remigius Josef Šrůtek. 1853 – 1860 profesor žateckého gymnázia.
- Adolf Josef Hanel. 1857 – 1860 a 1862 – 1870 profesor žateckého gymnázia, poté děkan v Žatci.
- Engelbert Jan Kabele. 1858 – 1873 profesor žateckého gymnázia.
- Vít Matyáš Runt. 1860 – 1873 profesor žateckého gymnázia, 1873 – 1877 katecheta tamtéž.
- Ottmar Filip Vítek. 1860 – 1865 profesor žateckého gymnázia. Poté apostata, návrat do církve ještě téhož roku. 1869 – 1870 profesorem rakovnické reálky, po 1870 profesorem liberecké reálky. Později působil jako profesor pelhřimovského gymnázia.
- Tobiáš Vincenc Skala. 1865 – 1867 profesor žateckého gymnázia.
- Rafael Jan Rathouský. 1870 profesor žateckého gymnázia, později profesor a katecheta v Chebu.
- Sarkander Josef Zedníček. 1865 – 1869 profesor rakovnické reálky, 1869 – 1873 profesor žateckého gymnázia.
- Maxmilián Petr Wrzal. 1868 profesor rakovnické reálky, 1869 profesor žateckého gymnázia, poté byl profesorem gymnázií v Brně a Mikulově, ředitelem gymnázií v Přerově a Olomouci.
- Otto František Gallus. 1869 profesorem rakovnické reálky, 1872 profesor žateckého gymnázia, 1873 profesorem v Lanškrouně.
- Adrián Jakub Hátle. 1868 profesor žateckého gymnázia, 1877 profesorem v Prachaticích, 1887 v Českých Budějovicích. Školní rada

Ostatní žatečtí duchovní – možní katecheté na místních školách

- Maximilian Antonín Dittl. 1782 – 1786 kaplan v Žatci.
- Urban Leopold Rosche. 1779 – 1781 kaplan v Žatci.
- Hroznata Amandus Wünsche. 1781 – 1812 kaplan v Žatci.
- Michael František Fischer. 1808 kaplan v Žatci.
- Jakub Vincenc Pacol. 1809 kaplan v Žatci.
- Liborius František Roth. 1810 kaplan v Žatci.
- Karel Jan Nepomuk Tilzbauer. 1817 – 1819 kaplan v Žatci
- Vojtěch Jan Křtitel Möschl. 1812 – 1817 kaplan v Žatci.
- Chrysostom Vavřinec Kolmbacher. 1813 – 1826 kaplan v Žatci.
- Gabriel Antonín Müller. 1818 katecheta na farní škole, 1819 kaplan v Žatci.
- Urban Josef Steiger. 1822 katecheta farní školy, 1823 – 1825 kaplan Žatec.
- Tomáš Václav Scherling. 1829 – 1835 kaplan v Žatci.
- Augustin Kajetán Langer. 1833 – 1837 kaplan v Žatci.
- Kornelius Karel Köpl. 1837 – 1839 kaplan v Žatci.
- Melchior Adam Wach. 1835 – 1840 kaplan v Žatci.
- Ondřej Vincenc Hrdina. 1839 – 1844 kaplan v Žatci.
- Eduard Josef Heger. 1840 – 1862 kaplan v Žatci.
- Rajmund Josef Malý. 1844 – 1862 kaplan v Žatci.
- Expeditus Václav Nickl. 1862 – 1869 kaplan v Žatci.

Příloha 2 - Základní tabele pro výuku náboženství dle Felbigerovy Knihy methodní.

X. Příloha 43	XI. Příloha 44	XII. Příloha 45	XIII. Příloha 46	XIV. Příloha 47
<p style="text-align: center;">1. & obřadní.</p> <p>1. Zkouška písní a básní. 2. Zkouška písní a básní. 3. Zkouška písní a básní. 4. Zkouška písní a básní. 5. Zkouška písní a básní. 6. Zkouška písní a básní. 7. Zkouška písní a básní. 8. Zkouška písní a básní. 9. Zkouška písní a básní. 10. Zkouška písní a básní.</p>	<p style="text-align: center;">2. podle slov.</p> <p>I. Překlad. II. Překlad. III. Překlad. IV. Překlad.</p>	<p style="text-align: center;">3. podle určitého předmětu.</p> <p>I. P. II. P. III. P. IV. P.</p>	<p style="text-align: center;">4. podle určitého předmětu.</p> <p>I. P. II. P. III. P. IV. P.</p>	<p style="text-align: center;">5. podle určitého předmětu.</p> <p>I. P. II. P. III. P. IV. P.</p>
<p>1. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 2. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 3. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 4. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 5. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 6. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 7. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 8. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 9. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní. 10. Zkouška písní a básní, a s tímto se učí zpívání písní a básní.</p>	<p>I. Překlad. II. Překlad. III. Překlad. IV. Překlad.</p>	<p>I. P. II. P. III. P. IV. P.</p>	<p>I. P. II. P. III. P. IV. P.</p>	<p>I. P. II. P. III. P. IV. P.</p>

13. Annotation

The history of Premonstratensian education is an interesting chapter in the history of monastic education in our territory. This specific study contributes to extend the knowledge about the history of this order in Czech lands in the 19th century, and examines the impact of Premonstratensian activities at school, which were established by the order, and the process of restoration of schools abolished during Theresian educational reforms, it gives assessment of the role played by the order in adoption of educational facilities left by other orders.

The focus of this work lies in the chapters on Premonstratensian education, which are designed to describe all types of schools controlled by the order in our lands in the period examined. However, it does not cover the basic schools in parishes administered by the Norbertines, nor the activities of the order in university education, with the exception of the theological college of Norbertinum.

Nevertheless, the Premonstratensian system of education shall be treated in a wider context of education within the considered period. The work, therefore, gives the characteristics of the organization of schools and education in general, starting from the Theresian educational reforms and ending with the conclusion of the period being under review. The general characteristic is supplemented with the specific problems of religious education, as the Premonstratensians, being a priestly order, had solving such problems in the focus of their activity. Within this topic, the work deals both with the legal aspects of this subject and with description of religion teaching, in particular with regard to its content and teaching methods, and, furthermore, implementation of religious education, especially with regard to its educational goal, i.e. mastering religious practices. A necessary part is also the characteristics of professional profile and activities of a teacher-catechist, as well as the used teaching materials, i.e. text books, namely catechisms and Bible professor of history, and handbooks for high schools.

The second part of this work is devoted to Premonstratensian education system in our territory itself. The introduction includes the characteristics of the Premonstratensian order and evaluation of its educational activities in the entire history of the Order. An extensive chapter is devoted to the Strahov monastery, as the founder of schools, because the effect of this institute on schools is closely connected with the dissertation work being under processing. Its first part, describing the theological

college of Norbertinum, contains, in addition to the characteristics of this institute, also the last stage of educational activities of the monastery before Theresian educational reforms. In its second part, the chapter gives characteristics of the individual high schools founded by the monastery, taking into account the older history of their restoration or adoption by the Strahov monastery, and ending with their transition to other keepers. Part three describes other monastic schools, mostly the so called gymnasiums, in our territory, reflecting their specific features and putting them in context with the history of the individual controlling canonry.

Key words:

1. Premonstratensians
2. History of Education
3. 19th century
4. Religious Education
5. Pastoral Theology